

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1919.

TARTALOM.

	Lap
SHWARTZ ELEMÉR: Nyelvkeveredés a lapicsontúli német nyelvjárás- területen	1
SCHMIDT JÓZSEF: A hethita kérdés (Vége)	20
PAPP-POLLÁK DEZSŐ: Az ólatin hangsúly nyomai a román nyelvekben	39
— — Néhány ismeretlen etymonú francia szó eredetéről	49

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: Sigurd Agrell Nabljudenija	57
SCHMIDT JÓZSEF: H. Güntert: Indogermanische Ablautprobleme	63
ASBÓTH OSZKÁR: Gerő János: A cseh-tót nyelvegység ügye	67

Kisebb közlemények.

ASBÓTH OSZKÁR: A székely csata	48
--------------------------------	----

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötvös füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

NYELVKEVEREDÉS A LAPINCSONTÚLI NÉMET NYELVJÁRÁSTERÜLETEN.

A *Sprachmischung* es *Sprachausgleich* tétele régen foglalkoztatja a nyelvészeket. Teljesen dűlőre még nem tudtak jutni e kérdésekben. Vannak, a kik szerint két nyelvjárás összekerülése alkalmával új nyelvi alakulatok (Kompromissformen) állnak elő, de vannak olyanok is, a kik ezt tagadják s azt mondják, hogy ha két vagy többféle nyelvjárást beszélő nép egy elszigetelt helyen összetömörül, akkor az egyiknek vagy másiknak a nyelvjárása jut uralomra. Külsőleg ugyan új nyelvjárás jön létre, de ennek elemei nem újak, mert egyik vagy másik telepítési nyelvjárásban, melyet a telepítettek a hazájukból magukkal hoztak, fellelhetők. Ez utóbbiak szerint lehet beszélni *nyelvkeveredésről*, de soha *nyelvvegyülésről*. Hogy a hazai német nyelvjárások tanulmányozása mily nagyszertű szolgálatot tehet e nyelvészeti problémákat illetőleg az általános nyelvtudománynak, erre TEUCHERT HERMANN hívja fel a dialektológusok figyelmét ¹⁾ SCHMIDT HENRIK-nek egy cikke ²⁾ alapján.

A vas megyei lapincson túli nyelvjárásterületen folytatott kutatásaim kapcsán szeretnék e helyen egyrészt ez elvi kérdéshez újabb bizonyító érveket, adatokat szolgáltatni, másrészt az 1914-ben megjelent dolgozatomban tett ígéretemnek eleget tenni, hol azt írtam, hogy «pontosabb nyelvészeti kutatások után a (rábalapincsközi nyj.) határvonala(nak) közelebbi meghatározását magamnak máskorra tartom fenn». Mindkét feladatomat azonban nem tisztán nyelvészeti, hanem folklorisztikai úton is

---

¹⁾ H. Teuchert, Grundsätzliches über die Untersuchung von Siedlungsmundarten. ZfdMaa. 10, 409. ll. (1915.)

²⁾ H. Schmidt, Die deutschen Mundarten in Südungarn. Ung. Rundschau, 1914. 656—677. ll.

óhajtom megoldani, hogy a felvetett kérdést több oldalról megvilágítván, pontosabb feleletet kapjunk.

Mint a mellékelt térképből láthatjuk, a német nyelvjárást nagyobb területen tesszük tanulmány tárgyává. Minthogy a *Rába-Lapinszköz* nyj.-a már ismeretes,¹⁾ a lapicsontúli területen kell kutatnunk, hogy megláthassuk, meddig tart a Köznek a nyelve s hol kezdődik a vele (állítólagosan) határos hien cz nyelvjárás? Sorra kerülnek a Köz nyelvjárásán kívül *Jakabháza* (Jakobshof), *Alsó- és Felső-Rönök* (Unter-, Ober-Radling), *Rábafüzes* (Raabfidisch), *Rábakeresztúr* (Heiligenkreuz), *Patafalva* (Poppendorf), *Ókörtvélyes* (Eltendorf) s *Királyfalva* (Königsdorf)²⁾ dialektusai és ugyancsak ezeknek ethnographiai vonatkozásai, melyek segítségével e vidék nyelv- és telepítéstörténetét kissé megvilágítani szeretném.

Minden község nyelvjárásáról külön hangtani dolgozatot készíteni s ezek, majd pedig külön-külön folklorisztikai tanulmányok alapján az össze nem tartozó nyelvjárásokat feltüntetni, sok embernek hosszúidejű munkáját venné igénybe s ismétléseket eredményezne. Szükséges tehát oly módszert alkalmazni, melynek segítségével kevesebb munkával és kisebb munkaidővel az egyes nyelvjárások legmarkánsabb vonásait megkapjuk, hogy aztán ezek alapján a különböző nyelvjárások térképvázlatát megrajzolhassuk. E módszert megkönnyíti WENKER G. híres negyven mondata, a melyek oly célzattal készültek, hogy lekérdezvén őket, megkapjuk a nyelvjárásnak mindazon tulajdonságait, a melyekkel a német dialektusok közt a helyét megállapíthatjuk. Ezzel a negyven mondattal indultam nyelvjárási tanulmányutamra én is, lejegyeztem őket a nép ajkáról, a hol pedig ez nem sikerült, ott legalább mondásokat, szavakat s kifejezéseket lestem el a nép szájából. E nyelvi adatokhoz folklorisztikai jegyzeteket is írtam, hogy ezek alapján is szétválaszthassam az össze nem tartozó nyelvjárási, illetőleg telepítési területeket.

1) Vö. Schwartz Elemér, A rábalapinszközi nyelvjárás hangtana. Budapest, Pfeiffer, 1914.

2) A szövegben e községek nevét rövidítve jelölöm csak: J. = Jakabháza, Rö = Felső- és Alsó-Rönök, Rf = Rábafüzes, Rk = Rábakeresztúr, P = Patafalva, Kö = Ókörtvélyes, Ki = Királyfalva, rlk. = rábalapinszközi.

A dolog lényegére térvén át, kezdjük vizsgálódásunkat mindjárt a nyelvjárások hangrendszerén. A jegyzeteim azt mutatják, hogy néha két-három község ugyanazt a nyj.-t beszéli. Ép ezért csak a lapincson túli nyj.-terület azon községeinek nyelvét fogom behatóbban tárgyalni, melyek lényegesen eltérnek egymástól, a többieket csak helylyel-közzel fogom említeni. Ily lényegesen eltérő község három van a Lapincson túl s ezek: 1. *Királyfalva* (1·5 km a stájer határtól); 2. *Ókörtvélyes* (3·75 km-nyire a stájer határtól; jöllehet e két község közel esik egymáshoz, szükségesnek tartom a külön megemlítésre ez utóbbit, mert egy-két lélek kivételével tisztán ág. h. ev. hitközség) és 3. *Rábafüzes* (13·5 km a határtól). Tekintetbe jön meg itt a *rabalapincsközi* nyelvjárás, melynek épen ezen a részen keresem a határát.

A nyelvjárási példák lejegyzésénél következő a helyesírásom:

1. Nagybetűt nem használtam, mert tulajdonnév nem fordul elő.

2. A hosszúságot a magánhangzóknál a fölöttük levő hosszúsági jel, a mássalhangzóknál a fortisjelek tüntetik fel. Kettőzés csak ott fordul elő, hol hangsúly- és szótaghatár van. A rövidséget nem jelzem.

3. A nyíltságot a hangzók alatti kampó ( ) jelzi; a nazálizálást a fölöttük lévő ~. A zártság feltüntetésére külön jelet nem alkalmazok.

4. A szótagképző elem jele: betű alatti °.

Az ábécze egyébként ez:

1. magánhangzók:

a rendes nyílt a	ɛ nyílt	e
i zárt i	æ nagyonnyílt	e
e zárt e	o zárt	o

u zárt u

ö gyengén gömbölyített ö

ü gyengén gömbölyített ü

v, ə, ʔ, o, u, ʌ, ɔ

a telteknek megfelelő színezetű redukált magánhangzókat jelzik.

2. diphthongusok:

Ezekről általában megjegyzendő, hogy eső jellegük van. Az előforduló diphthongusok (a fenti magánhangzók-ból kombinálva) a következők:

in, iə, ei, ai, ao, öñ, ou, un, uɪ

3. a mássalhangzók:

b, d, g zöngétlen lenis,
p, t, k zöngétlen fortes (a *k*, ha magában áll aspiráció nélkül, akkor palatalis),
b, d, g zöngés lenis,
r nyelvi *ʀ*,
l alveolaris *l*,
ɫ egyoldalú (rendesen jobboldalú) *l*,
ʀ gestossenes *l*,
l̥ palatalis *l*,
ɫ dors.-gutturalis *l*,
m bilabiális *m*,
m bilabialis fortis,
n dentalis *n*,
n̥ dentalis fortis,
n rendesen velaris gutturalis hangok előtt, egyébként palatalis jellegű,
n̥ gutturalis v. palatalis fortis,
v zöngétlen lenis,
f zöngétlen fortis,
w zöngés lenis,
s, ʃ zöngétlen lenis,
ʃ, ʃ̥ zöngétlen fortis,
z, ʒ zöngés lenis,
ʒ zöngétlen, szótagot nem képző consonantikus *i*,
χ (az ich- és ach-hang jele, a szerint hogy *i*- vagy *a*-féle hang előtt van) zöngétlen lenis,
x az ich- és ach-hang fortisa,
h rendes hehezet.

Ha most már mindazt, a mi a jelzett nyelvjárásokban jellegzetesnek mondható, összefoglaljuk, akkor a következő eredményeket kapjuk:

I. A rábalapincsközi nyelvjárást jellemzi:

1. hogy az óbaj. *ē* rendes körülmények között — észrevehető módon — nazálisok előtt diphthongisálódik: *gēi*, *štēi* (stehen) stb.; a hosszú *o* nazálisok előtt mindig megkettőződik, a többi esetben már nem. De régi történeteket elmesélve sikerült két alakban még felfedezni a régi diphthongisálást, t. i. *šdrōv* (Stroh) és *ronʒ* alakjaiban. Más példák: *bāu'l* vagy *bāu* (Bohne), *lāu* (Lohn) stb.

2. hogy óbaj. *uo* < *uo* vagy *ūn* lesz: *būn* (Bube), *khūn* (Kuh), *hūvd* (Hut) stb.

3. hogy az *l* mindenütt megmaradt: *laʃu* (laufen), *bölln* (Böller), *gībŋt* (Giebel), de néhány szóban megvan az *l-i* változás: *vuin* (folgen, gehorchen), *voidl* (Vohl, családnev).

4. hogy *r* magánhangzó után rendszeren *a*-színezetű redukciós hangzová lesz: *vin* (für), *ōdn* (oder), *vōvn* vagy *vōn* (fahren), *dēv* (der) stb.

5. Nyug. germ. *k* és *kk*, a mennyiben nem lett spiranszá, minden helyzetben, mint affrikata, illetőleg aspirata jelenik meg. Pontosabban: óbajor szókezdő *ch* (> nyug. germ. *k*) a rábalapincsközi nyelvjárásban nemcsak vocalisok előtt, hanem mássalhangzós csoportban is szókezdetén *kh*: *khim* (kehren), *khluum* (klieben), *khlaum* (klauben); szóközépi és szóvégi óbajor *ch* *x* illetőleg *χ* lesz a szerint, hogy intervocalis vagy postvocalis a helyzete: *boxən* (backen), *groxən* (krachen) — *buvχ* (Buch), *rōχ* (roh), *tsāχ* (zähe) stb.; az óbaj. geminátának szóközépi és szóvégi helyzetben *kh* (fortis) felel meg: *nokhat* (nackt), *pokhən* (packen), *hakhōt* (dim. Hacke-hoz), *tswikhōt* (Zwickel) — *šdūk* (Stück), *boukh* (Bock) stb.]

6. Óbaj. *t* (germ. *d*) és óbaj. *d* (germ. *p*) fejlődésében majdnem mindig összeesett, de azért a különböző fejlődésre is találunk példákat. Így pl. germ. *p*-nek még többször *d* felel meg szóközépi helyzetben: *wīdv* (wider), *ōdn* (oder), *brundn* (Bruder), de: *dō(χ)* (Tag), *mundv* (Mutter), *bəit* (Bett), *bindu* (binden) stb.

7. A XI. századbeli óbajor nyelvemlékekben előforduló *b* és *p* a rábalapincsközében mindig zöngétlen lenis szó elején, egyébként ugyanilyen fortis: *binft* (Bürste), *buoft* (Bursche), *buŋ* (Gebüsch-höz tartozik; jelentése: virág), *blaem* (bleiben), *štonpm* (stoppen), *ropm* (raffen), *štāb* (Staub) stb.

8. A szóvégi mássalhangzók meglágyítására alig találunk példát. Ha pedig akadunk ilyenre, akkor megtaláljuk mellette rendesen a zöngétlen megfelelő alakot is: *ksunt* (gesund), *sunt* (Sand), *hmnt* (Hand), *wind* (Wirt), *wold* és *wold* (Wald), *khold* és *khold* (kalt).

9. Az inf. *en-je*, melyről BEHAGHEL azt írja, hogy «im gröss-ten Teil von Baiern . . . ist (es) erhalten; doch teilt das Bairische westlich einer Linie, die etwa von Ehrenwald nach der Reschenscheideck zieht, den Abfall des *n* mit dem benachbarten Alemannischen», nálunk is rendszerezsen megvan: *drinkhan* (trinken), *šman* (singen), *dinkhotu* (taumeln), *rupfŋ* (rupfen) stb.

A rábalapincsközi nyelvjárás határát keresvén, észak, azaz a hien cz nyelvjárásterület felé, a fentebb említett lapincsontüli községek nyelvjárásait kell figyelemre méltatnunk. Ezeknek is, hogy tisztán láthassunk a felosztás munkájánál, a sajátosságos hangrendszerét kell elsősorban megállapítanunk.

A vizsgálódás eredménye a következő:

1. Óbaj. *ē* még nasális előtt sem diphthongisálódik: *gēn*, *gē*, *gēn* (gehen), *šdēn*, *šdē* (stehen), *šnē* (Schnee), *glē* (Klee) stb.

2. Óbaj. *ō* egy-két esetet kivéve (pl. *sou*, *so*) rendesen nem mutat diphthongust (*ou*): *hōχ* (hoch), *rod* (rot) stb.

3. Óbaj. *uo* < *u* vagy *ū* lesz: *bū* (Bube), *khū* (Kuh), *hū* (Hut) stb.

4. *l* mindenütt megmaradt: *khold* (kalt), *mūtti* (Milch), *lavm* (laufen), *wūt* (will) stb.

5. *r* magánhangzó után rendesen vocalisálódik: *ōnwāfŋ* (Ohr), *gštonm* (gestorben), *vōv* (vor) stb.

6. A nyug. germ. *k* és *kk*-ra vonatkozólag megjegyzendő: Ki, Kö szókezdő helyzetben mássalhangzó előtt nem ismeri az aspirált *k*-t pl. *glē* (Klee), *glūn* (klein), *šdikl* (Stücklein), bizonyos esetekben Rö sem ismeri ily helyzetben az aspiratiót, a mennyiben itt *šdikl* (Stücklein), *hakl* (dim. Hacke-hoz), *tūχl* (Tüchlein) járja, de mégis *khtē* (Kele), *trinkhan* (trinken), *wouxan*

(Woche), *loxən* (lachen-féle alakok is vannak itt. Rk, Rf és J pedig mindenütt a rábalapincsközi nyelvjárási alakokat mutatja. Ki és Kö szó közepén az *n + k* kapcsolatot kettős progresszív assimilatio folytán *-nn-* illetőleg *-n-nvé* fejlesztették. Így fordul elő *dringen* (trinken) mellett *drīnnen* (trinken) *ēnman* (euren, enken) stb. Ugyancsak itt a *-hen* hangcsoport *-n-nvé*, és az *nh* is ezzé lett: *gsēn* (gesehen), *gsēn* (geschehen), *wouxən* (Woche) és *īni* (hinein, régi inhin-ből). Másutt persze megvannak a rlk. alakok: *mozən* (machen), *wouxən* (Woche) stb.

7. A germ. *d* és *p* fejlődéséről a lapincsontúli nyelvjárásterületen azt kell mondani, hogy szavak kezdetén és hosszú vocalis után (Rf-en nem!) a fenti két hangzó majdnem mindig egyformán fejlődött úgy, hogy a két hangzó fejlődésében összeesett. *muɪdn* (Mutter), *duɪ* (tue), *doɪtn* (Tochter), *drīnnen* (trinken) stb. Ki-, Kö, Rk-, J-, Rf-en, de Rf-en még zöngés *d* is előfordul; *duwɪ* (durch), *duwɪt* (Durst), *trōvd* (Getreide, Korn) stb.

8. Az óbajor szókezdő *b* és *p* épúgy fejlődött a Lapincson túl, mint a Rlk.-ben. Itt is *b* felel meg nekik a szavak elején, egyebként zöngétlen fortis: *barɪɪn* (besser), *prouxən* (gebrochen), *brāv* (brav), *ropm* (raffen) stb.

9. Az ú. n. Enderweichungra ritkán, de azért van példa. Pl. *ēng* (euch) *trōad* (Korn). Inkább csak Rf-en van erre példa.

10. Az előforduló óbaj. *ī*-nek megfelelő diphthongus komponensei *ɔ + ə*, míg a Rlk. *a + ə*.

11. Rf-en, de néha Rö-ön és J-án is zöngés a szókezdő *g* és *d*, hasonlóképen Rk, Rf, J és Rö még a szókezdő *s*-t is zöngésen szereti ejteni: *zvn* (sind), *zou* (so), *zīmi* (sieben), *zōn* (sagen) stb.

12. Az udvarias megszólításról azt lehet mondani, hogy míg a Rlk. az Önözés *daris*-sel történik, addig itt *iv* vagy *ux*-chal.

Hogy a lapincsontúli nyelvjárásról világos ítéletet mond-hassunk a többi körülötte beszélt nyelvjárásra is kell figyelmünket fordítanunk. Elsősorban is a tőle északra beszélt hiencz nyelvjárást kell jellegzetes sajátágaiban néznünk, a mit a BEDI REZSŐ¹⁾ és BIRÓ L. ÁNYOS²⁾ nyelvjárástanulmányai meglehetősen

¹⁾ Bedi Rezső. A soproni hiencz nyelvjárás hangtana. Sopron, 1912.

²⁾ L. A. Biró, Lautlehre der heanzischen Mundart von Neckenmarkt (Sopronnyék). Leipzig, Seale, 1910.

megkönnyítenek. Beleveszem e pontba még a saját szülőfalumnak, Vörösvárnak, egy vasmegyei hienetz község nyelvét is, a mennyiben a fentebbiektől eltér s így a következő összefoglalást adhatom:

1. Ofn. *ē* és *ō* rendszeren nem diphthongisálódik Sopron megyében. Vörösvárt *ō* nemcsak nasálisok előtt, mint Sopronban (*āo*), hanem egy-két más esetben is mutat fel kettős hangzót: *son(so)*, *proud (Brot)*, de *dod (tot)* stb.

2. A nyugati germ. *k* és *kk* csak antevokális helyzetben *kh*, különben *g* vagy *k*. Pl. *grīn* (Krieg), *ślīkn* (schlucken), *śduk* (Stück), *gřeps* (Krebs), *doukn* (Puppe) — *khotiz* (Kalk), *khūi* (Kuh) stb.

3. Obajor *uo* < *ui* és *ūi* lesz a hienetzben: *būi* (Bube), *śūi* (Schuch), *khūi* (Kuh) stb.

4. A germ. *l* változatlan maradt ugyan a hienetzben, de az *z* itt is vocalisálódik. *rovē* (Farbe), *wepfē* (werfen) — *wōtē* (wählen), *ar'l* (edel).

5. A germ. *d* és *p* fejlődésében szavak kezdetén és hosszú magánhangzók után általában összeesett. Pl. *do* (Tag), *brēt* (Bett), *drāi* (drei), *dīn* (Tür), *vintē* (finden), de *nādn* (nieder) stb.

6. Az óbajor *b* és *p* szó kezdetén mindig *b*: *bām* (Baum), *brāzē* (Besen), *blōdm* (Blase) stb.

7. Az «Enderweichungra» van itt gyakran példa, különösen Vasmegyében: *trung* (Dank Sny.), *rōik* (Röcke S.), *gśdāung* (Gestank V.), *drōnd* (Getreide) stb.

8. Az inf. *en*-jét a hienetz nyelvjárás *k*, *z*, *pf*, *f*, *m* és *n* után rendszeresen mint *a*-t adja vissza: *lekā* (lecken), *bozē* (backen), *śupfē* (schupfen), *bufē* (schlagen) *khēim* (kommen), *khūnē* (können) stb.

Hogy az umlaut *ā*-nek úgy itt, mint a Rlk-ben és a Lapincson túl *a* vagy *ā* felel meg, ez természetes, hisz bajor nyelvjárásokról beszélünk.

Hogy az eddigieket tekintetbe véve világos képet alkothassunk magunknak a három felvett nyelvjárás hovatartozásáról, egy pillanatra a bajor nyelvjárásokra kell tekintenünk. Elmelőzzük most a REIS-féle ¹⁾ rossz felosztást, PFALZ ANTALÉT ²⁾ is,

¹⁾ H. Reis, Die deutschen Mundarten. Berlin—Leipzig, Göschen, 1912.

²⁾ A. Pfalz, Aufruf. Kurze Übersicht über die bayerischen Mundarten Österreichs. Bayerischer Heimatschutz. München, 1913. 14—22.

ki az osztrák nemetséget osztotta fel, s tisztán LESSIAK P. taglalására támaszkodunk, mely szerint: «1. Der Süden hat im Gegensatz zum Norden altes $\bar{e}$ und $\bar{o}$ diphthongiert; 2. l u. r bleiben unverändert, während l sich im nördlichen zu einem vokalischen $\dot{l}$ -ähnlichen Laut entwickelt, r postvokalis vor Konsonanten und im Wortauslaut fast durchgehends ∂ geworden ist; 3. westgerm. kk und k soweit dieses nicht zu Spirans verschoben wurde, erscheint im Südbajovarischen in allen Stellungen als Affrikata, bez. Aspirata, in den nordbaj. Mundarten ist es nur anlautend vor Vokalen als kh erhalten; 4. t (germ. d) ist im Süden fast durchgehends von d (germ. $\dot{p}$) unterschieden, im Norden ist es im Anlaut und nach Länge ziemlich allgemein mit diesem zusammengefallen; 5. der Norden scheidet (zum Teil) im Anlaut b und p , der Süden kennt hier nur p ; 6. den südlichen Mundarten fehlen vor allem die sogenannten Enderweichungen.»¹⁾

Ha most már a *rlk.* nyelvjárást összevetjük e pontokkal, akkor azt fogjuk találni, hogy az ott felemlített 1., 3. (részben), 5., 6. (részben), 7. és 8. pont (a 2. és 9. Lessiaknál nem jön tekintetbe!) délbajor eredetre mutat. A többség elve alapján («Die Mehrheit entscheidet!») és azon körülménynél fogva is, hogy oly nyelvjárásról beszélünk, mely régen kiszakadt hazájából s így részben önállóan fejlődött tovább, részben pedig a szomszédos nyelvjárások és nyelvek hatása alá került azt kell mondanunk, hogy a *rlk. nyelvjárás délbajor*.

Ha most a *hiencz* nyelvjárást is megfigyeljük, azt találjuk, hogy éppen az 1., 2., 4., 5. és 7. pont (a 3. és 8. pontot Lessiak nem érinti!) északbajorságra vall és csakis a 6. pont mutat némileg délbajor eredetre. De ez, ha Lessiak 5. pontját jól megfontoljuk, nem birhat döntő jelleggel. Így azt állapítjuk meg, hogy a *hiencz nyelvjárás északbajor*.

S ha végül a lapinesontúli nyelvjárást állítjuk mérczénk alá, azt konstatálhatjuk, hogy ennél az őfn. $\bar{e}$ és $\bar{o}$ nem diphthongisálódása, az τ -nek postvocalis helyzetben való vocalisálódása, a germ. d és $\dot{p}$ nyelvjárási fejlődése északi bajor sajátosság, az e megmaradása, az *Enderweichung* ritkább megjelenése és a

¹⁾ P. Lessiak, Die Mundart von Pernegg. PBB. 28, 7 1.

szókezdő *p* fellépése a déli bajor *nyj.* ismertető jele. A germ. *k* és *kk*-t illetőleg egységes fejlődés nem állapítható meg. Ennél a legtarkább a helyzet. Egyik helyen és bizonyos hangesorokban megvan a délbajor aspirálás, más helyen ugyanez hiányzik. Mindebből az világlik ki, hogy a *lapincsontüli nyelvjárás-területen az északi és déli bajor nyelvjárás elemei megoszlottak*. Mindezekhez kapcsoljuk hozzá még azt, hogy az inf. *-en*-je megjelenik itt is, akár a Rlk-ben és hogy az óbajor *uo*-nak *u* felel meg, mint a hienchezben.

Ha már most Magyarországon a hiencz nyelvjárást az északi bajor, a rlk.-t pedig a déli bajor nyelvjárás képviselőjeként tekintjük, akkor a lapincsontúlról azt kell mondanunk, hogy ez egyikhez sem tartozik, hanem a kettő összekeveredéséből alakult ki. Nem is nevezhetjük se hiencznek se rlk-nek, hanem új nevet kell adnunk e keverék nyelvjárásnak. Az új nevet talán a legalkalmasabban a földrajzi fekvésből vehetjük s a *lapincsontüli* névben állapodhatnánk meg.

A régi, általam is vallott nézet, hogy a rlk. és hiencz nyelvjárások határosak, ezáltal megdőlt. A rlk. nyelvjárás északi határvonala a Lapincs. Szent Gotthárdtól keletre pedig a Rába, de ugyane határvonalnál nem kezdődik a hiencz nyelv, hanem a lapincsontüli nyelvjárás. Hogy ennek a határvonala hol van, az még bizonytalan. További kutatások szükségesek ehhez. Hozzávetőlegesen a régi határt Ki, Kö, Ujtelep és Borosgödörön át a Pinka völgyéig kellene kitolni.

Ha most arra a kérdésre is akarnánk felelni, hogy miként jöhetett létre a lapincsontüli nyelvjárás, akkor még a szomszédos stájer nyelvjárás-területre is kellene egy pillantást vetnünk. Mikor e ponthoz jutottam, nagy nehézséggel álltam szemben. Nem találtam úgyszólván semmi nyelvészeti előmunkálatot Stájerországra vonatkozólag. H. REIS analisisé nem megbízható. Leveléből következtettem erre. ROSEGER munkái után tudományos nyelvjárás-kutatásnál nem igazodhatunk. UNGER-KUHL szótára szintén nem világosított fel a részletekre vonatkozólag. Bejártam magam a vidéket, mely velünk határos, de megfigyeléseim csak benyomások voltak s maradtak s nem lehettek források tudományos munkához. ZWIERŻINA, gráci egyetemi professzorhoz fordultam felvilágosításért. Ő sem ismeri — mondta —

a stájer nyelvjárásokat, mert e téren még nagy mulasztások vannak. Da ajánlja, hogy keressem fel MORITZ VON LIEBENFELSZET, ki — jóllehet nyilvánosságra nem hozott semmit — rendkívüli germanistikai tudás alapján már hosszú éveken át kutat a stájer nyelvjárások körül. MORITZ V. LIEBENFELSZSEL való első találkozásunk óta gyakran váltottunk levelet s kérésemre kimerítő levélben megküldte a középstájer nyelvjárások felosztását. Az ő osztályozása szerint Közép-Stájerországban háromféle nyj. különböztethető meg: a muráninneri, murántúli és a rábamenti. A muráninneri nyj.-ban kfn. *e* és *ē* > *ei*, *ē* és *ō* < *eo* és *āo* lesz. Szóvégi *b*, *w* és *g* rendesen lekopik, interdentális *d* pedig *z*-ré lesz (St. Peter am Ollersbache vidékén). A nyug. germ. *k*-nak mindig aspirált *k* felel meg. — A murántúli nyj.-t jellemző tulajdonságok: kfn. *e* és *ē*-nek *e* felel meg. Szóvégi *d* eltűnik, de az ugyane helyzetben előforduló *b*, *w*, és *g* megmarad. Szókezdő kfn. *d*, *g* és *s* e nyelvterületen zöngés. — A rábamenti nyj.-ről megjegyzendő, hogy kfn. *ā*- és *o*-nak *ou*, kfn. *a*- és *ō*-nak pedig *o* a megfelelője, továbbá hogy a szóvégi *b*, *w* és *g* itt is lekopik, mint a muráninneri nyj.-ban, de a *d* mint záróhang megmarad. Kfn. *ch* és szóközépi *h* sokszor kiesnek. Nyug. germ. *k* csak magánhangzók előtt aspirált. Az inf. -en-je *ck*, *ch*, *h*, *m*, *mm*, *n*, *nn*, *ng*, (részben) *ff* után *a*-vá zsugorodik össze. Itt a rábamenti nyj.-ban még óbaj. *uo* helyén *u* lép fel, de nem az egész területen, hanem csak Fürstenfeld vidékén és a Ritschein-völgyben.

Szükségesnek látszanék még most a rlk. és hienez nyelvjárást összevetni a stájer nyelvjárásokkal. De a fentebbi szakaszok átolvasása már világosan mutatja, hogy míg a Rlk. főleg a muramenti és részben a rábamenti nyelvjárások sajátosságait, addig a hienezség inkább Északkelet-Stájerország nyelvelemeit mutatja fel. A lapinsontúli nyelvjárás pedig keverékét mutatja a hienez és rlk., illetőleg a mura- és rábamenti dialektusoknak. Az összehasonlítás itt úgyis csak a feltűnőbb jegyekre szorítkozhatik. A politikai és földrajzi elkülönítés a kevésbbé ellenálló erővel rendelkező hangokat hamarosan a közvetlen szomszédok hatásának vetette alá.

A nyelvészeti részből levont következmény a telepítéstörténetre vonatkozólag röviden így foglalható össze: A rlk.

nep — mint azt fentebb említett dolgozatomban több kritérium alapján kimutattam — Közép-Stájerországból, még pedig annak déli részéből rekrutálódott. Ez a lakosság azonban a Lapincson túl is felütötte sátrát a beköltözés idején. Innen a rlk. (délbajor) elemek a lapincsontúli nyelvben. Később ehhez a néphez új telepések jöttek Közép-Stájerország északeleti részéből, a stájer hienzségből, mire a lapincsontúli dialektus hienz (északbajor) elemei mutatnak. Ez a keveredés egyik községben nagyobb, másik községben kisebb mértékben történhetett, a mit az a körülmény jelez, hogy egyik helyen (pl. Ki) az északi bajor (hienz) elemek jutottak túlsúlyba, a másik helyen a rlk.-ek (pl. Rf).

Nyelvtudományilag érdekes, hogy a különböző telepések egy helyen való letelepedése következtében az egyik nyelvjárás elemei a másikéival összekeveredtek, nem vegyültek össze úgy, hogy új hangtani alakulatok állhattak volna elő. Vagy a déli, vagy az északi bajor elem lett uralkodóvá egyik vagy másik szócsoport alakjában, de hogy új nyelvtani alakok álltak volna elő összevegyítés folytán, erre nincs adatunk. A többség döntött. Ha több rlk. volt, túlsúlyba jutottak a délbajor formák, ha a hienzcek voltak túlsúlyban, az északi bajor alakok győztek.

Hogy ezt a tisztán nyelvészeti kutatásból levont következtetésemet plauzibilissé tehessem, egy más argumentumot is felhozok. *A családnevek összehasonlításából merítem ezt.* A következő községek lakóainak neve jön ez érvnél tekintetbe: Szentgotthárd, Nagyfalva, Badafalva, Gyanafalva, Felső- és Alsó-Rozs, Kristyán vagy Köröstyén, Ercsenye, Németlak, Lapincsolaszi, Pócsfalva — Királyfalva, Ókörtvélyes, Patafalva, Radafalva, Kukmér, Dobrafalva, Rábakeresztur, Rábafüzes, Jakabháza, Alsó- és Felsőrönök, Borosgödör, Sándorhegy, Czáling és Újtelep.

Az első 10 község a Rlk.-ben van, a másik 14 a Lapincson, illetőleg Rábán túl. A rábalapincsközi neveket az «Index a megkereszteltekről Szentgotthárdon 1827-től», «Index a nagyfalvi megkeresztelték anyakönyvéhez, 1831-től», «A megkeresztelték anyakönyve, Gyanafalva 1820-tól» című matrikulákból merítettem. A Lapincson túl a neveket a felsőrönöki (1796), a királyfalvi (1755), a rábakeresztúri (1710) r. kath. és az ókörtvélyesi (1814) ág. h. ev. lelkészi hivatal anyakönyvéből irtam ki.

A kiírásnál az anyakönyvekben talált formát tartottam meg, a nevek összehasonlításánál azonban tekintettel voltam a matrikulák helyesírására, melyet fentebb jelzett tanulmányomban (28—31. ll.) részletesen ismertettem.

A családnevek táblázatát helyszűke miatt nem közölhetem, csak a névösszehasonlítás eredményéről számolhatok be. Eszerint:

A Rlk.-ben 382 különböző (írást tekintve!) név van. Ezeknek Közép-Stájerországban — ha középső részének, a nyugatról keletre irányuló zóna lakóainak családneveit vizsgáljuk ¹⁾ — 275 megfelelése van, a mi 71%-ot jelent. Ha nem hagyjuk figyelmen kívül azt, hogy a nem egyező 107 név közül 70 Szentgotthárdra esik, melynek lakóssága — a gyárak, hivatalok stb. miatt, (t. i. Sztg. járási székhely, tehát van szolgál-, járásbíró-sága, 4 takarékpénztára stb). — az ország más részeiből ideözönlött, akkor csak 37 név nem egyezik a jelzett stájer területsáv lakóinak családneveivel s az egyezés %-száma ily számítás mellett 71%-ról 88%-ra szökik fel. Ez oly kedvező eredmény, hogy könnyen elfogadhatjuk azt a hipotézist, hogy Rlk. Közép-Stiria szívéből nyerte lakósságát.

A Lapincson túl 364 különbözően írt névvel találkozunk, melyek közül 82 elesik, mert ezek csak írás miatt különbözők, így tehát itt 282 kül. név marad. De számolván e körülménnyel a Rlk.-ben is, akkor ott is a 382 névből 34 hasonló okból elesik s csak 348 különböző név marad. A rlk. 348 név közül 92-höz megfelelőt találunk a lapincson túli nyelvterületen, a mi annyit jelentene, hogy 27 %-a rlk. lakósságnak közös eredetű a lt. lélekszámmal. S ha most a lapincstuli lakósság családneveinek számát nézzük s annak tudatában vagyunk, s ezek közül 92 a rlk.-vel egyenlő, akkor azt kell mondanunk, hogy a lt. lakósság 33 %-a közös eredetű a rlk. lakóssággal.

Persze mindezen számítás csak hozzávetőleges és nagyon általános, mert sok körülmény (így, hogy egynevű 10 vagy 15 család is lehet; hogy nemcsak a Rlk.-ből vagy a középstájerországi sávból való a telepítés, hanem a Lt.-ről is jöhettek telepek a folyóközbe stb.) figyelmen kívül maradt.

De azért ezek a számok is beszélnek, mégis csekély volna

¹⁾ L. a rlk. nyelvjárásról szóló dolgozatom 18—28. ll.

az erejük, hacsak egy más körülménnyel is le nem kellene számolnunk.

A Rlk. lakosság ugyanis tisztán katolikus s kivéve Szent-gothárdot, a hol még csak ezelőtt 3—4 évvel épült egy kis ág. ev. templom, sehol sincs (talán még ma sem) evangélikus vallású ember. A Lapincson túl azonban minden községben vannak evangélikusok, kiknek a letelepedésére vonatkozólag legyen szabad a következő kis részecskét a körtvélyesi ev. lelkésztől kapott kis brosrából közölnöm: «... soviel ist mehr als wahrscheinlich, dasz dies (t. i. a reformáció meghonosítása hazánkban) schon im XVI. Jahrhunderte geschehen ist. Hatten doch wie die Geschichte bezeugt, schon ums Jahr 1567 neunzenthel sämtlicher Bewohner Ungarns sich der reformatorischen Bewegung angeschlossen und, wie die meisten Magnaten, hat auch die gräfl. Batthánysehe Familie in Güssing, welche die Grundherrschaft in unserer Gegend war, das Evangelium angenommen u. darum ihre Unterthanen in dem Bekenntnis desselben nicht gehindert und gestört. Gegen Ende des XVI. und am Anfang des XVII. Jahrhunderts haben aus der benachbarten Steiermark, wo unter Kaiser Ferdinand II. (1591—1637) die Evangelischen vertrieben worden, viele derselben in unseren Dörfern Zuflucht gesucht und gefunden u. hier eine neue Heimath gegründet. Dies bestätigt HANS LANG in seiner *«Chronik der Stadt Fürstenfeld»*, der bei der Erwähnung der Zerstörungen durch die Gegenreformation in Kalsburg, Sechau, Burgau, Neudau und Fürstenfeld schreibt «Hier verlieszen viel Bürger, treu an ihrem (ev.) Glauben haltend die Stadt u. wanderten in das nahe Ungarn aus; so sind in den benachbarten ung. Dorfschaften Kaltenbrunn, Rudersdorf, Dobersdorf, Eltendorf u. a. m. viele Fürstenfelder Bürger ansässig geworden». Wie aus einer Aufzeichnung in der «Pfarrmatrika» der Pressburger ev. Gemeinde hervorgeht, ist in Königsdorf in den Jahren 1668—71 ein ev. Prediger, namens Johannes Weisbeck gewesen.... In diesem.... Pfarrorte war er nicht völlig 3 Jahre, denn 1671 im Monat September musste er mit andern Predigern, auf Befehl seiner Grundherrschaft, des Grafen Batthányi seine Gemeinde verlassen und ins Elend wandern.... König Leopold I erliesz 1681 eine Resolution, in welcher den Evangelischen nur in je

zwei Orten des Comitatus der Besitz von Kirchen und übung der Religion gestattet ward.... 100 Jahre nach Erlassz der Leopoldinischen Resolution erschien 1781 das Josephinische Toleranzedikt, welches den Evangelischen gestattete überall, wo ihrer 100 Familien waren, Kirchen und Schulen zu bauen und öffentliche Gottesdienste zu halten.... Von dieser Freiheit machten unsere Vorfahren sofort freudigen Gebrauch und gründeten schon 1783 hier (azaz Körtvélyesen) eine ev. Pfarrgemeinde, zu welcher folgende Ortschaften gehörten *Eltendorf, Königsdorf, Rudersdorf, Poppendorf, Heil.-Kreuz, Raab-Fidisch, Ober- u. Unterradling, Güssing, Neuhaus, Tauka, Liba, Minihof, Mühlgraben, Krottendorf.*»¹⁾

Ha ezeket a történeti adatokat szem előtt tartjuk, láthatjuk, hogy a lapinesontúli terület Stájerország észak-, illetőleg északkeleti részéből kapta lakóságainak nagy részét. Hisz Kalsburg, Sechan, Burgau, Neudau és Fürstenfeld Közép-Stáj. északi illetőleg északkeleti részén fekvő helyek; a «cujus regio, illius religio» nyoma mostanáig fennmaradt abban, hogy holott csak evangélikus telepések érkeztek Stájerország északkeleti részéből, mégis katolikusok és lutheránusok egyféle családnevet viselnek. Hogy k. és l. család egy és ugyanazt a nevet viseli, nem bizonyítja egyszersmind azt is, hogy a katolikusok is feltétlenül mind Közép-Stiria északi részéből jöttek. A helyzetet talán így lehetne felfogni: Jó régen, a tatárjárás után a Rába-Lapincs közének betelepítésével a lapinesontúli részre is kerültek közép-középstájerek. Ezeknek ivadékai körülbelül azon családok, kiknek neve a rlk. lakosok családneveivel megegyező. Ezekhez aztán a XVI—XVII. században II. Frigyes alatt nagyobb számban evangélikus északi-középstájerek, ú. n. stájer hinczek kerültek. Az elődök a délbajor nyelvjárást beszélték, melyet a mostanjött ev. telepések saját, bizonyos tekintetben feltünőbb, északi bajor (s u. n. hiencz) nyelvjárásukkal átíttattak s így egy *dél- és északbajor keverék-dialektust teremtettek*, melyet a Lapincson túl ma is beszélnek.

---

¹⁾ Erinnerung an die am 19. u. 20. Okt. 1895 gehaltene 100 jährige Jubelfeier des ersten Kirchweihfestes der evang. Kirchengemeinde Eltendorf. Eltendorf. 1895. 31 l.

Azt mondom itt is, hogy *keverék-nyelvjárást*, *Mischmund-artot* beszélnek. Kijelentésemben megerősít *Hermann Teuchert* (ZfdMaa, 1915, 409. l.) fentebb jelzett cikkének egy helye: «Zunächst bemerken wir bei allen bis jetzt genau untersuchten Ansiedelungsmundarten, dass zwar von einer *Mischung*, aber anscheinend von keinem *Ausgleich* die Rede sein kann» s ehhez hozzáteszi: «Denn es hat sich stets herausgestellt, dass die Mehrheit die Minderheit sprachlich unterdrückt». (412. l.)

A hol több a luth. és (a cuius religio elve értelmében) a kath. + lut., ott az északkeleti-stájer dialektus jutott uralomra, jöllehet a délibb stájer dialektusból is tartott meg elemeket; a hol a katolikusok képezik a többséget, ott a délibb közép-stájer dialektus az uralkodóbb, de felmutat északk.-stájer nyj.-i elemeket is.

A családnévek szerint 61 név tisztán lutheránus, 44 kath. és luth. családot jelöl meg, összesen 105 luth. családnév van tehát. Tekintetbe véve minden fentmondottat, azt konstatálhatjuk le, hogy a Lt. lakosságának 37%-a luth. családból áll. S ha meg közelebbről tekintjük a dolgot, akkor azt kell mondanunk, nem kiszámítva, hanem csak úgy hozzávetőlegesen, hogy Ki, Kö, Rad lakosságának 60—70%-a protestáns (családnév szerint), míg a többi szóbanforgó községeknek legfeljebb 20—30%-a lutheránus, a többi katolikus. *Igy aztán még inkább érthető lesz az az állításom, mely szerint Ki, Kö, Rad stb. már északi-bajor nyj.-területhez, szűkebben, északi-közép-stájer nyj.-hoz tartozó dialektust beszél, míg a többi községek nyj. déli-bajor, igen erősen teleszórva az északi-bajor (hiencz) nyj. elemeivel.*

Ne hagyjunk figyelmen kívül egy argumentumot sem: így pl. a dülő- s talán faluneveket sem, melyek szintén tételünk igazságát erősítik meg. Igaz, a dülők rendszeren a falutól vagy a dülő gazdájáról vagy a fekvéstől kapják nevüket, mégis a hazából is hoznak a telepések egyet-mást s a régire gondolván a hasonlót ha nem is illik egészen rá, mégis egy régi, ismerős névvel illetik. Hasonló neveket találunk a fentjelzett kivándorlási terület dülő (néha még falu nevei) és a mostani, az új haza dülő (s talán falu) nevei közt. Így a magyarországi Neustift, Neusiedel, Neuberg, Geresdorf, Limbach, Rohr biztosan visszhangja az északkeleti középstiria Neustift, Neusiedel, Neudorf,

Ob.- und Unt.-Limbach, Gersdorf és Unt.-Rohr községneveknek s a lapincson túli Alten-, Buch-, Hart-, Rosen-, Hoch-, Retten-, Har-, Herren-, Heiden-, Unger-, [Gold]-, [Wein]-, Mitterberg- és Rettenbach biztosan az északkelet-stájerországi, Alten-, Buch-, Hart-, Rosen-, Hoher-, Har-, Herren-, Haidner-, Unger-, Mitterberg és Rettenbach neveknek mintájára készültek.

Még a házépítés is azt mutatja, hogy itt északi és közép-közép-stájer elemek keveredtek.

A Lapincs mentén, nem tekintve a modernebb házakat, melyek már semmi faji jelleget nem mutatnak, hanem inkább a praktikus szempontnak hódolnak, kétféle régi típusú házzal találkozunk. Mindkettőnek van még nyoma: Patafalván és Rábakeresztúron.... Csak hiencz típusúval Alsó- és Felső-Rönökön találkoztam. A hiencz házak fatákolmányok, két kis ablakkal a frontra, melyek a (*fēderi*) «šdum»-ba engednek világságot. A szobába a ház hosszában futó gyalogjáróról, a *grēnr*ől van külön bejárat is (pl. Rönökön). A «šdum» mellett van a konyha s emellett a kamra, majd az istálló és e mögött, de már jobbfelé tartó irányban a csűr stb. Ezek a főbb vonásokban megegyező szegény kis házikók a Lapincson túl elég gyakoriak még, de már végüket járják, mert mihelyt összedülni kezdenek, a mai modern falusi házak lépnek helyükbe. De mint mondtam, találkozunk a Lapincson túl a stájer típussal is, azzal a házformával, mely főbb vonásaiban a Közép-Stíriában divó építményekkel kapcsolatos. A Rába-Lapincs között találkozunk először Magyarországon ez építkezésfajjal, a hiencz típusnak itt talán nyoma sincs, míg a stájer típus talán az egész Rába-Lapincs között uralkodik. Persze nem szabad itt teljes kópiáját keresnünk a stájer típusnak, melyről az osztrák-magyar monarchia írásban és képben cz. gyűjteményes munka IV. (Stiria) kötetnek 148. lapján ezt olvassuk: «az egész épületnek középponti elrendezése van; alakja derékszög s közepén nagy udvara van. Kétfelől a keskeny oldalon van be és kijáró kapu», mert csak a fővonásokban megegyező házakra fogunk akadni. A teljes megfelelést kizárják a helyi viszonyok és az eltéréseket is ugyanezek magyarázzák.

A mi az embereket magukat illeti, körülbelül egy a típus a Rlk.-ben és a Lapincson túl. Itt is a közepes termet az ural-

kodó, habár vannak szikár magas alakok is. Persze, ezeket kivételnek, meg hiencz típusnak is lehetne deklarálni, a szerint, a mint tetszik. Ezért ennek az argumentumnak valami különös jelentőséget nem tulajdoníthatunk. Ha mégis nyilatkozni kellene, azt mondanám, kivételek a szikár alakok, hisz az egész vidéket valószínűleg Stájerországból telepítették be, már pedig a stájerek mégis körülbelül egy típushoz tartoznak.

A szokásokra vonatkozólag is szolgálhatok egy rövidke kis megjegyzéssel. Legutóbbi időben, a rlk. népszokásokat gyűjtöttem össze. A mediumom, ki *«hotsæt ga»»*, «lakodalmi muzsikus», bár foglalkozását főként a Rlk.-ben folytatta, többször mégis megfordult jó hírvenél fogva a Lapincson túl is. Ő mondta, mikor a lakodalmi szokásokat diktálta, hogy a Lapincson túl más a divat, más az ének, a vers, *«nā" unt ā"ndašt t'sbrōž,*» a beszéd. De azért van ott rlk. szokás is. Divatos pl. a Lapincson túl egyik-másik oly rlk. szokás (pl. *«khiwvskhēnštros»* tőkmaghejjal teleszórt út, melyet éjnek idején a pajkos fiatalság valamely leány szüleinek házától az ideálja lakásáig rögtönöz), melyet igazi hiencz területen (pl. a Pinka völgyében) nem ismernek. E téren is van keveredés.

A népdalra kevés adatom van. Mégis annyiból, a mennyi rendelkezésemre áll, azt mondhatom, hogy dalosabb a Lapincstúlja, s ez hiencz vonás. Van azonban sok megegyező ének is. Viszont a Lapincson túl keletibb része már nem ismeri vagy nem énekli a rlk. mégis annyira-amennyire jellemző *«stájer jodlert»*.

Az eddig mondottakat összefoglalva láthatjuk, hogy a nyelvészeti kutatást összhangzóan kiegészítik a folklorisztikából merített érvek. Ugyanis ezek is mind azt bizonyítják, hogy a Lapincson túl északi-közép- és közép-középstájer, illetőleg (ha az előbbieket északi, az utóbbiakat pedig déli-bajor nyelvjárásúaknak mondjuk) északi és déli bajor elemek keveredtek össze.

(Budapest.)

SCHWARTZ ELEMÉR.

A HETHITA KÉRDÉS.

(Folytatás.★)

Hoznám abban az előzetes jelentésben, a melynek alapján thesistét ismertettük, kilátásba helyezte, hogy eredményeiről egy már nyomtatásban lévő munkában részletesen beszámol. Ez a munka: 'Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeiten zum idg. Sprachstamm' czímen csak az 1917. év végén jelent meg teljesen [1. Lief. 1916. p. XV+128; 2. Lief. 1917. p. 129—246. Leipzig, Hinrichs] s így csak most vagyunk abban a helyzetben, hogy thesistének részleteit is méltathassuk.

A munka valószínűleg általános kiábrándulást fog kelteni. Bélyegző vonása a bizonytalanság, a mely már az olvasásokban megnyilvánul. Mivel ugyanis az ékírás fogvatékossága folytán a rövid és hosszú vokálisok, a geminált és egyszerű consonansok, a zöngés és zöngétlen explosivák etc. vagy éppen nem, vagy csak tökéletlenül tarthatók szét, azért az olvasásoknál egyelőre nincs más direktivum mint a morphologiai és etymologiai combinatio [p. XII—XIII. Így pl. az *e-eš-mi* és *e-eš-ha-at* jegycsoportok a szerző szerint így olvasandók: *ešmi*, de *ešhat* — és pedig azért, mert a szerző nézete szerint az előbbi alak az idg. *es 'esse', az utóbbi az idg. *ēs 'sedere' gyökérrel hozandó kapcsolatba. E kombinált methodust a szerző a jelentések és functiók meghatározásánál is derűre-borúra alkalmazza [cf. p. VI], de az esetek többségében felette határozatlanul és tapogatózva. Ennek megvilágítására álljon itt a következő passus: 'In der Form *i-da(-a)-la-u-wa* möchte ich den Akk. Pl. Neutr. erblicken . . . . Das Charakte-

---

★) Az első közlemény az 1918. évi VI. köt. 4. füzetében jelent meg.

ristikum des Neutr. Pl. Akk. ist offensichtlich ein *-a*; auch hier sind wiederum die idg. Sprachen zum Vergleiche heranzuziehen: vgl. *bona*, φέρωντα. Ist nun auch der . . . Akk. Pl. *har-na-a-ú-wa* ein Neutrum? Dann wird auch der Akk. Sg. *har-na-a-ú* klar . . . Auffällig bleibt allerdings der vermutliche Nom. Sg. *har-na-a-uš*, statt dessen wir vielmehr wiederum *har-na-a-ú* erwarten sollten; oder konnte dieses Wort im Sg. auch mask. gen. sein? [p. 6—7.] Hasonló passusok valósággal tipikusok. Bármily szilárdul is meg van győződve a szerző arról, hogy eredményei velejében véve megtámadhatatlanok [p. VII], ez a meggyőződése semmi összhangban nincsen lépten-nyomon megnyilatkozó határozatlanságával és ingadozásával. Fordításaiban szinte hemzsegnék a kérdőjelek, v. ö. pl. 'nun der Hattäer gibt das Opfer (?) herüber (?)', 'Opfer (?) dem Gotte ab liefert (?) er' p. 5], 'nun von (mit?) der Schale des Gefäss, welches mit Brunnen (?) -Wasser gefüllt (ist), wird gebracht (?)' [p. 12] etc. etc. Ezzel természetszerű kapcsolatban van az, hogy a nyelvtani alakok és funkciók meghatározása alkalmával kifejezőmódja a szerény állítás, habozás és ingadozás egész skáláját befutja. Így pl. egy kérdőjeles fordítás után a következő észrevételek állanak: 'Ist nun meine Übersetzung richtig, so wäre der heth. *-it d*-Kasus eine Art Instrumental . . . Bei *GA. AN. NU. UM-it d* kann man zweifeln, ob es ein Instrumental oder ein Ablativ ist . . . Mit grosser Wahrscheinlichkeit ist aber unser Kasus als Ablativ z. B. an der Stelle . . . zu deuten . . .' [p. 12]. Hasonló helyeknek se szeri, se száma. Jóformán az egész terrénium ilyen instabilis terra, innabilis unda: az ember csakhamar nem tudja, melyik lábára álljon, s utoljára a szerző subjektívizmusától való félelmében assertorius kijelentéseit is skeptikus nyugtalansággal fogadja.

A szerzőnek alább következő megállapításai tehát nem állanak minden gyanún és kétségen felül, de idg. thesisének elbírálásánál a dolog természetéből folyólag nem mellőzhetők s mint adott tények fognak szerepelni.

1. Phonologia.

A heth. nyelv hangállománya a szerző szerint a következő:
a, ā, e, ē, i [ī?], u, ū, āi, āu; j, w, m, n, r, l: p, b, t, d, k, g;

h, s, š, z [cf. p. 186—190], azonkívül emphatikus *k, t, s, a* melyek azonban a hasonlításban nem szerepelnek [cf. p. XIV. Meglehetősen eltérő ettől WEIDNER hangrendszere: *a, e, i, o, u; h, j, w; k, t, p; l, m, n, r; s, š, č* [Stud. zur heth. Sprachwiss. p. 2—36]. HROZNÝ természetesen polemizál WEIDNER ellen [p. 194—201], de — legalább is a zöngétlen lenisek kérdésében elégtelen argumentumokkal. Vitás jelesül a *z* hangértéke: HROZNÝ szerint 'für gewöhnlich wohl = französ. *z*' [p. XIV], WEIDNER szerint talán 'ein stimmhaftes *č*' [Stud. p. 29], BORK szerint *z, j, ž, h, č, c* közül valamelyik [OL. XIX. p. 293].

Hogyan viszonylik már most a HROZNÝ-féle hangállomány az indogermánhoz? Szerzőnek erre vonatkozó nézetével tisztába jönni körülbelül lehetetlenség. Az idg.-heth. hangmegfelelések tabellájában [p. 186—190] legalább egy tucat kérdőjel mellett nem kevesebb mint 10 'wohl', 11 'wahrscheinlich' és 10 'vielleicht' kerül elő; v. ö. pl. heth. *u* < idg. *u, o*, 'viell.' *uo*, 'wohl' *ou*, 'viell.' *ā*, 'viell.' *ān* [p. 188]; — heth. *h* < idg. *gh*, 'viell.' *g*, 'viell.' *gh*, 'viell.' *s*, 'wahrsch. sekundäre Aspirierung' [p. 190] etc. Ehhez járul egy sereg ellenmondás, feltűnő és hihetetlen dolog. Így pl. idg. **u* > heth. *a*, de idg. **u* > 'viell.' *a* és 'wohl' *an* [p. 187]; — idg. **e* > heth. *e, i* és 'wahrsch.' *a* és megfordítva idg. **a* > heth. *a* és 'wahrsch.' *e* [p. 186—187]; — idg. **s* > heth. *š, z* és 'viell.' *h* [p. 190] etc. Az egész tabella a lehető legkedvezőtlenebb benyomást teszi, a mint hangtani kérdések kezelése egyáltalában a legsúlyosabb kifogásokra nyújt alkalmat [l. alább passim]. A heth. hangállomány idg. jellege a legnagyobb mértékben kétséges. WEIDNER arra utalt, hogy a hethita hangrendszer bámulatosan egyez az ó-kaukázusi mitanni és elam hangrendszerrel [l. c. p. 32], és HROZNÝ maga is hajlandó megengedni, hogy a lenis és fortis felcserélgetésében kisázsiai, esetleg kaukázusi befolyás jelentkezhetik s hogy a heth. hangtanban az idegen befolyás általában erősnek látszik [p. IX, 195, 199]. E szerint a hethita oly idg. nyelv volna, a melynek hangrendszere alloglott néprétegek ajkán degenerálódott. De ennyire és ily korán?! Nem csoda, ha WEIDNER a heth. nyelvet már hangrendszere alapján is az ó-kaukázusi ág tagjának hajlandó nézni [l. c. p. 32—33].

II. Tőképzés és flexio.

II. a) Nominális tőképzés és flexio.

HROZNÝ megállapítása szerint vannak vokalikus és consonantikus tövek.

A vokalikus tövek *u*-, *i*- és *a*-tövek [p. 1—11, 11—27, 28—49], a melyek azonban gyakran összefolynak, jelesül az *i*- és *a*-tövek [p. 1, 24]. E tövek idg. *u*-, *i*- és *o*-töveknek felelnének meg. Az idg. fem. *ā*-tövek egybeestek volna a hethitában az idg. masc. és neutr. *o*-tövekkel [p. 43—45], a mi leplezett bevallása annak, hogy *ā*-tövek nincsenek. Épp így hiányoznak az idg. fem. (*i*)*ā* *ī*-, *ē*-, (*i*)*ē*-, *ī* *ī*-, és *ū* *uu*-tövek. Ellenben vannak masc. *ā*- < idg. *o*-(!) tövek [p. 47]. Egy további rendkívül felöltő jelenség, hogy a vokalikus tövek óriási kategóriájában egyetlen egy idg.-hethita materiális egyezés sincsen.

A consonantikus tövek mindössze ezek: *l*-, *r*-, *n*- és *nt*-tövek — szerző szerint természetesen idg. *l*-, *r*-, *n*- és *nt*-tövek [p. 50—92]. A dolog azonban nem oly egyszerű.

1. A cons. flexiójú *-l* formans a hethitában óriási szerepet játszik: ezzel vannak képezve gentili-ciumok, pl. *Alīša(i)l* 'Einwohner der Stadt Alīša' [p. 50—51], pronominális genitívusok, resp. poss. pronomenek, pl. *ammāl* 'mein' [p. 53], act. præs. participiumok, pl. *šarnikzēl/īl* 'ersetzend' [p. 53—54] etc. Ez az *-l* formans bizonyynyal nem idg. eredetű, mert hiszen idg. *-l* semmi szerepet sem játszik a szóképzésben: egyetlen biztos közidg. példája ói. *svār*, av. *hvar*², lat. *sōl* [BRUGMANN, Grr. II. 1. p. 582]. Ellenben *-l* meglepően azonos functióban és gyakran előkerül egy sereg nem-idg. nyelvben, így kaukázusi nyelvekben, az etruskban etc., pl. kauk. lak *ttul* 'mein, meiner', ud *ahil* 'alt', etr. *truial* 'Troianus', *ril* 'natus' etc. [BUGAR, Das Verhältnis der Etrusker zu den Idg. und der vorgriech. Bevölkerung Kleinasiens und Griechenlands, p. 31 etc.]. Ezt a nem-idg. kapcsolatot a szerző is valószínűnek jelzi, de azzal a feltevessel akarja discreditálni, hogy a nem-idg. *-l* idg. eredetű [p. 57—59].

2. Az *r*- (*ar*-) tövű neutr. nomenek szinten óriási kategóriát alkotnak [p. 59—80]. Ide tartoznak többek között a ver-

balis abstractumok (infinitivusok), mint *dāwwar* 'Geben' etc. Az *-r* formans részint egymagában lép föl, mint pl. *wādar* 'Wasser' [p. 61—71], részint conglutinatumban, mint *-šar* [p. 71—72], *-tar* [p. 72—77], *-war* [p. 77—80]. Egyes esetekben az *-r* formans mellett az obl. casusokban *n-* formans állana, sőt egy *-tar* : *n-* alternatio is előkerülne [p. 73].

Ez a részben dithematikus kategória a szerző szerint idg. eredetű volna, a mennyiben heth. *wādar* : gen. *wedenāš* olyasmi volna mint pl. gör. ὕδωρ : gen. ὕδατος etc. [p. 64], és *dāwwar* olyasmi mint gör. εἶδαρ < *ἔδ-φαρ [p. 80]. De — egészen eltekintve attól, hogy oly conglutinatumok mint heth. *-šar* és *-tar* az idg. nyelvekben nincsenek — az idg. kapcsolat rendkívül kétséges, mert hiszen az egész *r n*-kategória az indogermánban a végleges kihalás stadiumában van s mert a terjedelmes heth. kategóriában legfőlebb egyetlen egy materiális egyezés akad, a már említett *wādar* : gen. *wedenāš* 'Wasser'. De, úgy lehet, ez is lidércz. Kérdéses mindenekelőtt, hogy a *wādar* szó valóban 'Wasser' jelentésű-e, v. ö. pl. *watarnahhanza* 'Befehlshaber' [DELITZSCH, Sumerisch-akkadisch-hettitische Vokabularfragm. p. 43. WEIDNER, Stud. p. 116]. WEIDNER azt véli, hogy 'Wasser' a hethitában *war*, cf. avar *hor*, laχ. *hiri*, bask *ur* [Stud. p. 86. 116], a mit HROZNÝ természetesen elvet [p. 202]. Ettől eltekintve HROZNÝ olvasása is gyanús, mert az ékírásban ez van : *wa-a-tar*, gen. *ú-e-te-na-áš* etc., i. e. *wātar*, gen. *wetenāš* etc. HROZNÝ azonban itt a következő módon spekulál : bizonynyal ('wohl') e paradigma tagja volt *ú-i-da-a-ar*, i. e. *widār* [p. 63] s ennek constans *-d-* eleme miatt *wa-a-tar* is bizonynyal ['wohl'] helyesebben mint *wa-a-dār* lesz olvasandó, noha a *tar* jegy számára a *dar* hangérték az assyro-babyloni ékírásban nem mutatható ki, s hasonlóképpen *ú-e-te-na-áš* *te* jegye is valószínűleg ('vermutlich') mint *dè* olvasandó, noha ez a hangérték sem mutatható ki [p. 64]. De még HROZNÝ olvasását elfogadva sem vagyunk túl az árkon. A *wādar* és *weden-* alakok vokalizmusa egészen mysteriosus. Szerző szerint itt ablaut volna [p. 65]. De az idg. dithematikus paradigma ez volt : *udór, gen. **udn-és/ós*, cf. gör. ὕδωρ, gen. ὕδατος, umb. *utur*, abl. *une* < *udne, ói. gen. *udnáh* etc. — a radikális ablautja nélkül, míg a heth. alakok számára oly idg. paradigma volna rekonstruálandó, a

melyben **uöder-* és **ueden-* töformák alternálnának — a radikális ablautjával. A dithematikus paradigmán kívül az idg. nyelvekben **ud-* mellett csak még **uod-* kerül elő (gót *watō* etc.), de **uöd-* hallatlan, úgyszintén **ued-* is (v. ö. ellenben finn *vesi*, gen. *veden* etc.?). Szerzőnek az a feltevése, hogy a heth. *wa-a-* (i. e. *wā-*) 'anscheinend eine — vielleicht bloss sekundäre? — Dehnstufe' [p. 65], teljesen a levegőben van, s maga sem ad rá semmit, mert alább a 'Tondehnung' ad hoc felállított principiumával operál [p. 187].

A végeredmény tehát ez: a heth. *r-* (*r n-*) töveknek semmi közülük sem lesz az idg. *r n-* tövekhez. Ez a priori is várható volt: mivel az idg. masc. és fem. *r-* (*er-* és *ter-*) tövek óriási kategóriájának nyoma sincs a hethitában, valóban a csodával volna határos, ha éppen a neutr. *r-* (*r n-*) tövek dekadens kategóriája nem csak hogy megmaradt, de újra életképessé is vált volna.

3. Az *r*-tövekkel heteroklisisben álló *n*-tövek mellett van még két-három neutr. *n*-tő, pl. *kūšan*, *kuššan* 'Lohn' [p. 80—82]. HROZNÝ itt az idg. *n*-tövekre utal. Az összefüggés azonban több mint kétséges, mert e kategóriában egyetlen-egy idg.-heth. materiális egyezés sincs s azonkívül az indogermánban rendkívül elterjedt masc. és fem. *n*-tövek a hethitában egyáltalában nem kerülnek elő.

4. A heth. *nt nd*-tövek szerző szerint az idg. *nt*-tövek folytatásai, pl. heth. *dant-*, nom. *dān*: lat. *dant-* etc. [p. 82—90]. Az összefüggés felvétele itt — tekintve a képző gyakoriságát és funkciójának azonosságát — indokoltnak látszik. De egy és más még mindig magyarázatra szorul. Feltűnő pl., hogy az *nt nd*-participiumok passiv jelentésűek is, pl. *handān* 'niedergelegt', *šuw-wan(zu)* 'gefüllt' [p. 82—83], vagy hogy a várható fem. (i) *iā/i-* tő — egyetlen-egy kétséges esettől eltekintve [p. 90] — nem jelentkezik, resp. egybeesett a masculinummal [l. fönnebb, p. 23].

A heth. consonantikus tövek idg. kapcsolatával tehát körülbelül úgy áll a dolog, mint a vokálisuk tövekével: az *nt nd*-tövektől eltekintve a többi három kategória idg. kapcsolata a legnagyobb mértékben kétséges és absolute valószínűtlen. De még ha ezt a négy tőosztályt ajándékozzuk is, mi ez ahhoz képest, a mi hiányzik? Hol vannak az idg. radikális és derivált

explosiva- és *s*-tövek, elsősorban az *es* *os*-tövé neutrumok? Képzeltető-e, hogy mindez nyomtalanul elveszett?

A casusképzés terén egy sereg igen sajátosságos jelenség van.

A fem. casusok teljesen egybeestek a masculinumokkal, sőt alkalmilag a masc. és neutr. közti különbségek is el vannak hanyagolva, a mi szerző szerint idegen befolyás volna [p. 86]. Csak két numerus van: a duálisnak semmi nyoma. Megesáppant a casusok száma is. A singulárisban hat casus van: nom., gen., dat., acc., loc. és abl.-instr. (oly synkretistikus casus, a minő még csak az itáliaiban van); az idg. voc. teljesen hiányzik. A pluralisban plane csak négy casus mutatható ki: nom., gen., dat. és acc. Az *a*-töveknél két kérdőjellel felvett plur. loc. és abl.-instr. [p. 45] összeesik a megfelelő sg. casusokkal.

A casusképzés összevisszasága minden fogalmat meghalad. Egyes töosztályok mások casusvégzeteit kapják: *i*-töveken *a*-végzet van [p. 26—27], *a*-töveken *i*-végzet [p. 47], cons. töveken *i*- és *a*-végzet [p. 90] etc. Gyakoriak a tág casusok: a dat. sg. olykor gen. funkciójú is [p. 9, 26, 47], a pluralisban a nom. az acc. helyett állhat s vice versa [p. 27, 48], sőt a nom. a gen. és dat. funkcióját végzi [p. 48]. Egyes sg. casusokban (nom., gen., dat.) egy váratlan *-a* superplus lép föl [p. 8, 26, 89 etc.] — szerző szerint partikula [p. 3, 9, 30 etc.]. Viszont egyes sg. casusokban nincs casussuffixum. Így pl. az *a*-tövé *Hajasa* nom., gen., dat. és acc. funkciójú e casusok suffixumai nélkül — a szerző szerint azért, mert a tulajdonnevek a flexiót alkalmilag elhanyagolták [p. 46]; ámde appellativumokkal is így áll a dolog, v. ö. pl. az *a*-töveknél nom. és dat. *iškišū* [p. 42], dat. *lahhūra* [p. 47], mindig így a nom. acc. neutr. pl. *adanna* [p. 47], de az *u*- és *i*-töveknél is, v. ö. pl. gen. és dat. *Telibinu* [p. 8], gen. és dat. *hattili* [p. 24, 26] etc.

Ebben a borzalmasan idegenszerű chaosban szerző szerint megvannak az idg. viszonyok reflexei. Megállapításai és a hozzájuk fűződő észrevételek a következők.

Nom. sg. masc. és fem.: *-š* < idg. **s* — *ā*-tövekből is (!), pl. *annas* 'Mutter' [p. 8, 46 etc.]. De idg. **s* heth. reflexe egyébként *z* l. pl. loc. sg.]. Az *nt*-töveknél dublettek, pl. *dān*

'gebend' < idg. $\star\text{-nt} + s$ és *hūmanza* 'vollständig' < idg. $\star\text{-nt} + s +$ heth. partikula *-a* [p. 89].

Acc. sg. masc. és fem.: $-n$ < idg. $\star\text{-m}$, mint pl. a görögben [p. 8]; az *nt*-töveknél $-an$ < idg. $\star\text{-m}$ vagy az *a*-tövek analogiája [p. 90].

Nom.-acc. sg. neutr.: suffixum nélküli alak [p. 9 etc.], az *a*-töveknél is (!), pl. *adanna* 'Essen' — állítólag az *u*- és *i*-tövek analogiája [p. 47].

Gen. sg.: $-as$ < idg. $\star\text{-es os}$ [p. 9 etc.]. De idg. $\star\text{-es/os}$ ablativikus funkciójának a hethitában semmi nyoma. — Az *a*-töveknél is $-as$, de ez 'talán' < idg. $\star\text{-so}$ [p. 47]. De idg. finális $\star\text{-o}$ egyébként megmarad, v. ö. pl. *adanna*.

Dat. sg.: $-i$ és $-\bar{i}$ < idg. loc. $\star\text{-i}$ vagy dat. $\star\text{-ai}$ [p. 9 etc.]. Az előbbi esetben érthetetlen a heth. $-\bar{i}$, az utóbbi esetben pedig heth. $-\bar{e}$ várható [cf. *kuē*: lat. *quae*, p. 145] és heth. $-i$ érthetetlen. — Az *a*-töveknél is $-i$ és $-\bar{i}$ — állítólag mert a tövokális elveszett [! p. 47].

Loc. sg.: $-az$, melynek $-a$ eleme az *a*-tövekre menne vissza, voltaképpen tehát $-z$ [p. 10, 47], cf. idg. loc. plur. (!) $\star\text{-si/su}$, resp. $\star\text{-s}$, a mely 'talán' csak azért lett sg. funkciójúvá, mert az idg. loc. sg. $-i$ suffixuma 'talán' dativusi funkcióhoz jutott [p. 10—11]. De idg. $\star\text{-si/su}$ nem lehet a játékban, mert idg. finális $-i$ és $-u$ megmarad, v. ö. pl. *idālu* 'böse': gör. ἰδὸ [p. 9] és *damāi* 'ein anderes': gör. ἑδρ [p. 26]. Egy loc. plur. funkciójú $\star\text{-s}$ pedig az idg. alapnyelvben nem kerül elő, legfőlebb a præindogermánban mint glottogonikus reconstructio, a mely ezúttal nem jöhet tekintetbe. Felvétele különben halomra döntené azon heth. casusokat, a melyekben $-š$ < idg. $\star\text{-s}$.

Abl.-instr. sg.: $-it/d$ és (cons. töveknél) $-et d$ is. Szerző itt az idg. *o*-tövű abl. sg. $\star\text{-əd } \bar{o}d$ suffixumával operál [p. 13, 47, 90]. De idg. $\star\text{-əd}$ hangtani szempontból elesik, idg. $\star\text{-əd}$ pedig valószínűleg csak adverbialis funkciójú volt [BRUGMANN, Grr. II. 2. 165] s ettől eltekintve sem jöhet számításba, mert a heth. *a*- < idg. *o*-tövek $-it d$ végzete nem lehet < idg. $\star\text{-əd}$.

Nom. és acc. plur. masc. és fem.: $-as$ ($-\bar{a}š$), $-\bar{e}š$, $-iš$ ($-\bar{i}š$), $-uš$ ($-\bar{u}š$), melyekben az idg. plur. nom. $\star\text{-es}$, resp. acc. $\star\text{-ns}$ végzetei lappanganának [p. 11, 26—27, 47—48, 90].

Nom.-acc. plur. neutr.: Cons. és *u*-töveknél $-a$ < idg.

*-ə, az *i*-töveknél *-i*, 'valószínűleg' *-ī* < idg. *-ī [p. 11, 27]. Az *a*-töveknél ez a casus hiányzik(!).

Gen. és dat. plur.: *-aš* (*-āš*) — szerző szerint a nom. plur. *-aš* (*-āš*) végzete(!), a mely kiszorította a régi idg. végzeteket [! p. 27, 48—49].

Loc. és abl.-instr. plur. egyáltalában nem kerül elő [l. fönebb, p. 26].

Az idg. gen., dat., loc., abl. és instr. végzeteinek teljes hiánya alaposan kompromittálja az egész plurálist, a plurális pedig természetszerűleg a különben is labilis alapon álló singulárist. Feltámad a gyanú, hogy az egész declinatio nem-idg. eredetű. Párhuzamos alakok tényleg vannak is nem-idg. nyelvekben; v. ö. pl. nom. sg. heth. *-š*: mitanni *-š*, chald *-š(e)*; — acc. sg. heth. *-n*: mitanni és elam *-n*, chald *-ni*; — loc. sg. heth. *-az*: kaukázusi *-as*, *-zi*, *-ci*, *-ča* etc.; — instr. sg. heth. *-it* | *d*: kaukázusi *-d*, *-t*, *-th*, *-ith*, *-thi* etc.; — plur. heth. *-aš*: mitanni *-(a)š*. A szerző maga is felemlíti e tényeket, de nem hajlandó nekik jelentőséget tulajdonítani [p. 10, 13], illetőleg lehetségesnek véli, hogy a felsorolt nem-idg. nyelvek itt szomszédos idg. nyelveknek, elsősorban a hethitának befolyása alatt állanak [p. 27]. De a hethita declinatio idg. jellege — mint láttuk — a legnagyobb mértékben kétséges s így befolyása a nem-idg. nyelvekre absolute valószínűtlen, sőt részben — legalább a Kr. e. 3. évezredből való elamitára — lehetetlen [cf. BORK, OL. XIX. p. 291]. Az a felette feltűnő jelenség, hogy a hethitában a casusvégzetek hiányozhatnak [l. fönebb, p. 26], a mitanniban egészen közönséges [BORK, Die Mitannisprache, p. 45], míg az indogermánban teljességgel hallatlan. Mindent összevéve a heth. declinatio idegen eredete a legsúlyosabb érvekkel támogatható.

II. b) Pronominális töképzés és flexio.

α) Pronomina personalia.

Ezek részint önállóak, részint suffigáltak.

1. Az önálló pronomina [p. 97—119].

1. sg. [p. 97—105]. Két fő: az egyik a nom., a másik az obl. casusok számára — mint az idg. nyelvekben.

Nom.: *ug, uga, ugga*, cf. lat. *ego* etc. A szókezdő *u-* 'szokatlan' s 'talán' *ammug* és *tug* befolyása, a finális *-a* pedig 'talán' < idg. **-o* (!) vagy inkább 'talán' partikula [p. 98—99]. BORK szerint nem lehetetlen, hogy itt az elam *u* 'ich' van a játéokban [OL. XIX. 292].

Dat.: *ammug, ammuga, ammugga, ammukka* < idg. **emo-* v. **emoi* + partikula *-g* v. *-ga* < idg. **g(h)e*, cf. gör. *ἐμοι-γε* etc. A vokalizmus érthetetlen, egy idg. **emo-g(h)e* lehetetlen (cf. gör. *ἐμῆ-γε*). A heth. alakok accusativusi, sőt nominativusi functióban is előkerülnek (!).

Gen. *ammēl* és loc. *ammēdaz* az indogermánságban halatlan alakok.

2. sg. [p. 105—111].

Nom.: *zig, ziga, zigga, zikka* < idg. **tū-g(h)e*, cf. att. *σῶ-γε*. Borzalmas hangtani képtelenség! Várható volna **tug*.

Dat. és acc. (!): *tug, tuga, tugga, tukka, dukka*. Alapalakul szerző szerint idg. **tū-g(h)e* volna várható, de mivel ez esetben a dat.-acc. és nom. alapalakjai egybeesnének, 'talán' jobb feltenni, hogy *tug* < idg. **tuo-* v. **tuo-* + partikula *-g* [p. 110—111]. De egy idg. **tuo-g(h)e* képtelenség (cf. dór *τῆς*), az idg. dat. **tuo-g(h)e* pedig hangtani okokból nem jöhet tekintetbe s a heth. *tug* acc. functióját is homályban hagyja.

Gen. *tuēl* és loc. *tuēdaz* nem idg. képzések.

1. plur. [p. 111—114].

Az idg. dithematismus (**ue-*: **ne-*, **u-*) nyomtalanul elveszett. A flexio bázisa *anz-* < idg. **us-*, cf. gót etc. *uns* [p. 112]. De idg. **u* heth. reflexéül *a* volna várható [p. 187] s idg. **s* hethita reflexe egyébként *š* [l. pl. alább *-naš*].

Nom.: *anzūš*, a mely egyúttal dat. (!) és 'wohl' acc. functiójú is [p. 114]. Hasonló hangalkatú és tágasságú forma az indogermánságban ismeretlen.

Gen.: *anzēl* (*anzēl*) nem idg. képzés.

2. plur. [p. 114—119].

Az idg. dithematismus (**ū-*: **ue-*, **u-*) itt is elveszett. A flexio alapja **šume-* < idg. **usme* (cf. lesb. *ὄμμε* etc.) s tehát 'anscheinend' metathesis (!) útján támadt.

Nom. és acc. *šumēš*, 'valószínűleg' < **šume-es* (cf. gör. *ὄμμεις*), resp. **šume-nš*.

Dat.: *šum(m)āš* < *šume-āš. Az alak acc. és nom. functionáló is(!) s idg. analogia nélkül való.

Gen. *šumēl* és *šumēnzan*, loc. *šumēdaz* és komitativ(?) *šumāšila*. Megannyi az indogermánban példátlan alak.

2. Pronomina suffixa [p. 120—133].

Ezek az idg. enklitikus alakokkal függének össze.

1. sg.: *-mu* dat. és acc. < idg. *mo (!) v. *moi [p. 123].

Hangtani képtelenség (l. fönnebb *ammug*).

1. plur.: *-naš* dat. acc. és 'talán' nom. is(!) < idg. **nēs/nšs* [p. 130]. Jónak látszik, de akkor *anz-* (fönnebb) kompromittálva van.

2. sg.: *-ta* dat. acc., v. ö. 'talán' idg. *tei toi [p. 128], a mi képtelenség. Mellette egy *-du-* dublett(!), cf. *tug* [l. c.].

2. plur.: *-šmāš* dat. és 'talán' acc. olyféle képzés mint az önálló *šumāš* [p. 132]. De hol van a várható *waš < idg. *uos?

3. sg. *-ši*, *-še* és *-š* dat. 'ihm, ihr', cf. idg. *sei soi [p. 132].

3. plur. *-šmāš* dat. — teljesen olyan alak mint a 2. plur. *-šmāš*, de 'valószínűleg' más eredetű, v. ö. 'talán' ói. *asmāi*, umb. *esmei* < idg. **e-sm-* [p. 133]. De az idg. **-sm-* pronominalis elemnek egyebütt semmi nyoma.

A pronomina suffixa flektálva(!) is előkerülnek — de csak a singulárisban, v. ö. pl. *halugatalaš-miš* 'mein Bote', acc. *halugatallan-min* etc. [p. 123—125, 128—129, 132—133].

Mindent összevéve a pron. pers. töképzése és flexiója terén az idg. genesis nyomai egészen gyérek és egészen kétségesek. Hoznő biztató kijelentése után [p. 97] jóval többet és biztosabbat vártunk.

β) A többi pronomenek.

A demonstratív pronomenek [p. 134—144].

1. *naš* 'er, der, dieser, jener', N. *nat* < idg. **no-*: örm. *na* (?).

2. *eni* (*ini*) N. 'dieses, jenes' < idg. **eno ono-*, mely *i-tővé* lett. De hol van a pronominalis *-t* végzet?

3. *tat* N. 'es, das, dieses' < idg. *tād.

4. *ša-* 'dieser' < idg. **so-*. De idg. *so csak nom. sg. masc.

5. *apāš* 'der, dieser, jener, er', N. *apāt*, cf. lyk. *ebe* 'dieser' vagy talán elam *ap* [p. 137].

6. *kāš* 'dieser, jener', N. *kī* (a pronominális *-t* nélkül), cf. idg. **ko-*, **kī-*.

7. *-aš* (enklit.) 'er, der', N. *-at* < idg. **o-*: ói. *asyá* etc. De egy idg. **o-* pronomén nem existált [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 324—325].

8. *-waraš* (enklit.) 'er, der', N. *-warat*, cf. umb. *ures* 'illis' etc.(?).

Az egyes pronomének jelentésbeli különbségei erősen elvannak mosódva, a mi a szerző szerint idegen befolyás [p. 134]. A nominális abl.-instr. casus itt teljesen hiányzik(!), cserébe egyetlen-egy esetben egy kétkedve felvett 'komitativ' jelentkezik. A casus-formák száma a tövek túlnyomó majoritásánál megfoghatatlanul kicsiny, a min a szerző is fennakad [p. 134]: a *ša-* és *eni* pronomenekből csak egy-egy casusforma existál, a *naš*, *tat*, *-aš* és *-waraš* pronomenekből csak nom. és acc. Felette feltűnő az is, hogy az indogermánságban rendkívül elterjedt **so to-* > heth. *ša-* és *ta-* pronominális töből a nom. sg. masc. egyáltalában nem kerül elő. A plurálisban itt is csak négy casus van.

A casusképzés ügye következőleg áll (az alakok után álló felkiáltó jel utalás a képzésnek nem-idg. volta):

Nom. sg. M. *naš* etc. és *apāš*, *kāš*(!).

Acc. sg. M. *tan* etc. és *apūn*, *kūn*(!) és *apēdan*(!).

Nom.-acc. sg. N. *tat* etc. és *apāt*(!) és *eni*, *kī*(!).

Gen. sg. *kēl*(!), *apēl*, *apīl*(!).

Dat. sg. *kēdanī*, *kīdanī*, *kēti*(!), *apīa*, *apēdanī*, *apīdanī*(!).

Loc. sg. *kēz*, *kīz*(!), *apēz*, *apīz*, *apīaz*(!).

Komitativ sg.(?) *apāšīla*(!).

Nom. és acc. plur. M. *apūš*, *kūš*; — N. *apē*, *kē*.

Gen. plur. *kēl*(!), *apēnzan*(!).

Dat. plur. *apēdāš*, *apīdāš*(!), *kēdāš*, *kīdāš*(!).

A casusformák tehát csaknem kivétel nélkül absolute nem-idg. benyomást tesznek: idg. kapcsolat legfőlebb csak a nom. és acc. eseteiben lehetséges, de itt is valószínű az idegen eredet, mint a nominális flexio megfelelő casusaiban. Az infigált *-d* és *-dan-* elemeknél a szerző maga is utal a kaukázusi lak *-da-*, *-ta-* és *-danu-* infixumokra [p. 139], a komitativusnál

ugyancsak a kaukázusi lak komitativ suffixumra [p. 118] s a genitivusnál (KRETSCHMER nyomán) a lydiaira [p. 145].

A még hátralévő pronomina között tagadhatatlanul jó benyomást tesz a relat., interrog. és indef. *kuiš, kuit*: lat. *quis, quid* [p. 145] és az indef. relat. *kuiš kuiš, kuit kuit*: lat. *quisquis, quidquid* [p. 147]. Eléggé valószínű még indef. *kuiški, kuitki, kuwatka*: lat. *quisque, quidque, quodque* [p. 148—149], teljesen valószínűtlen indef. *damājiš, N. damāji*: ói. *dvaýá-* 'doppelt' etc. [p. 150]. A casusképzés velejében olyan mint a demonstrativ kategóriában.

A nemmel bíró pronomenek töképzése és flexiója terén tehát az idg. nyomok ugyancsak felette gyérek és kétségesek: a tövek között csak egynéhány idg. hangzású, a casusok túlnyomó többsége idegenszerű.

II. c) Verbális töképzés és flexio.

Hkozný megállapításai szerint a hethitában vannak athematikus és thematikus tövek.

Athematikus verbumok pl. *ešmi*; ói. *ášmi, harmi*: ói. *harmi* etc. [p. 153, 162, 166, 169, 170]. — Karakterizált praesensek: 1. *har-nik-ti* 'er nimmt', cf. ói. *gunákti* etc.; de e typus mellett vannak oly talányos alakok mint *har-nink-un* 'ich nahm' [p. 166—167], melyeknek 'bizonynyal' secundarius *-nk-* eleme a szerző szerint akkad nazalizálásokra emlékeztet [p. 91]; — 2. *arnumi* 'ich bringe', cf. ó. *ṛnōmi*, gör. *ῥνόμεναι* [p. 172]; — 3. *walahmi* 'ich vernichte', a hol *-h-* lehet < idg. **s* vagy **gh* vagy kaukázusi abchaz *-kh-* [p. 177—178].

Rendkívül sajátos az athemat. verbumok gyökér-vokálisának ingadozása, v. ö. pl. *jazzi: jezzi: jizzi* 'er macht'. 'Es wird doch wohl nicht ein Ablaut vorliegen?' [! p. 154—155]. Oly esetben azonban mint 1. sg. *ešmi* 'ich bin': 3. plur. imperat. *ašandu* a szerző. — bár kételkedve — megint csak ablautot talál [p. 169] — hogy mennyi joggal, mutatja a 2. plur. imperat. *ešten*.

Thematikus alakok alig vannak. Ilyenek volnának az *ad/az ez-* 'essen' — szerző szerint radikális ablautot feltűntető (!) — gyökér egyes alakjai, pl. 3. sg. *ezzazzi*, 3. pl. *adanzi*

etc. [p. 169—170], a homályos értelmű *šanh*-gyökér egyes alakjai [p. 179] és mindenekelőtt az *šk*- < idg. **sĥ*-kategoria, pl. *daškizzi* 'er gíbt' [p. 174]. A themat. alakok kis száma az óriási terjedelmű idg. kategoriával szemben rendkívül felütlő.

A thematikus vokális a szerző szerint heth. *a* *i* < idg. *o/e*, pl. 3. plur. *daškanzi* 'sie geben': 3. sg. *daškizzi* 'er gíbt', cf. lat. *poscunt*: *poscit* etc. Egészen eltekintve attól, hogy idg. **e* heth. reflexe egyébként *e* cf. *ešmi*: **ésmi*, *ezzazzi*: **édeti* etc.] a szerző követelte heth. *i* helyett egy sereg esetben *a* van, pl. 3. sg. *ezzazzi*: lat. *edit*, 2. plur. *ezzatteni*: lat. *editis*, *daškatteni* (és *daškitteni*) 'ihr gebt': lat. *poscitis* etc. — és megfordítva heth. *a* helyett *i*, pl. *wahnusĥimi* 'ich umgebe': lat. *posco*, *daškinun* (és *dašganun*) 'ich gab': gör. *ἔφαρον* etc. Szerző szerint itt analogikus képzések volnának [p. 175—176], a mi az indogermánságban analogia nélkül való.

Diathesis van kettő: activum és mediopassivum. De a mediopassiv alakok majdnem kivétel nélkül csak 3. sg. és plur. funkciójúak, a mi idg. szempontból alig érthető.

Modus csak kettő van: indicativus és imperativus. Az idg. conjunctivus és optativus teljes hiánya érthetetlen.

A tempusok csak a praesens-futurum és a praeteritum. Sporadikus *s*-képzések az idg. *s*-aoristosra emlékeztetnek, de a szerző szerint másképpen értelmezendők [p. 162]. Végképpen hiányzik az idg. perfectum !].

A pers. suffixumok dolga következőképpen áll.

a) Indicativus praes. act.

Minden alak *i*-végű. Ez az *i* 'wohl' praesentikus [p. 155, 159].

1. sg. A végzet athemat. és themat. töveknél egyaránt *-mi*, pl. *ja-mi* 'ich mache', cf. ói. *yāmi* etc. és *wahnusĥimi*, cf. ói. *prēchāmi*, de lat. *posco* etc. Az idg. themat. **-ō* tehát egészen hiányzik (mint csak az ó-indben), bár a szerző szerint ez is meglehetően olyan (egészen szórványos) alakokban mint *dāhhi* 'ich gebe', de kizorult a többi személyek *-i* eleme előtt. [! p. 101].

2. sg. Itt két suffixum van, a mi az idg. nyelvekben halatlan fényűzés. Az egyik végzet: *-ši*, pl. *ja-ši* 'du machst' és

daški-ši 'du gibst', cf. ói. *yāsi* és *prcchasi* etc. A másik végzet: *-ti*, pl. *datti* 'du gibst' etc., néha ugyanazon töből *-ši* mellett is (!), pl. *epši* és *epti* 'du nimmst' etc. Ez a *-ti* pronominális eredetű (!) cf. *tug* [p. 160]. De ez esetben *-ti* helyett *-zi* várható [l. 3. sg.]. Ezért a szerző KRETSCHMER nyomán arra gondol, hogy a heth. *-ti* itt voltaképpen *-thi* [p. 161], a mivel persze a pronominális eredet thesise agyon van ütve. Ezt a *-thi* suffixumot pedig a szerző elég bátor a hethitában hiányzó idg. perfectum (cf. ói. *vēthha* etc.) **-tha* végzetével kombinálni [p. 157].

3. sg. Megint két suffixum! Az egyik: *-zi*, pl. *jazi*, *jazzi* 'er macht' és *daškizzi* 'er gibt' < idg. **-ti*, cf. ói. *yāti* és *prcchāti* etc. A *z* < **t* hangváltozás oka az *-i* volna [p. 154]. De *-ti* a hethitában egyébként intakt marad, a mint ezt mutatja pl. a 2. sg. poss. suff. dat. *-ti*, acc. *-tin*! A másik végzet *-i*, pl. *dāi* 'er gibt', néha ugyanazon töből *-zi* mellett is (!), pl. *ezzāi* és *ezzaz(zi)* 'er isst' etc. Ez az *-i* 'möglichlicherweise' a præsentikus *-i*, a mely tehát ez esetben egy (az indogermánságban hallatlan) suffixum-nélküli alakhoz függedt volna, vagy pedig esetleg valószínűsleges végzet < idg. 3. sg. perf. (!) act. **-e* vagy pedig < árja 3. sg. pass. aor. (!) *-i* [p. 161].

1. plur. A végzet rendesen *-weni*, pl. *jaweni* 'wir machen'; ennek dublettje (? vagy präteritális?) a *-wen* végzet, pl. *jawen*. A *nu*-töveknél hasonló hangalkatú, de *m*-kezdettű suffixumok vannak, pl. *waḥnummēni* 'wir bringen' és *waḥnummen*. Szerző azt hiszi, hogy a finális *-i* itt a 'præsentikus' *i* s a *w*- és *m*-kezdettű alakok idg. eredetűek, v. ö. idg. duális **-ues*, **-uē* etc. vagy inkább idg. plurális **-mes*, **-mē*, resp. gör. *-μεν*, abd. *-mēs* [p. 155]. Az egyik oly valószínűtlen mint a másik. Az idg. duálisnak a hethitában egyébként semmi nyoma (egy idg. **-uēn(i)* külföldben sincs) és heth. *w* < idg. **-u* egyébként intakt marad, v. ö. pl. *arku-war* 'das Abwehren': gör. *εἰδᾶρ* < **ēδ-fap* [p. 80]. Az idg. *m*-plurálisra épp oly bajos rekurálni, mert idg. **-m* egyébként nem lesz a hethitában *-w*, v. ö. pl. *ammug*; gör. *ἐμμεν* etc.

2. plur. *-teni*, részben *-tēni*, pl. *jatteni* 'ihr macht', *eptēni* 'ihr fasst', cf. ói. *yāthūna* [p. 152]. Az ói. alak azonban speciális vedikus képzés < *-tha* + partikula *na*.

3. plur.: *-nzi*, pl. *janzi* 'sie machen', cf. ói. *yānti* etc. A *z* < **t* hangváltozás oka — mint a 3. singularisban — az *-i*

volna [p. 154]. De *-nti* egyébként megmarad, cf. abl. sg. *šek-kantit/d*, nom. sg. F. *armahhanti* [p. 89, 90].

Indicativus præs. med.

Csak 3. személyű alakok(!), pl. 3. sg. *jatta* 'er geht', 3. plur. *janta* 'sie gehen' < idg. **-tai*, resp. **-ntai* [? várható *-ē*, cf. *kuē*: lat. *quae*, p. 145] vagy pedig idg. sec. (i. e. präteritális!) **-to*, resp. **-nto*. — Másféle képzések: 3. sg. *jat-tāri*, *jaddāri*, 3. plur. *jantāri*, cf. lat. *amātur*, *amantur* etc. [p. 156], aztán 3. sg. *kišāri* 'er wird', *ēšāri* 'er sitzt', cf. umb. *ferar* 'feratur' [p. 6, 165] s végül 3. sg. *kīša*, *ēša*, cf. árja 3. sg. **-ai* [p. 165; de várható *-ē*, l. föntebb!].

Indicativus præter. act.

Az augmentum mindig hiányzik [!].

1. sg.: *-un* és *-nun*, pl. *ešun* 'ich war' [p. 169] és *janun* 'ich machte'. A *-nun* végzet állítólag < *-nu-n*, hol *-n* < idg. **-m* és *-nu-* a *nu*-tövektől való(!), bár a végzet ezeknél is *-nun*, pl. *arnu-nun* 'ich brachte' [p. 156, 172]. Az *-un* végzet szintén a *nu*-tövekre menne vissza(!) vagy < idg. **-om* [? p. 161; várható *-an*, pl. *tan* < **tóm*, p. 136].

2. sg.: *-ta*, pl. *éšta* 'du warst'. E végzet 'voltaképpen talán' *-tha* < idg. perf.(!) **-tha*. De *-ta* 3. sg. funkciójú is!

3. sg. két(!) típus: *jat* 'er machte' < idg. **-t* és *ešta* 'er war' < idg. mediális(!) **-to* vagy inkább < idg. **-t* + partikula *-a* [! p. 168].

1. plur.: *-wen* és *-men* [? vagy præsentiális? p. 18], továbbá *-wani* és *-mani*, pl. *jawwani* 'wir machen', *tarnummani* 'wir lösten' — a præsentikus *-i* elemmel(!), cf. idg. **-mos*, **-mō* vagy idg. duális(!) **-uos*, **-uō*. Minden kétséges [l. p. 34].

2. plur. Ily funkciójúak lehetnek oly alakok mint *jattani* 'ihr machtet' etc., ha ugyan nem duálisok(!), cf. gör. ἐπέστητον etc. Ha tényleg plurálisok, akkor v. ö. 'talán' umber *etato* 'itate' [p. 157]. De honnan az *-n-* s mit keres itt a præsentikus *-i*?

3. plur.: *-ēr*, *-īr*, pl. *jēr* 'sie machen', *dāir* 'sie gaben', themat. *dašker*, *ir* 'sie gaben', cf. 3. plur. perf. ói. *bakhūvūr* etc. [p. 158]. A várható idg. **-nt* sehol sem jelentkezik(!).

Indicativus præt. med.

Ismerve egy *-t* elem, végelemzésben a nominális neutr. *-t/d* végzete [! p. 75–76], a mely kész act. vagy med. alakokhoz függed(!). Ily alakok: 1. sg. *jahhat*, *jahhahat* 'ich ging', 3. sg. *jattat*, 3. plur. *jantat* [p. 158] etc. Hasonló fantasztikus alakok az indogermánságban példátlanok.

Imperativus præs. act.

2. sg. Rendesen a tö, pl. *ja* 'mache!' etc., consonantikus töveknél is, pl. *harnik* 'nimm!' [de ói. *yungdhi*!], *es* 'sei!' [de gör. ἔσθι! etc.; — vokálikus töveknél olykor *-t d*, pl. *it/d* — gör. ἴθι, *arnut* 'bringe': ἄρνουθι < idg. **-dhi* [p. 173; de *-i* egyébként mindig megmarad: *jami*, *jaši*, *juzi*, *janzi* etc.]. Egvetlen(!) themat. alak: *me-mišk-i* 'sprich', cf. lat. *posce* [p. 177].

3. sg. két(!) typus. Az egyik: *estu/du* 'er möge sein', cf. ói. *yātu* — 'eine bemerkenswerte Übereinstimmung mit dem Arischen' [p. 159]. A másik typus: *dāu* 'er möge geben' — suffixum nélküli alak *-u* partikulával [p. 161], a mi az árjában is hallatlan.

2. plur.: *-ten* (*-tin*), pl. *datten* (*dattin*) 'gebt!', cf. ói. *yātāna*. De ez az ói. alak specális vedikus képzés [cf. *-teni*, p. 34].

3. plur.: *-ndu*, pl. *jandu* 'sie mögen machen', cf. ói. *yāntu*. Csak árja-hethita egyezés lehet [cf. 3. sg.].

Imperativus præs. med.

Csak 3. sg. és plur. alakok, mint pl. 3. sg. *jattaru* 'er möge gehen', *kīšaru* 'er möge eintreten' etc. és 3. plur. *jantaru* 'sie mögen gehen' [p. 153]. Hasonló képzések az idg. nyelvekben példátlanok.

A conjugatio terén észlelhető idg. hasonlóságok sem mennyiség, sem minőség tekintetében nem elégitik ki a várakozást. A párhuzamok jelentőségét csökkenti, hogy nem-idg. nyelvekben is előkerülnek, többek közt a finn-ugorban, v. ö. pl. finn 1. sg. *sidon* 'ich binde' < **-m*, 2. sg. *sidot* etc. A heth. 1. és 2. plur. *-ni* végződése Bork szerint jól ismert kaukázusi plur. suffixum [OL. XIX. 293]. WEIDNER néhány esetben szintén kaukázusi (abchaz) hasonlóságokra utalt [Stud.

p. 35], a melyeket HROZNÝ természetesen visszautasít, de csak azzal az indokolással, hogy ő maga más eredményekre jutott [l. c. p. 201—202].

III. Lexikális egyezések.

A materiális egyezések száma a verbális és nominális kategóriában elenyészően csekély s még ebből is egy sereg többé-kevésbé biztosan csak lidércz, így pl. *jami* 'ich mache': ói. *yāmi* 'ich gehe' [p. 152], *pāimi* 'ich ziehe, gehe, gebe': ói. *pāmi* 'ich schütze' [p. 163], *armumi* 'ich bringe': gör. ὀρρομι [p. 172], *epmi* 'ich fasse': lat. *apiscor* [171] etc. A Glossarium [p. 212—246] zömét oly hangalkatú szók alkotják mint *akkuškanzi* 'sie trinken', *antuhšaš* 'Mensch, Mann', *apēniššuwanza* 'solcher', *halugatallaš* 'Bote', *halanta* 'Kopf', *huluganniš* 'Wagen', *naššarijanzi* 'sie fürchten', *tašuwahzi* 'er vergewaltigt' etc. Hiányoznak az indogermánságban leggyakrabban előkerülő szók: oly verbumok mint **bher-*, **ueid-*, **uegh-*, **gen-* etc., oly nomenek mint **ékwo-*, **ulq*ó-*, **deiyó-*, **ékū-*, **óyi-*, **péku-* etc., az összes rokonságnevek mint **pátér-*, **mātér-*, **bhráter-*, **suešor-*, **suekuro-*, **suekrű* etc., az összes nomina agentis mint **genetér-* etc. Ellenben az adverbiumok, praepositiók és partikulák között szerző szerint egész serege akadna a hasonlóságoknak [l. p. 180—185]. Mi legyen e sajátságos jelenség magyarázata?

IV. Syntaxis.

A mondatzerkesztés és szófüzés illusztrálására álljon itt a következő levél-passus [cf. p. 121; — a majusculák ideogrammok; (p.) = jelentés nélküli partikula]:

*GALU*áš — *wa* — *mu* — *kán*   *BA. TIL*
 Mann   (p.)   mir   (p.)   ist gestorben.
MĀRI. IA — *ma* — *wa* — *mu*   *NU. GÁL*
 Sohn von mir aber   (p.)   mir   ist nicht.
tug — *ma* — *wa*   *MĀRĒpl. KA*   *meggaus*
 Dir   aber   (p.)   Söhne   von dir   viele
memiškúnzi
 sagen sie (= schreibt man zu).

mān — wa — mu — 1-an MAR. KA pašti
 Wenn (p.) mir 1-en Sohn von dir du gibst
man — waraš — mu amēl MU. TI. IA kīšāri
 dann er mir Gemahl von mir er wird?

‘So denkt ein Arier nicht’ — mondja Bork [OL. XIX. 296].

*

A fönnebbiek értelmében a hangállománytól a szófüzésig minden a legnagyobb mértékben idegenszerű benyomást tesz. A szerző maga kénytelen lépten-nyomon felvetni idegen befolyások lehetőségét s utalni olyan fél-idg. nyelvekre mint a lykiai [p. 27—28, 37, 49 etc.], a lydiai [p. 191—193 etc.], a ‘tokhár’ [p. 10, 55, 118 etc.], s olyan nem-idg. nyelvekre mint a mitanni [p. 2, 27—28, 34, 39, 51, 74 etc.], az etrusk [p. 57—59 etc.] etc. s főleg a kaukázusi nyelvek [p. 10, 13, 53, 104, 118, 139 etc.]. Már Bork azon a nézeten volt, hogy a hethita nyelv valószínűleg önálló kaukázus typus [OL. XIX. 296. Die Mitannsprache, p. 3] s WEIDNER is úgy vélekedik, hogy a hethita alapjellege valószínűleg kaukázusi, bár bizonyos ‘árja’ (i. e. idg.) ‘Einschlag’ jelenléte nem tagadható [Stud. p. 32]. HROZNÝ megfordítja e thesis-t s úgy véli, hogy a hethita idg. nyelv, a melyben azonban idegen, kisázsiai, esetleg kaukázusi elemek vannak [p. 195]. Könyve alapján mindenesetre arra a meggyőződésre kell jutni, hogy ha a hethita idg. nyelv volt, idg. jellegét jóformán teljesen elveszítette. Indogermán (jelesül árja, közelebbről ó-ind) elemek bizonyynyal lesznek a hethitában, de bizonyynyal nem oly mennyiségben, hogy alapjellegét képeznék, s — egyelőre legalább — kölcsönvételeknek is értelmezhetők. Az idg. thesis valószínűleg a legkedvezőbb esetben is, csak abban az értelemben lesz tartható, hogy a hethita középhelet foglal el az idg. és a kaukázusi nyelvkör között. [SCHUCHARDT, SB. der k. pr. Akad. der Wiss. XXXVII. p. 526]. Végleges állásfoglalás természetesen csak további munkálatok után lesz lehetséges.

SCHMIDT JÓZSEF.

AZ ÓLATIN HANGSULY NYOMAI A ROMÁN NYELVEKBEN.

I.

Ha empirikus tényekkel nem lenne igazolható, úgy a priori meggondolások is valószínűvé tennék, hogy a vulgáris latin az ólatin sőt ősitáliai nyelv számos vonását az irodalmi latinságnál jobban és hívebben őrizte meg. A classicus latin nem volt egyéb, mint egy megkövesedett, exclusiv, sok tekintetben a classicus sanskrithez hasonló idioma, melyet csak az irodalmárok zárt köre művelt és a mely ily módon az egyéni újítások és a görögből beözönlő græcismusok és kölesönszavak számára sokkal inkább hozzáférhető volt, mint a nagy tömegek ajakán élő latin népnyelv. A míg a classicus latinság az itáliai törzsök egy elszigetelt, száraz, további hajtásra képtelen ága maradt, addig a vulgáris latin az ősitáliai és ólatin természetes, organikus továbbfejlődése. Minthogy a román nyelvek e népies latin ifjabb formái, nem egy vonásukban zavartalanabban tükrözik vissza az ólatin nyelvi sajátosságokat, mint Cicero v. Vergilius nyelve. Sajnálatos dolog, hogy ezt a romanisták gyakran szem elől tévesztik és így a hysteron-proteron hibájába esnek. Ha például NYROP (*Grammaire historique de la langue fr.* I. p. 213) a vulgáris *poplus* vagy *tabla* alakokat a classicus *populus* illetőleg *tabula*-ból a hangsúlyos szótagot követő magánhangzó kiesésével magyarázza, úgy ez a történeti sorrend megfordítását jelenti, mert a vulgáris *poplus*, *tabla* eredeti ólatin alakok, melyekből később egy swarabhakti-vocalis beékelődésével keletkeztek a classicus *populus* és *tabula* főnevek (v. ö. Stolz: *Historische lat. Gr.* I. 146—7). Így a *Serments de Strassbourg* ófrancia *poblo*-ja hívebb megőrzése a *Carmen Saliare* ólatin *poploe* alakjának, mint a classicus *populus*, viszont a román *tabla*, mely

egy vonalon áll az umber *tafle* (*in tabula*) alakkal, e szó ós-
 itáliai formájával párhuzamos, míg a *classicus tabula secundär*
 újítás. Már PROBUS *Appendix*-ében vulgárisnak minősített és gán-
 csolt főnevek *speculum*, *masclum*, *periclum*, melyek ily formában
 román alakok etymonjai, mindmegannyi latin archaismusok,
 melyekből ἀνὰ πρῶτον útján keletkeztek az ifjabb *classicus specu-*
lum, *masculum*, *periculum* alakok. Csak az óind *pātram*-ot kell
 összehasonlítani a vulg. latin *poelum*-mal (régebbi *pōtloom*, v. ö.
 MEILLET-PRINZ: *Einführung in die idg. Gr.* p. 73) és a vulgáris
 alak prioritása a *classicus pōculum*-mal szemben legott világos.
 Joggal mondhatja MOHL (*Introduction à la chronologie du latin*
vulgaire p. 158): «Il est vraiment trop facile de prendre tou-
 jours indistinctement l'état du latin littéraire pour base pre-
 mière de toute étude sur l'idiome vulgaire et il faut avouer
 que la chronologie ordinaire des romanistes est trop enfantine
 pour être scientifique». Maga MEYER-LÜBKE is a népies latinnak
 az ólatinhoz való viszonyáról szóltaiban (*Einführung in die rom.*
Sprachwissenschaft p. 139) megelégszik néhány futólagos meg-
 jegyzéssel és csak sporadikus eseteket lát ott, a hol egy rend-
 szert lehetne kiépíteni, de még MOHL is, ki említett munkájában
 kérdésünkbe mélyebb bepillantást árul el, mint bármelyik elődje,
 leginkább csak általános jellegű utalásokra szorítkozik, noha
 alig van a román nyelvek történetének olyan fejezete, melybe
 az ólatin nyelvtények felhasználása szükségesnek ne mutatkoz-
 nék. A román nyelvek szókincse és nyelvtani felépítése sok
 tekintetben azon nemes közetekhez hasonló, melyek belsejökben
 letűnt korok paleontologiai maradványait őrzik. Szolgáljon min-
 denekelőtt állításunk bizonyításául néhány példa!

A délolasz nyelvjárásokban II. és III. személyű névmás
 sing. dativusa: *teve*, *seve* (MEYER-LÜBKE, *Gr. der rom. Sprachen*
 II. 93); a hagyományos eljárás szerint e névmások a *classicus*
tibi, *sibi* alakokból volnának levezetendők, minthogy class. *ī* >
 vulg. *e*. E magyarázat didaktikai szempontból lehet célszerű,
 de semmi esetre sem tudományos, mert *teve*, *seve* egyenesvonalú
 folytatásai az ósitaliai és ólatin *tehi, *sebi névmásoknak és
 párhuzamosak az umber *mehe tefe*, a paelignus *sejei* (PLANTA:
Oskisch-umbrische Gr. I. 84) formákkal, melyekből a *classicus*
mihi, *tibi*, *sibi* e névmások enklitikus használata folytán kelet-

keztek (STOLZ: o. c. I. 196, WACKERNAGEL: *Idg. Forschungen* I. 409).

A román birtokos névmások: *vostro, vuestro, vôtre* etc. alapjául szolgáló vulgáris latin *vostrum*-ot, a nyelvtanok a classicus *vestrum*-ra vezetik vissza, oly módon, hogy a hangsúlyos vokális változását a *nostrum* analogiájának tudják be (MEYER-LÜBKE: o. c. II. 108, SCHWAN-BEHRENS: *Altfranzösische Gr.*⁵ p. 172). A classikus latin kiinduló pontul való megtétele, melyből a vulgáris forma, mint secunder alak eredne, itt is helytelen. A vulg. latin ismét a primer a classikussal szemben, minthogy *vostrum* azonos a még Plautus által használt ólatin *voster*-rel. A *voster* > *vester* változáshoz analog az ólatin *vortere* > class. *vertere*, mely utóbbiak közül az ólatin forma szintén nyomozható a románságban. V. ö. *inrorso* > piem. *ambosso*, genov. *imbosso* (FLECCIA: *ArGl.* VIII. 383). Úgy látszik, hogy a népies latinban bizonyos tendenzia mutatkozik az ólatin *ov* illetőleg *vo* hangcsoport megőrzésére, mert *vostrum, vorso* alakok mellett ott állanak a már SOLMSEN és KRETSCHMER (*Zschft für vgl. Sprachforschung* XXXVII. p. 1 és 274) által ólatinnak felismert *cova* (class. *cavara*) > spany. *cueva*, portug. *cova*; *rocara* (class. *vacare*) > log. *boçare, vocitus* > ol. *vuoto*, fr. *vide*.

A román szavak alapjául szolgáló vulgáris latin substratum gyakran összeesik a classikus latin szavak etymonja gyanánt rekonstruálható ósitaliai szóalakkal. A class. latin *signum, lignum* ósitaliai **seg-no, *leg-no-ra* megy vissza (STOLZ: o. c. I. 135), melyek összeesnek vulg. latin *segnom, legnom*-mal (ol. *segno, legno*). Hogy az ósitaliai és vulg. latin alak között közvetlen kapcsolat áll fent, be nem bizonyítható, de mindenesetre valószínű. Ha a class. latint vesszük fel primer alaknak, akkor az olasz főnevek úgy magyarázandók, hogy az ósitaliai *leg-no, seg-no* a class. latinban előbb *lignum, signum*-má lettek, majd a vulg. latinban ismét *segnum, legnum*-má változtak. — «Die Wahrheit pflegt einfach zu sein», mondja Goethe. A class. latin *signum, lignum* a secunder alakok, míg az ósitaliai *seg-no, leg-no* a vulgáris latinon keresztül a mai olaszban, mint *segno, legno* él tovább. *Natura non facit saltus*.

II.

A latin hangsúlytörvény (Dreisilbengesetz), mely a hangsúlyt a végmásodik ill. vég harmadik szótagra localizálja, mint ismeretes, a hangsúly helyének egy secundär eltolódása folytán jött létre. Az ólatin az umber és oskkal egyezőleg, mint azt CORRSSEN, BRUGMANN stb. kutatásai bebizonyították, a kezdő szótag magánhangzóját hangsúlyozta. Minthogy fontos nyelvi tények sohasem tűnnek el a nélkül, hogy a nyelv történetének későbbi korszakaiban valamelyes nyomot ne hagynának, már a priori valószínű, hogy az archaismusokat jól megőrző latin népnyelv és román oly jelenségeket fog felmutatni, melyek az ólatin hangsúlyviszonyokkal függnek össze. Maga a classikus nyelv vocalismusa is sokszorosan magán viseli a régi hangsúlyviszonyok, valamint a hangsúly eltolódása következtében beállott változások nyomait (STOLZ o. c. I. 95 ss.).

Mi az alábbiakban néhány oly az ólatin hangsúlylyal kapcsolatos jelenségre akarunk reámutatni, melyeket a vulg. latin és román nyelvek a class. latin secunder jelenségeivel szemben megőriztek.

1. A hangsúlyt az első szótagon, azaz eredeti helyén csak kevés számú tulajdonnév őrizte meg. Így olasz: *Túranto*, *Ótranto*, *Sólanto*, *Bríndisi*; spanyol: *Ebro*; franczia *Nîmes* (< gallorom. *Nemausum*). MEYER-LÜBKE feltevése (*Rom. Gr.* I. 498), mely szerint az olasz *Túranto* az eredeti görög hangsúly (*Τάραντον*) reflexét mutatja, valószínűtlen, mert a latinba korán felvett görög szavak, ezek között vannak a városnevek is, alkalmazkodtak a latin hangsúlyviszonyokhoz. V. ö. *Μασσαλία* de latin *Mássaia*, később *Massilia* > fr. *Marseille*. Ugyanez áll a MEYER-LÜBKE által kelta hangsúlyúnak mondott *Namausum* > *Nîmes* és *Pesaurum* > *Pesaro* alakokra is.

Néhány régi keletű, nagyrészt görög eredetű tulajdonnév, szentek nevei, mint ol. *Giacomo*, fr. *Jaimés*, *Jaques*; spany. *Jago* (< *Jacobus*), fr. *Vèle* (< *Basilius*), *Sendre* (< *Sinerius*), *Vendre* (< *Venerius*) etc. szintén az első szótagot hangsúlyozzák. Valószínű, hogy itt is archaismusokkal van dolgunk és nem e nevek vocativicus használata magyarázza e hangsúly helyét, mint azt MEYER-LÜBKE (*Rom. Gr.* I. 499) feltételezi. A tulajdon-

nevek azok, melyek leginkább conservatív jellegűek és legtovább megőrzik a nyelvi avultságokat.*)

2. A régi hangsúly megőrzésének e néhány példájánál fontosabbak azok az esetek, midőn a vulgáris latin és román nem az ólatin hangsúlyt magát, de a vele egyidejű ólatin vocalismust tünteti fel, vagyis a latin vocalismusnak azon eredeti prähistoricus állapotát mutatja, mely az ólatin hangsúly okozta vokálistgyengülés kora elé esik.

α) Első sorban néhány régi keletű görög kölcsönszó jön tekintetbe, melyek a vulg. latinba és románba eredeti vocalismusukkal mentek át, míg a class. nyelv a gyengült vokálist mutatja.

Már KÖRTING (*REW.* 1575) és STOLZ (o. c. p. 97) említik a gör. *κίναστρον*-t > ólat. **canastrum*, class. *canistrum*. A román nyelvek az olasz *canestro* kivételével, mind az ólatin alakot tétélezik fel. V. ö. spany. *canastro*, prov. *canastro*, fr. *canastre*.

Hasonlókép gör. *καμάρα* > ólat. *cāmara*, class. *camera*. A román alapjául ismét az ólatin forma szolgál. V. ö. rom. *cămară*, spany., portug. *cámara*, friaul *kamare*, emilian. *camara*.

Ide tartoznak még gör. *κίθαρα*, lat. *cithēra*, de spany. *citarra*, *guitarra*; cat. *citara*, míg ol. *cetra*, rom. *ceteră* az ifjabbik alakra mennek vissza.

Gör. *σίσαρον* a class. latinban *siserum* lesz, de olasz *sisaro* ólat. és vulg. lat. **sisarum*-ot tétélez fel.

β) Ólatin *or + voc* a megelőző hangsúly hatása alatt *u + voc.*-á gyengül. A román nyelvek több ízben az archaikus alakokra mennek vissza.

Ólat. **vidova* (v. ö. óind *vidhāvā*-, gót *widuwō* etc.) cl. lat. *vidua*, ol. *vedova*, rom. *vedure*, ófr. *vedve*, *veuve*.

Ólat. *ploverē* (*perploverē* THEWREWK: *Festus* 330, analog: *conflovont* CIL. I. 199) a class. latinban *pluere*, mely a compositumokból, a hol a praefixumon nyugodott a hangsúly, *pér-*

---

*) Több az első szótagot hangsúlyozó infinitivus, mint ol. *argere*, *cogitare*, *porgere*, noha archaikus hangsúlyúaknak tünnek fel, hangsúlyukat a megfelelő praesens alakból **ergo*, **colgo*, **porgo* (l. *erigo*, *colligo*, *porrigo*) analogia útján nyerték (SEELMANN: *Aussprache der Lat.* I. 54, MEYER-LÜBKE: *ZRP.* VIII. 238).

plovere > *perpliere* indult ki. A román nyelvek kivétel nélkül az ólatin alakra mutatnak vissza: ol. *piovere*, spany. *llover*, portug. *chover*, fr. *plover*, *pleuvoir*, prov. *plover*. Érthetetlen előttünk GRÖBER nézete (*ArLL.* IV. 444), ki vulg. latin újítást, azaz egy *r* betoldását(!) látja a román alakokban; MEYER-LÜBKE viszont a *movere* analógiájára utal (*Rom. Gr.* II. 154 és *Zschft vgl. Sprachforschung* XXX. 343), mi ellen MOHL (o. c. 287) joggal tiltakozik.

Az olasz *rovina* a cl. *ruina*-val szemben, valamint *Genova*, *Mantova* városnevek szintén ólatin formákra utalnak. — Hasonlókép a részben feliratokon fennmaradt, részben összehasonlítás útján postulálandó latin birtokos névmások **toyo-*, **soyo-* (v. ö. lat. *sovom*, *sovus* *CIL.* I. 588, 1007, osk. *suvad* etc.), melyek a vulg. latinban és románban tovább élnek, így log. *tou*, *sou*, ófr. *toue*, *soue*, lomb. és romagnol *tora*, *sova* etc. mindannyian az itáliai törzsnek a cl. formáknál régebbi hajtásai (v. ö. MOHL, o. c. 287).

γ) A hangsúlyt követő ólatin *u* később *i*-vé gyengül; a cl. latinban régebbi *u* és újabb *i* sokszor egymás mellett fordulnak elő: *optimus*, *optumus*; *maximus*, *maxumus* (STOLZ: o. c. 173 ss.).

MEYER-LÜBKE megemlíti ugyan az *u* és *i* váltakozását a nepies latinban, a nélkül azonban, hogy az *u* vokális archaikus voltára utalna (*Rom. Gr.* I. 53). Így a milan. *karobbi*, genov. *karojgu* alakokat, melyek az ólatin *quadrivium* leszármazottjai, a *quattuor* analógiájának tudja be, a mi már azért sem fogadható el, mert a számnév e classikus alakja ismeretlen a népnyelv előtt, a román nyelvek (*patru*, *quattro*, *quatre*, *cuatro*, *quatro*) a vulgáris *quattro*-ra mennek vissza, mely utóbbi analógiája a *quadrivium*-ot sehogysem változtathatta *quadrurium*-ra. MEYER-LÜBKE ezenkívül elfelejti az olasz *menomo*-t, mely a superlatív suffix ősitáliai vocalisának reflexét mutatja, a mint azt PLANTA (o. c. I. 316 s.) az osk. *ultiumum* és umb. *hondumu* alapján joggal postulálja az itáliai ősnyelv számára.

δ) Az ólatin vocalismus megőrzésének legtöbb példáját a vulg. latin és román verbális és nominális compositumok szolgáltatják, melyek az összeteteleknek az alapszóval egyező, tehát a hangsúly hatása alatt beállott gyengülést megelőző, eredeti vokálisát mutatják:

V. ö. *displacere* (cl. *displicere*) > ol. *spiacere*, spany. *desplacer*, fr. *déplaire*

" *adfacere (cl. *afficere*) > ol. *affiare*, fr. *affaire*
assedere (cl. *assidere*), ol. *assedere*, fr. *asseoir*
elegere (cl. *eligere*), ol. *ellegere*, spany. *esleer*, fr. *élire* etc.

A tekintélyek nagy része (G. PARIS: *Journal des Savants* 1883, p. 391, SEELMANN: o. c. p. 58, BRUNOT: *Grammaire historique* p. 422 etc.) az ilyen compositumok vokálisát nem archaismus megőrzésének, hanem az alapalak analogiájára végbement recompositionnak tudja be. E feltevésnek legalább is rendkívül valószínűtlen voltát beigazolják a következő megfontolások:

A recompositio vagy már a vulgáris latinban, vagy csak később az egyes román különnyelvekben mehetett végbe. Azaz a fr. *parfait* vagy már lat. *pèrfactum-ra megy vissza, avagy csak a francziában lesz egy eredeti *parfit* < lat. *perfectum* a *fait* < *factum* analogiájára *parfait*-vé. A már latinban végbement recompositiónak ellentmond ol. *perfetto* < lat. *perfectum*, továbbá az a tény, hogy *parfit* tényleg előfordul az ófrancziában. — Lássuk azonban előbb a román különnyelvi recompositio lehetőségét!

Tagadhatatlan, hogy a recompositio e formája sok esetben valószínű. Így pl. fr. *réfaire* nem lat. *refacere-re megy vissza, hanem fr. *re* + fr. *faire* összetétele, hasonlóképp ol. *infrangere*, nem lat. *infrangere* származéka, hanem ol. *in* + ol. *frangere*.

A román különnyelvi recompositiók lehetőségét kizárják azok a compositumok, melyek csak összetett formában mentek át az egyes román nyelvekbe, melyekre tehát az ill. nyelv előtt ismeretlen alapalak analogiája nem hathatott:

*adcapture (v. ö. fallisc. *Concaptom*. SOMMER: *Lat. Laut-u. Formenlehre* 98) > fr. *acheter* (noha *captare* > *cheter* nincs a francziában!), spany. *acabdar*, ol. *acattare*

*accapare > fr. *achever*, spany. *acubar*

*insartare (cl. *insertare*) > spany. *insartar*

*exsupare (v. ö. class. *dissipare*) > ol. *sciupare*

*dissartire (class. *dissertire*) > fr. *désartir*

*insemel (ólat. *semol*, cl. *insimul*) > ol. *insieme*, óspany. és portug. *ensembra*, fr. *ensemble*

*assatis > ol. *assai*, spany. *asaz*, portug. *assaz*, prov. *assatz*, fr. *assez*

*insipidus (cl. *insipidus*) > spany. *enjabido*, portug. *enxabido*, ol. *sciapido*

*malesapidus > fr. *maussade*

*inaltus > rom. *nalt*

*subagere (cl. *subigere*) > spany. *sobar*, portug. *sovar* stb.

Több esetben úgy az alapalak, mint a compositum átment a román nyelvekben, jelentések azonban annyira divergáló, hogy közöttük associatív kapcsolat, tehát analogikus hatás valószínűtlen:

fr. *trésaillir* < lat. *transalire = remegni; *saillir* = ugrani

ol. *sparara* < lat. *exparare = «tirer», *parare* = készíteni

ol. *sciatto* < lat. *exaptus = «tölpisch», *atto* = alkalmas etc.

Mindezen példák, melyekhez könnyen még ennyit lehetne toldani, eléggé megvilágítják, hogy egy román különnyelvi recompositio felvétele számos konkrét esetben tarthatatlan és így az az itt tárgyalt jelenség általános magyarázó teoriájául nem szolgálhat.

Maradna tehát a proromán, azaz már a vulgáris latinban végbement recompositio lehetősége. Bizonyos, hogy a román nyelvek már fentebb érintett divergentiája, mely szerint a román compositumok részben a gyengült vokálisú classikus formára, részben az állítólag recomponált alakra mennek vissza, nem kedvez egy általános jellegű latin recompositio feltevésének:

fr. *condamner* < *condamnare*, de spany. *condenar* < *condemnare*

fr. *éclore*, prov. *escloure* < *excludere*, de ol. *schludere* < *excludere*

ófr. *comperer* < *comparare*, ol. *comprare*, spany. *comprar* < *comperara*

fr. *aquérir*, prov. *aquerre* < *adquaerere*, portug. *adquirir* < *adquirere*

spany. *sobar*, portug. *sovar* < *subagere*, de sard. *suigere* < *sobigere* etc.

Sőt egy és ugyanazon nyelv keretén belül sokszor mindkét forma képviselve van:

ol. *accettare* — *accatare*
condennare — *condannare*
scipido — *sciapido*
 spany. *adquirir* — *adquirir*
 ófr. *parfait* — *parfit*.

Elvitázhatatlan azonban, hogy mindez a latin recompositio lehetőségét még nem zárja ki, legfeljebb arra enged biztos következtetést, hogy az eredeti és gyengült vokálisú compositumok egymás mellett éltek a népies latinban, arra azonban, hogy az előbbiek nem újítások, hanem archaismusok, nem nyújt határozott támpontot. Nem hiányoznak azonban közvetlen érvek egyrészt a népies latin compositumok archaikus jellegének, másrészt a latin recompositiós theoria tarthatatlanságának bizonyítására.

a) Már SEELMANN felemlíti, hogy a «recomponált» formának igen régi eredetűeknek kell lenniök, minthogy már PLAUTUS *Anululariá*-jában *exquaero* fordul elő *exquiro* helyett, az archaismusokat kedvelő SALLUSTIUSNÁL pedig *occano*, *occino* helyett (SEELMANN o. c. 60). A grammatikus PRISCIANUS *praestatum*, *astatum* participiumokat, *praestitum*, *astitum* mellett, mint régi doublet-eket említi.

b) Hogyan magyarázható analogikus recompositióval a román nyelvek által megőrzött *insemol* és *subagere*? Midőn *semol* archaikus alak és *agere* a román nyelvek tanúsága szerint (v. ö. KÖRTING *R. E. W.* 371) a népies latinban elveszett.

c) Recompositio csak akkor állhat be, ha a compositum mint ilyen, azaz mint nem egységes, szétbontható szócomplexum él a beszélő tudatában. Ehhez viszont szükséges, hogy a beszélő tudata a compositum alkotórészeit különálló szavak gyanánt fogja fel. Ez nem forog fenn *separare* igénél (*se* a historikus latinságban megszűnt önálló életet élni), mégis egymás mellett állanak *separare* és *seperare*, a mi csak úgy érthető, hogy az előbbi archaikus, az utóbbi gyengült vokálisú alak.

E megállapításunk egyszersmind megingatja MEYER-LÜBKE feltevését, ki az általunk archaikusnak mondott compositumokat

contaminatio (Verschränkung) eredményének mondja. — Szerinte valahányszor a nyelvérzék előtt a szó összetett volta világos volt, mindannyiszor praefixum és alapige új compositumot alkotott (*Rom. Gr.* II. 618). Például hozza fel az *obtrectare* igét, mely azért nem lesz *obtractare*, mert *ob* a vulgáris latinban ill. a románban kihalt, ellentétben a párhuzamos *contractare* — *contrectare*, *detractare* — *detractare* formákkal, hol recompositio azért lehetséges, mert *con* és *de* a vulg. latinban tovább éltek. E magyarázat sem állja meg helyét, ellene mond a már érintett *separare* és *seperare*, melyek éppúgy egymás mellett állnak, mint *imparare* — *imperare*, noha *se* praefixum ismeretlen a vulgáris latinban és a románságban. Hasonlókép a gallorómánban a *trans* > *tres* alakot alig érezhették praefixumnak, mert kevés szóban fordul elő és ilyenkor is vagy az alapszó hiányzik, pl. *trémousser*, vagy a jelentés izolálódott: *trépas*, és mégis *tresailir* < *transalire. Végső elemzésben, mindezen jelenségek egyedül kielégítő magyarázata, azoknak megőrzött archaismusok gyanánt való felfogása.

Budapest, 1918 október hó.

PAPP-POLLÁK DEZSŐ.

A székely csata.

MELICH az EtSz.-ban azt vallja, hogy a székely *csata* 'csapat, falka' magyar jelentésfejlődés és hogy az oláh *ceată* szó magyar eredetű. Eddig mindenki úgy tudta, hogy az oláh szó szláv eredetű, jelesen bolgár, és a bolgár *četa* ma is sűrűn használt szó, különösen fölkelő csapatról, bandáról használatos, de állat-falkát is jelent. «A m. szó első jelentése, mondja M. 'caterva (militantium), schar, zug', s mint katonai műszó jött át; valamennyi többi jelentése ebből a m.-ban fejlődött». — Különös volna, ha a magyarságban épen csak az oláhság szomszédságában tudnók a *katonai műszónak* olyan fejlődését kimutatni, és a 'csapat, falka' jelentés azután onnan terjedt volna tovább a pásztor oláh néphez és így valahogy eljutott volna, a mi egészen hihetetlen, a bolgárokig! A székely *csata* nyilván oláh eredetű.

ASBÓTH OSZKÁR.

NÉHÁNY ISMERETLEN ETYMONÚ FRANCZIA SZÓ EREDETÉRŐL.

HENRI STAPPERS francia etymologiai szótárának ötödik kiadása (Dictionnaire synoptique d'étymologie française, Paris; évszám nélkül) noha szerény nyelvészeti apparatussal készült, előnyösen különbözik a többi hasonló irányú jóval nagyobb erudíciójú művektől (LITTRÉ, SCHELER, KÖRTING etc.*) az által, hogy a kétes vagy ismeretlen eredetű szavakról oly nagyjában kimerítő összeállítást nyújt, minő az említett akár speciálisan csak francia, akár az egész román szókincset felölelő szótárak egyikében sem található. Az alábbiakban STAPPERS szótárának e fejezetében felsorolt szavak közül óhajtjuk néhánynak eredetét vizsgálat tárgyává tenni.

1. *Blessor*, ófr. *blecier*.

MÉNAGE (Dictionnaire étymologique, Paris, 1650) a latin *laesare* frequentativummal hozza összefüggésbe és a hangtani leszármaztatás nehézségét oly módon oldja meg, hogy a *blecier* kezdő labiálisát prosthétikus mássalhangzónak minősíti. E prosthésis feltételezése azonban a mellett, hogy minden valószínűség híján van, nem oldja meg a kérdést, mert egy latin *laesare* vulg. lat. *leşare*, még ez esetben is, csak egy *bleser* formához vezethetne.

DIEZ szótára elveti a MÉNAGE-féle etymont és a kfn. *bletzen* igében látja a francia *blecier* alapszavát. DIEZ feltevése, ha phonetikailag nem is eshet kifogás alá, jelentéstani okokból feltétlenül elvetendő. A német ige ugyanis a latin *sarcire*, *refi-*

---

*) MEYER-LÜBKE etymologiai szótára e cikkem írásakor még nem volt befejezve.

cere jelentésével bír s így DIEZ kénytelen feltételezni, hogy a francia szó a kfn. *zebletzen* compositum jelentését vette fel. A kérdés semasiológiai része azonban még így sem oldódna meg, mert a mint DIEZ maga írja, a kfn. *zebletzen* annyi mint *in Stücke hauen*, mert a *bletz* főnév jelentése *Stückchen*, *Stückchen Leder*, már pedig a *blessen* jelentése nem a *darab* v. *rész* fogalmából indul ki.

SCHULER megtartja a DIEZ-féle etymont, de a jelentés-változást másképp, még sokkal kevésbé valószínű módon magyarázza. Szerinte a *blessen* jelentése a német *bletzen* egy különleges használatának derivátuma. «*Einen Baum bletzen*» azaz «*marquer par une tache ou par une incision*». SCHULER e magyarázata már azért sem találó, mert a *blessen* alapjelentése ez esetben az *enter* igével lenne synonym.

Blessen eredete tényleg nem a germán, hanem a latin szókinszben keresendő, de nem a MÉNAGE-féle *laedere* családjában, hanem a *plector* ige egy vulgáris derivátumában. A vulgáris latin akár a *classicus*, akár a közlatin által képzett «*tus*» végű participiumokból «*tiare*» végzettel, az alapszó jelentésével azonos jelentésű igéket alkot. Ez a képzésmód különösen a francziában és olaszban nagyon termékenynek bizonyult:

lat. *pungo, punctus* — *punctiare* > fr. *poncier, poncer*, ol. *ponzare*, spany. *punzar*

lat. *capio, captus* — *captiare* > fr. *chacier, chasser*, ol. *cacciare*, spany. *cazar*

lat. *sugo, suctus* — *suctiare* > fr. *sucier, sucer*, ol. *succiare*

lat. *traho, tractus* — *tractiare* > fr. *tracier, tracer*, ol. *tracciare*

lat. *rump, ruptus* — *ruptiare* > fr. *rocier, rosier* etc.

Ezek analogiájára a lat. *plecto*—*plectus-alakokhoz feltehető egy közlatin *plectiare.

Az *ectiare* phonéma a francziában az *ecier, esser* hangcsoporthoz vezet. V. ö. *directiare* > *drecier, dresser*; így *plectiare > **plecier, blecier, blessen*. A latin szókezdő *p* a francziában rendesen változatlan marad. A labialis zöngésítését a *plecier > *blecier* változásnál a következő két körülmény elegendőképp magyarázza:

α) A latin *p* zöngésítése éppen a liquid *l* előtt intervocalis helyzetben a francziában hangtörvényszerűleg mindig bekövetkezik (v. ö. *duplum* > *double*, *capulum* > *chable*) ha kezdő helyzetben e zöngésítés nem is hangtörvényszerű, sporadice liquid hangzó előtt mégis előfordul:

pruina > *bruine* (olasz *brina* l. Ascoli AG I, 111 R. 4)
prattare (πραττειν) > ófr. *bareter*.

β) A görög kölcsönszavak, melyek latin közvetítéssel jutottak be a francia nyelvbe, a szókezdő *p*-t sokszor zöngésítik:

πυξός > lat. *buxus* > fr. *buis*
 πυξίδα > lat. *buxida* > ófr. *boiste*, *boîte*.

Igy a labiális zöngésítése valószínűvé teszi, hogy egy görög szóval végbement contaminatio esete forog fenn a **plectiare* > *blecier* változásban.

A **plectiare* verbummal társulhatott a synonym görög πλέσσειν, a mi azután a kezdő labiális zöngésítését idézte elő: **plectiare* + πλέσσειν > *blecier*. E contaminatio feltevése annál valószínűbb, mert a πλέσσειν családjához tartozó πληγή, lat. *plaga* a francziában *plaie* főnevet adott, mely a «*blessure*» synonymája lévén, világosan mutatja, hogy a gör. πλέσσειν vulgaris latin **plessare* már a 'sebezni' jelentésben ment át a gallo-románba s az eredetileg «*ütés*» fogalmát jelölő *plector*, ok és okozat felcserélésén alapuló jelentésváltozására is befolyást gyakorolhatott.

2. *Preux*, ófr. *prod*, *prud*, *preud*.

Noha már DIEZ, ki a synonym olasz *prode* formából kiindulólág lat. **prole*, **produs* alakokat tételezett fel, saját feltevésével szemben kételkedőleg jegyzi meg: «(Oder ist es von 'probus'? 'Unzweifelhaft wäre dann die regelmässige Gestalt des Femininins 'prova', da es vom Übergang eines Adjectivums zweier Endungen in ein Adjectivum einer Endung schwerlich ein gemeinromanisches Beispiel gibt» (E. W. v. 257), mindennek ellenére a szótárak egyhangúlag a «*prode*» etymont fogadják el.

DIEZ feltevése ellen főleg az a körülmény szól, hogy a *prode* végdentálisának el kellene a francziában némulnia. V. ö. *wadum* > *qué*, *crudum* > *cru* s így TOBLER (ZRPh. II. 569) kénytelen a szóvégi dentális magyarázatára feltenni, hogy a *preud-homme*, *preudefemme* alakok régebbi *preu d'homme*, *preu de femme* formákra mennek vissza.

A DIEZ-féle etymonnal szemben valószínű, hogy a szóban forgó melléknév eredete egy közlatin *probitum formára (a *classicus probum*-ból *tacitum*, *licitum* etc. analogiájára) vezetendő vissza, mely a DIEZ proponálta etymon ellen felhozható hangtani kifogásokat kiküszöböli és TOBLER kiegészítő magyarázatát feleslegessé teszi.

A hangsúlytalan pænultima kiesésével beálló *latin b + t* > *franczia d* változás (*probitum* > *proubitum* > *preud*) mindenesetre egy megjegyzésre ad alkalmat.

A történeti nyelvtanok ugyanis a kérdéses hangcsoport átalakulására vonatkozólag mindössze csak a labiális elnémulását jelzik (NYROP I. p. 303, SCHWAN-BEHRENS⁵ p. 71 etc.), a nélkül azonban, hogy a *b + t* > *t*, *b + t* > *d* változás beálltáról, mint a hogy ez a mi esetünkben fontos volna, közelebbit adnának, noha e változások mindegyike hangtörvényszerű pontossággal következik be. Valahányszor ugyanis a labiális consonanst közvetve v. közvetlenül labiális hangzó előzi meg, mindannyiszor az eredmény a labiális zöngés voltának megfelelőleg zöngés dentális lesz, viszont ha a labialis mássalhangzó előtt illabiális vocalis áll, úgy az eredmény a francziában zöngétlen dentális. V. ö.

1. *cob(i)tum* > *coudre*

adcul(i)tare > ófr. *acculer*

sub(i)tanum > *soudain*

sub(i)tamente > ófr. *sudement*

bomb(i)tare > *bondir*

orb(i)taria > *ordière* (L. KÖRTING: Lat. rom. W. 5760)

2. *gab(a)ta* > *jatte*

deb(i)ta > *dette*

deb(e)t > ófr. *deit*, *doit*

presb(i)ter > ófr. *prestre*, *prêtre*

hab(i)tare (?) > *hanter*.

A *dubitare* > *douter*, egy várható *douder helyett, dissimilatio eredményének tekinthető. Így *probitum hangtörvényszerűleg «*proud*», «*preud*» alakhoz vezet, a mit a rokonyelvű alakok közül a provençal *prod* szintén támogat. V. ö.

cubitum > fr. *coude* > proven. *code*

*probitum > fr. *proude* > proven. *prode*.

Így az olasz *prode* csak synonymája a francia *preud*-nek, de nem tartozik annak családjához.

3. *Jade*.

A szótárak részint mellőzik (KÖRTING, SCHELER), részint ismeretlen eredetűnek mondják (STAPPERS, HATZFELD), a mi annál meglepőbb, mert eredete úgy hangtanilag, mint jelentésszerűleg egész közel fekvő. A szóbanforgó főnév ugyanis, egy kemény, zöld színű kő neve (l. HATZFELD, *Jade*) s a görög-latin *jaspis* (ἵασπις) szóból ered.

Jaspīdem > ófr. *jasde*, *jade* épúgy mint

hispīdem > ófr. *hisde*, *hīde* (újfr. *hideux*)

A régebbi *jasde* alak többször előfordul, így ROSNEL: *Mer-cure Indien: Le jasde est une pierre verdastre* (l. HATZFELD l. c.). A közös zöld szín szolgáltathatta az associatív kapcsolatot, melynek révén a drágakő nevét egy más hasonló színű kőnek jelölésére használták.

Így az ófr. *diaspe*, újf. *diapre* (spany. *diaspero*) a «*jade*» doublet alakjának tekinthető. (V. ö. DIEZ E. W. 119.)

4. *Hogner*, ófr. *hognier*.

DIEZ szótára (616) az őfelnémet *humjan*—*summen* verbumra vezeti vissza, a mi jelentéstanilag sem kifogástalan, mert a «*hogner*» jelentése morogni, korholni, hangtani okokból pedig, minthogy *humjan* > *hougnier* és nem *hogner*, *hognier* alakhoz vezetne, feltétlenül elvetendő.

«*Hogner*» nem más, mint a *honnir* verbum doublet formája. Mindkettő a gót *haunjan*, ófn. *honnjan* igére megy vissza. Ez utóbbi ugyanis két alakban mehetett át a románba, először mint a germ. *jan* verbumok túlnyomó többsége a latin *i* conjugatio mintájára, mint *haunire* > *honir*, *honnir* (ol. *onire*). V. ö.

ófn. *warjan* > *warire* > *garir*, *guérir*; másodszer a latin *ā* conjugatio analogiájára, mint *haunjare* > ófr. *hognier*, újfr. *hogner*. V. ö. *brustjan* > *brustjare* > *brouster*, *brouter*.

5. *Nigaul*.

KÖRTING szótára (689), DIEZ nyomán a latin *nidus*, *nidicus szavakkal hozza összefüggésbe: «*Nidicus* = span. *niego* (für *nidego*) Nestfalke, ptg. *ninhejo*, im Nest gefunden. Im Zusammenhange scheinen hiermit zu stehen prov. *nec* unwissend, alberu (vgl. frz. *niais*), frz. *nigaud* = Dummkopf, alberner Mensch», mondja DIEZ (E. W. 646). A DIEZ-KÖRTING-féle feltevés jelentés-tanilag rendkívül erőltetett, s így HATZFELD-DARMESTETER inkább a «*nigaul*» főnevet ismeretlen eredetűnek minősíti, annál meg-lepőbb, hogy a «*nigaud*» családjához tartozó «*niais*» számára. a DIEZ-féle «*nidacem*» etymont elfogadja.

Sokkal közelebb fekvő a «*nigaud*» alakot a latin tagadó értelmű «*nec*» conjunctióval összefüggésbe hozni, a mely egy «*aldus*» suffixummal tovább képezve (v. ö. *lourdaud*, *badaud* etc.) egy vulgáris latin *necaldus, ill. *negaldus* alakot ad (v. ö. cl. latin *nec* + *otium* > *negotium*, *neglego*) és ez a francziában *negaldus > *nigalt*, *nigaul* formákhoz vezet.

Az intervocalis *c* > *g* változás és a «*g*» megőrzése nem izolált eset, a «*nec*» egy másik összetétele, ugyancsak a zöngét-len palatalis zöngésítését és a zöngés palatal megőrzését mu-tatja a gyakoribb *jod* helyett.

necunus > ófr. *neguns*, prov. *negus*, viszont «*niais*» < lat. *necacem az intervocalis *c* > *j* változást hozza.

A mi egy adverbialis conjunctiónak «*aldus*» suffixummal való továbbképzését illeti, megjegyezhetjük, hogyha túlnyomó többségben az «*aldus*» névszói vagy igei tövekhez járul (v. ö. *richaud*, *ribaud*; ófr. *riber*), azért adverbiummal is összetehető, mint ezt a «*maraud*» példája mutatja, mely akár a latin *male* + *aldus*, *malaldus* formára megy vissza, mint ezt BUGGE gondolja (Rom. III. 155), akár az ófr. *mar* adverbium továbbképzé-sére (l. KÖRTING 619), mindenkép adverbiumból indul ki.

A *necaldus jelentése fedi nagyjában a mai *nigaud* jelen-tését; tagadó értelmű particula «pejorativ» képzővel összetéve, mely a *semmirekellő* jelentését adja.

6. *Sournois* (ófr. *sorne*).

Értelme: *sombre*, *obscur*, *dissimulé*; rokon a spanyol *sorna* alakkal, mely éjszakát, sötétséget jelent.

DIEZ (E. W. 299) kelta eredetűnek tartja és egy *swrn* gyökkel, melynek alapjelentése *komor*, *mogorva*, hozzá összefüggésbe. E feltevés már azért is valószínűtlen, mert így egy fizikai fogalmat jelölő szó (*sötétség*) egy elvont pszichikai fogalmat jelentő gyökre (*komor*) menne vissza, noha a jelentéstani valószínűség ép a megfordított sorrendet kívánná.

KÖRTING (Lat.-rom. W. 859) egy latin **saturnensis* (*tückisch*) alapalakot állít fel, a mit a sard. *saturnu* idevonásával támogat. A spanyol *sorna* azonban világosan mutatja, hogy KÖRTING rossz nyomon jár, mert ha a francziában az intervocalis dentalis elveszése helyén való, úgy a spanyolban **saturnu* > *sadorno* alakot adna.

A SCHELER által proponált **surdensis* sem látszik sokkal szerencsésebbnek, mert ha jelentéstaniilag közelfekvő is a hallás és látás érzékkörébe eső fogalmak jelentéscseréje (v. ö. német: *hell* és (*wider*)*hallen*), hangtanilag a spanyolban a **surdensis* (*sorna*) pænultimájának nyomtalan kiesése valószínűtlen.

Minden arra mutat, hogy az ófr. *sorne* és spanyol *sorna* egy vulgáris latin összetett **suburna* formára mennek vissza, úgy mint a hogy a rokon jelentésű fr. *sombre*, sp. *sombra* a latin **subumbra* alakból erednek. A mellett, hogy az ilyen fajta összetetelek rendkívül megfelelnek a román szóképzés szellemének (v. ö. *con* - *sobrinus* > fr. *cousin*, ol. *cugino*, *dis* + *dignum* > fr. *dédain*, ol. *sdegno*, sp. *desden* etc.), az etymon jelentéstaniilag is közelfekvő. — **Suburna* tulajdonkép annyi mint *véka alá rejtett* s a *sorne* az ófrancziában tényleg a *caché* jelentésével bir.

Hangtanilag megjegyezzük, hogy a labiális consonans kiesése labiális vocalisok környezetében a francziában és spanyolban hangtörvényszerű:

*suburna > fr. *sorne*, sp. *sorna* ép úgy mint

sabucus > ófr. *seu*, sp. *saucó*

tributum > ófr. *treu*, sp. *treudo*

viburnum > ófr. *viorne*, sp. *viorno*

saburra > sp. *sorra* etc.

7. *roupiller*.

HATZFELD-DARMESTETER szótára a spanyol *ropa* (fr. *robe*) derivátumának tartja, a mi jelentéstanilag kétségtől erőszakolt, minthogy *roupiller*, mely annyi mint *sembler à demi*, nem áll rokonságban a *rêtement*, *robe* etc. synonymák körével. A STAPPERS által felvetett ófn. *rusperu* jelentése jobban megfelelne, ha hang- és szóképzéstanai érvek nem szólnának ellene. A *roupiller* ige a közlatin **vapidum* melléknévvel hozható összefüggésbe, melyet G. PARIS (mém. de la société linguistique I. 90) a fr. *fade* alapszava gyanánt jelölt meg. A **vapidum*-hoz képezhető verbum compositum:

re + ad + vapidare, **ravvapidare* (v. ö. *longum*, *re + ad + longare* > **rallongare* > *rallonger*), majd a geminata egyszerűsödésével **ravapidare*.

Az *av + rövid voc. + cons.* hangsoportban a *v* vocalizálódik:

*gabata > **gavata* > **gauta* > *joue*
parabola > *parabla* > *paraula* > *parole*
trabucare > *travucare* > *travcare* > *trauer*, *trouer*.

Így **ravapidare* > **ravpidare* > **raupier*, *roupier*. A mai *roupiller* csak orthographiai variánsa a *roupier* formának, a hol a hiatust megszüntető *jodot* jelölő *ll*-nek ép oly kevéssé van történeti értéke, mint a *bâiller* verbumban, mely egy régebbi *baer* < lat. *badare* helyett áll.

Budapest, 1916 okt. hó.

Dr. PAPP-POLLÁK DEZSŐ.

ISMERTETÉSEK.

Sigurd Agrell. Nabljudenija nad kolebanjem udarenija v ruszkom glagolê Stockholm 1917.

Az orosz nyelvben, a melyre folyton-folyvást hivatkozunk, ha a szláv nyelvek régi hangsúlyáról beszélünk, nemcsak gyakran változik a hangsúly helye egy és ugyanannak a szónak különböző alakjaiban, hanem sűrűn észlelhető ingadozás a hangsúly elhelyezésében egy és ugyanannál az alaknál is. Különösen erős ez az ingadozás bizonyos igék múlt idejében. Néha nemcsak kétféle hangsúlyozás lehetséges, hanem több mint kéttagú alakoknál néha három különböző helyen is állhat a hangsúly. Ilyen ingadozást úgy a közbeszédben észlelhetünk, mint a legjobb költőknél is, a kiket a versmérték egyébiránt csak nagy ritkán visz arra, hogy szokatlan hangsúlyozást használjanak. Nem is vidékek szerint más-más a hangsúly helye, illetőleg nem más-más vidékekről származó egyéneknél, hanem egy és ugyanaz a személy is különböző módon ejt bizonyos alakokat. Különös jelentőséget ennek eddig nem tulajdonítottak, a nyelvjárások keveredéséből magyarázták, AGRELL érdeme, hogy azt a kérdést fölvetette, nem kapcsolódik-e más-más jelentés, illetőleg más-más hangulat a különböző hangsúlyhoz. Itéletet arról nem merek mondani, vajjon A.-nak minden részletben igaza van-e, magyarázatai nem mesterkélték-e néha, de nagy igazságtalanságot látnék abban, ha arra hivatkozva, hogy csak született orosz lehet hivatva e mélyen szántó értekezés becsét nagyban, de különösen részleteiben is megállapítani, szó nélkül elhaladnánk mellette, épen most, mikor orosz tudós alig talál lelki nyugalmat arra, hogy ilyen dolgokkal törődjék, és alkalmat, hogy véleményét közzé is tegye. Én magam is sok idevágó anyagot gyűjtöttem, sokat beszélgettem és leveleztem egy időben az ilyen esetekről orosz barátaimmal, különösen Brandt-tal, de soha senki még sejtéskép sem vetette föl azt a gondolatot, hogy a különböző hangsúlyozás a kifejezésnek más színezetet ad, pedig az éleseszű Brandt-tól, a ki maga is annyit foglalkozott hangsúlykérdésekkel, ez kitelt volna.

Agrell abból indul ki, hogy közismert dolog, hogy a

далеко 'messze' és высоко 'magasan' határozók kétféle hangsúlyozásával ket könnyen kiérezhető jelentésárnyalat jár: далеко, высоко a nyugodt, közönséges beszédben használatos, далеко, высоко bizonyos emótiót árul el a beszélő lelkében. Lehetőséges tehát, hogy a különböző szótagra eső hangsúly egvél esetekben is a kifejezésnek más más színezetet ad. A szerző igen gondos adatgyűjtemény alapján — a melynél a közönséges társalgás nyelvének előnyt ad a költőnek olykor a versmértéktől befolyásolt nyelve előtt — ahhoz az eredményhez jutott, hogy a hangsúly nem ok nélkül esik egyes alakoknál hol erre, hol arra a szótagra, és számos példát elemezve kimutatja, hogy milyen anyagon épültek föl következtetései. Nemely esetekben, mondja egyebek közt, a hangsúlyozás megválasztásában inkább a beszélő érzése lép előtérbe, mint a cselekvés általános jellege. A cselekvés jellege mellett a hangsúlyozás által kifejezésre jut a részvét, bánat, stb. egyéni érzete (= ném. «gefühlsbetonung»). E szerint meg kell különböztetnünk a hangsúlyozás emótiós (ném. «gefühlsbetonte») és rationalis típusait. l. 6. l. Természetesen, folytatja a szerző, az ilyen ingadozó hangsúlyu szók száma nem egyenlő különböző egvéneknél: egyeseknél gyakrabban találhatók, másoknál ritkábban, és ezt a különbséget (a centralis Oroszország számára) nem annyira földrajzi, mint inkább lélektani föltételek határozzák meg — élénk temperamentumu vagy mondjuk, irodalmi tehetséggel megáldott egyének beszédjüket a hangsúlyozás gazdagabb választékával tarkítják, mint nyugodt vagy flegmatikus jellemű egvének vagy művészi érzék nélkül való emberek.

Legbehatóbban foglalkozik A. a múlt idővel, a melyben legsűrűbben észlelhető a különböző helyen való hangsúlyozás, igaz csak bizonyos igéknél, a mi összefügg. a mint a szerző röviden jelzi is, a régi indogermán intonatioval. P. o. a Ъль előtt álló igekötőre sohasem eshetik a hangsúly: поѡль, de подняль-ban nemcsak viselheti az igekötő a hangsúlyt, hanem a подняль-féle hangsúlyozás sűrűbben használatos, mint a подня'ль — szerző még külön hangsúlyozhatta volna, hogy amaz egyúttal a régibb, eredeti hangsúlyozás és hogy a подня'ль-féle csak később keletkezett! Minthogy a szerző terminológiája nem mindig könnyen érthető, a mi igaz szorosan összefügg azzal, hogy a kétféle hangsúlyozás viszonya nem mindig egyaránt egyszerű, jónak tartom, hogy fejtegetéseiből még egy helyet idézzek. 'A mint, mondja az egyes példák fölsorolása előtt, már a bevezetésben említettem, az orosz élő beszédben itt elég nyilvánvaló a különböző jelentés kifejezésére való törekvés. Ha a hangsúly az igekötőre esik, a cselekvést (vagy az állapot változását) «concentrative» képzeljük, azaz vagy «momen-

tan» (pillanatnyi) vagy egyszerűen «rezultatív» eseménynek — más szókkal a cselekvés végrehajtásának jellege meg nem állapítható, csak a befejezett cselekvés eredménye ismeretes. Ha pedig a hangsúly a gyökérszótagra esik, a cselekvést többé-kevésbé világosan, «processív»-nek (duratívnak = huzamosnak) fogjuk föl: érezzük, hogy a cselekvés véghezvitele nem egyszerre történt, hanem fokozatosan, minden esetre bizonyos idő folyamán (rendesen párhuzamosan az energia valamelyes megfeszítésével, azaz megkísérléssel [съ «конативностью»])⁷ l. 14. l.

És most nézzük mindjárt az első példán, hogy mikép mutatja be a szerző a különböző eseteket és mikép magyarázza őket. Az egyik megfigyelt egyén azt, hogy fölemelt egy kis követ és dobta, így mondta: Поднять маленький камень и бросить, azt pedig, hogy nagy nehezen emelte föl a nagy követ így: Съ трудомъ поднять большой камень; az utóbbihoz a szerző azt jegyzi meg: 'érezni a cselekvés hosszadalmasságát és megkísérlését'. Költeményekből is idéz két-két példát, én csak egyet-egyet mutatok be: 1. Онъ поднимать щить, не выбирая, || Намель и шлемъ и звонкий поръ. (Ő fölemelt egy pajzsot, nem sokat válogatva, || Talált sisakot is és harsogó kürtöt (Természetesen, teszi hozzá a szerző, gyorsan és fáradtság nélkül'). 2. Но третій опять покрывало поднимать. И мертвую въ блѣдны уста цѣловать. A harmadik megint fölemelte a szemfedőt, || És a holtat halvány száján csókolta (Érzéssel rajzolódik a cselekvés lassúsága, a melynek jellege nem lehet hirtelen és gyors'). Hasonló különbséget igyekszik a szerző megállapítani egy egész sereg esetpáron, a melyekben a hangsúly ingadozik: fejtegetései gyakran egyszerűek és meggyőzők, itt-ott azonban nem elégitik ki az olvasót. Minthogy, a mint mondtam, nem érzem magamat hivatottnak, hogy ítéletet mondjak a tagadhatatlanul nagy apparatus és éles elmével előadott elméletről és az egyes részletekről, csak egy pontra akarok külön rámutatni, a melyben a szerzőt valószínűleg a német nyelv fogatékos ismerete tévútra vezette. Ha a szerző megfigyelései helyesek, értjük, hogy az mondják по ошибкѣ занять чуждое мѣсто tévedésből másnak a helyét foglalta el, de hogy a заня'ль-féle hangsúlyozást használja az orosz, mikor nagy nehezen jutott valaki jó helyhez: не смотря на всѣ трудности я вошелъ въ вагонъ, заня'ль удобное мѣсто minden nehézség mellett bejutottam a vagonba és elfoglaltam egy kényelmes helyet. De ezt a példát megelőzi egy kevésbé körülírt, a mely csak is az utolsó három szót tartalmazza: Заня'ль удобное мѣсто elfoglalt egy kényelmes helyet, a melynek magyarázatával sehogy sem érthetek egyet. A szerző ugyanis azt mondja: 'Lehetséges

itt заня́ль, de akkor más jelentésárnyalatot kapunk: заня́ль = ném. «perfectum»: er hat genommen; заня́ль = ném. «imperfectum»: er nahm.) l. 16. l. Nem vetek arra súlyt, hogy a német nem mondja azt, hogy einen Platz nehmen (man nimmt wol Platz, aber einen Platz nimmt man ein!), de a szerző nagyon téved, mikor azt hiszi, hogy a német «perfectum» és «imperfectum» viszonya csak némileg is hasonlítana ahhoz a viszonyhoz, a melyben az ő elmélete szerint a заня́ль- meg a заня́ль-féle hangsúlyu alakok egymáshoz állanak. Szó sincs róla, hiszen ezt csattanósan be lehet bizonyítani az első helyen említett példának a német fordításával. Az a mondat, hogy по ошибкѣ заня́ль чужое мѣсто tévedésből másnak a helyét foglalta el, a melyhez a szerző azt a megjegyzést fűzi '(А заня́ль hangsúlyozás itt lehetetlen)' németre igenis mind perfectummal mind imperfectummal fordítható: Er hat aus Versehen den Platz eines andern eingenommen, ha az állítás a jelenre vonatkozik, ha azonban az elbeszélés egy mozzanata, akkor bizony úgy kell lefordítani hogy: Er nahm aus Versehen den Platz eines, andern ein. A hangsúlyozás I. fájának a németben folyton perfectum vagy imperfectum felel meg, ritkábban felel meg a hangsúlyozás II. fájának a német perfectum, de mindjárt a következő lapon maga A. idéz rá igen szép példát. A tanító. mondja, kételkedve kérdi, hogy a fiú megértette-e nagy nehezen az általa mondottakat: Поня́ль ли ты урокъ? megértetted-e a leczkét? és azt a bátor feleletet kapja: поня́ль meg, a mi németül így hangzik: Hast du die Aufgabe verstanden? Ja, ich habe sie verstanden! Nem kellett volna a szerzőnek olyan nyelvre hivatkoznia, a melyet hogy nem ismer kellően, egy helyen különösen világosan kitűnik. A szerző ott szembeállítja a напи́лись és напили́сь hangsúlyozást: tele itták magukat és leitták magukat és ahhoz azt a szerencsétlen 'jegyzet'-et csatolja: А напи́лись alatt = ném. 'tranken sich undurstig'; а напили́сь alatt = ném. tranken sich besoffen' (!) l. 52. l. — pedig hát az elsőt a német úgy mondja, hogy sie tranken sich satt, a másodikat sie betranken sich. Mondanom sem kell, hogy a szerző hiányos német nyelvismerete semmit sem von le fejtegetéseinek értékéből, hiszen olyan világos, hogy a szerző nincs tisztában a német perfectum és imperfectum használatával, hogy a rájuk való hivatkozás senkit sem vezethet tévútra; eléggé világosan fejti ki újra meg újra, hogy milyen eredményhez jutott, hogy megfigyelései szerint az ingadozó hangsúlyozás milyen színezetváltozást ad a beszédnek. Néha a különböző hangsúlyhoz, úgy látszik legalább a szerző beállítása szerint, állandóan bizonyos jelentés tapad, mintha bizonyos esetek alapján a hangsúlyozás módja az egyik és a másik jelen-

tésben is állandósult volna, megmerevedett volna. Így a szerző szerint azt, hogy 'kiadta a könyvet' csak is úgy lehet mondani, hogy издалъ книгу; az, hogy издалъ книгу (a mint p. o. издалъ крикъ elkiáltotta magát, er gab einen Schrei von sich) nem hangzanék jól. Csak humorosan, folytatja, lehet könyvről azt mondani, hogy издалъ és erre egy költeményből példát is idéz, a melyben a költő egy könyv kiadásáról gúnyosan azt mondja издалъ ты свои «Печали», mintha a német nem azt mondaná: du gabst deine Trauerklänge heraus, hanem azt, hogy du gabst deine Trauerklänge von dir (= egyszerre, váratlanul, akár egy kiáltást) — és azzal mindnyájunkat fölvidítettál. l. 19. l. Bennem első pillanatban az a kérdés vetődött föl, nem az egyházi nyelv hatása-e keresendő abban, hogy könyvkiadásról csak azt lehet mondani, hogy издалъ книгу, merev, az infinitivus издати hangsúlyozásával azonos hangsúllyal, de a szerző sehol egy árva szóval sem említi az egyházi nyelvnek ilyenén hatását. De ha nem az egyház, a régi írástudók nyelve okozta az издалъ книгу-féle változatlan hangsúlyozását, nehezen érthető, hogy miért nem lehetne p. o. azt mondani, hogy книгу издалъ самъ авторъ a könyvet maga a szerző adta ki, hisz itt tisztán a tényt állapítjuk meg, tekintet nélkül arra, hogy egy könyv kiadása hosszadalmas dolog, nem lehet olyan rövid, momentán cselekvés, mint mikor p. o. valaki elkiáltja magát (издалъ крикъ). Vö. a mit a szerző egyebek közt a 17. s. k. l. mond: Продавъ конь eladta a lovát (a tény egyszerű (неэмоциональное emotio nélkül való) megállapítása), ellenben Ему нужны были деньги, онъ долго не рѣшался, но наконецъ продалъ свое имѣние Pénzre volt szüksége, sokáig habozott, de végre eladta birtokát ('Hosszadalmas processus lelki emotio árnyalatával').

Már említettem, hogy néha háromféle hangsúlyozás is hallható. E tekintetben érdekes, a mi a заи́мáло alatt a jegyzetben olvasható. Elméletileg, mondja a szerző, lehetséges más igéknél is háromféle hangsúlyozás a köznemű alakban. De tekintettel arra, hogy ezt a mindennapi társalgásban nagyon nehéz ellesni, mi három példa idézésére szorítkozunk. Nagyon lehetséges, hogy nem minden művelt orosz ember érzi a három árnyalat különbségét, de azok föltétlenül megvannak fejlett művészies-irodalmi érzékkel megáldott személyeknél, p. o. színeszeknél, költőknél stb. l. 31. l. Ebből is nyilvánvaló, hogy részletes ítéletet csakis született orosztól várhatunk, attól is csak ha nagyon érzékeny a nyelvhasználat ilyen finomabb árnyalatai iránt, és ha ezeket maga is beható megfigyelés tárgyává teszi. Az idegenajkú olvasó természetesen csak bátortalanul és nem egyszer kétkedve követheti a szerzőt, de azt az elismerést semmi-

kép sem tagadhatja meg tőle, hogy folyton igyekszik a kérdést lehetőleg tisztán és élesen föltenni. Bizonyítják ezt azok a fejtegetések, a melyekkel a többesszámú alakok használatát föltüntető példákat bevezeti. Megemlíti egyebek közt, hogy gyakran az egyesszámú himnemű alakban észlelhető проклялъ, добылъ stb.-féle typust a többesszámban а прокляли, добыли-féle váltja föl, a minek oka az, hogy a cselekvés, ha többen együttesen végrehajtják, rendesen hosszadalmas lesz. Kivételt tesz a művelt emberektől egy személyről is az udvarias beszédben használt többes 2-ik személy! l. 34. l. Az egyes esetek tárgyalása közben a szerző egészen helyesen fölhívja a figyelmünket egy másik eshetőségre is, a mikor többesszámú alak mögött voltaképp csak *egy* személy rejlik. A tanulságos példa így szól: Задали мнѣ задачу не по силамъ olyan feladatot adtak nekem, a mely meghaladta erőmet, a hozzá fűződő magyarázat íme ez: '(Csak egy tény, lehetséges, hogy a lélektani alany csak egy = francia *on*)', l. 36. l. Ezzel szemben áll a következő példa: конюхи задали конямъ овса a lovások abrakot adtak a lovaknak, abrakolták őket. A milyen nyilvánvaló az utóbbi esetben, hogy több alany cselekvése több tárgyra terjed ki, tehát az ige cselekvése több részre oszlik, huzamosabb, ép olyan jól képzelhető eset, a mikor az első példához hasonlóknak rendesen több mint egy alanyra nem is gondolunk. Ilyen p. o. az, mikor unokámat megkérdeztem: Na Jancsi, téged megnyírtak?!, a mire a kis gyerek így felelt: Nem, Kabakovics bácsi egyedül nyírt meg!

De nem folytatom a múlt időben észlelhető ingadozások megbeszélését, vége-hossza nem volna ismertetésemnek, ha mindent szóvá akarnék tenni, a mi megkapta figyelmemet vagy kételkedést keltett bennem, csak a 46. l. található jegyzetre hívom föl külön a szakértőket (поди́сь: роди́лся), nem szólok a part. praet. pass.-ról szóló rövid fejezetről sem, de a hangsúlyozásnak a praesensben észlelhető ingadozását tárgyaló, megint kicsit behatóbb 3. fejezet mellett nem haladhatok el szó nélkül.

Egyes igeknél a praesensben észlelhető ingadozást a szerző meglepő elmes és egyszerű módon magyarázza. Az orosz igék közt több olyan szópár található, a melyek jelentése olyan viszonyban áll egymáshoz, mint a magyar *megy-jár*. Ilyenek egyebek közt и́детъ megy: ходи́тъ jár, несе́тъ egy konkrét esetben visz: но́ситъ általában visz, visel, hord, веде́тъ vezet: во́дитъ vezet, vezetget, ве́зетъ most kocsin visz valahová: во́зитъ huzamosan, ide-oda visz kocsin, szállít. Az említett szópárokbán a hangsúly helye is különböző, érthető tehát, ha e sűrűn használt ige-párok hatása alatt egy már megvolt, vagy talán csak hatásuk alatt keletkezett ingadozó hangsúlyozás

hasonló jelentésárnyalat érzését keltette a beszélőben, érthető, mondom, de tudtommal eddig senkinek eszébe sem jutott ebben az ingadozásban mélyebb értelmet keresni. A szerzőnkől gyűjtött anyag alig hagy kétséget az iránt, hogy ha talán nem is mindenütt.*) de egyes vidékeken igenis ilyen nyelvhasználát kialakult. A mindenkép figyelemre méltó, érdekes fejtegetéseket helyszűke miatt nem követhetem tovább, csak a legelső példacsoportból mutatok be egy esetet. A megfigyelt egyének egyike azt mondta: *Фонарищикъ рѣчитъ фонари* a lámpagyújtogató oltja (oltogatja) a lámpákat — azaz vagy hivatás szerint minden reggel vagy éppen most jár (*ходитъ!*) és oltogatja (*рѣчитъ!*). Ugyanaz az egyén más kapcsolatban másképp hangsúlyozta ugyanazt az igealakot: *Вотъ онъ рѣчитъ свѣчу и засынаетъ* eloltja a gyertyát és elalszik — itt a cselekvés 'definitív-konkrét' jellege jut kifejezésre.

Maga az a körülmény, hogy ez az ismertetés sokkal nagyobbra dagadt, mintsem gondoltam volna bizonyíthatja, hogy annyi érdekes dolgot találtam AGRELL könyvében, hogy ambár nem tartom magamat illetékesnek értékének végleges megállapítására, még sem tudtam ellentálni, hogy a sok közül, a mi figyelmemet megragadta, egyet-mást ki ne emeljek és úgy meg ne világítsam, hogy mások is megérthessék, hogy ebben az értekezésben miről van szó.

ASRÓTH OSZKÁR.

H. Güntert: Indogermanische Ablautprobleme. Untersuchungen zur idg. Sprach- und Kulturwissenschaft. Herausgeg. von K. BRUGMANN u. F. SOMMER. VI.] Strassburg. Trübner, 1916. XI+158 l. 7 M.

A könyv voltaképpen integráló része egy az idg. 'o-Abtönung' kérdését tárgyaló nagyobb műnek, a melynek első része az IF. XXXVII. kötetében p. 1—87] látott napvilágot s a melynek eredményei a jelen könyv eredményeivel egyesítve itt is vázolva vannak p. 124—131].

A könyv témája velejében az a mások, jelesül HIRT által is rég hirdetett és elfogadott nézet, hogy az idg. alapnyelvben nem egy, hanem két redukált, elégtelenül artikulált [mormogó- v. susogó-] vokális volt: az egyik az eddigi 'Schwa indogermanicum' v. 'grave', a hosszú vokálisok reductiója, a másik az itt ú. n. 'Schwa secundum' v. 'leve', a rövid vokálisok reductiója. E hang jelölésére

*) Maga a szerző is folyton rámutat, hogy három huzamosan megfigyelt egyén közül az egyiknek a nyelvében maga az ingadozás is ritkán észlelhető.

a szerző az *a* jelet, tehát a *šwā* indogermanicum eddigi jelet használja, míg a *šwā* indogermanicum az *u* [megfordított *a*] jeggyel van jelölve. Ez a legfőbb typographiai szempontból ajánlható újítás nézetem szerint meglehetősen felesleges és elfogadása esetében — legalább egyelőre — valószínűleg félreértésekre fog alkalmat adni. Hogy félreértések már ez ismeretetés olvasása közben fel ne merülhessenek, jelzem, hogy a szerző jelölésmódja itt — de csak itt! — el van fogadva.

A könyv tartalmának vázlata a következő.

Az I. fejezetben p. 1—19] néhány általánosabb természetű téma van érintve. Az idg. *ablaut* noha a szerző nézete [p. 4] ellenére igenis kétségtől mentesen 'glottogonikus' probléma [PEDERSEN, KZ. XXXVIII. 398. PERSSON, Beiträge zur idg. Wortforschung. 590; — v. ö. ref. Akad. Ért. XXVI. 469—477] — methodikus és objektív kutatás tárgya lehet, a melynek köréből azonban a semita — legalább egyelőre — minden esetre kizárandó. — A basis-constructionok terén a lehető legnagyobb óvatossággal kell eljárni [cf. HIRT, IF. XXXII. 313] s tartózkodni kell előre megkonstruált teoriáktól és hypothesisektől. Ez a tanács kétségtől mentesen megkívánandó, de in praxi bajos vele boldogulni, mert az associatio uralma alatt álló nyelvjelenségek labirintusában regulatív principiumok Ariadne-fonala nélkül jóformán egy lépést sem lehet tenni s minden a priori megkonstruált theoria és hypothesis is jogosult, ha a posteriori verifikálható, resp. hasznavehető. — Az az újabban jelentkező törekvés, a mely az idg. 'összehasonlító' nyelvtant a különnyelvi történeti grammatikákkal szemben egészen háttérbe akarja szorítani, jogosulatlan: az 'összehasonlítás' még ma is az indogermanistának első, ha nem egyetlen feladata. — Erre következik ama PEDERSEN-féle thesis czáfolata, a mely szerint *šwā* indogermanicum egyáltalában nem is existált, hanem alapnyelvi *a* bizonyos feltételek mellett az árjában mint *i* lépett fel [KZ. XXXVI. 75—86. XXXVIII. 40 et seqq. Vergl. Gr. der kelt. Spr. I. 30]. Bár ez a thesis jóformán semmi visszhangra sem talált, a szerző mégis minden apróságra kiterjedő czáfolatával jó munkát végzett. Kiemelendő itt még az a különben rég hirdetett nézet [cf. BARTHOLOMÆ, BB. XVII. 108 et seqq., *M. von Blankenstein*, Untersuchungen zu den langen Vokalen in der *z*-Reihe. 1911], hogy a *šwā* indogermanicum 'könnyű' [ä-, ȳ-, ō-] sorokban is előfordulhat. Ez voltaképpen magától értetődik. Mivel t. i. könnyű sorokban D-vokalizmusú hosszúságok is lehetnek, természetesen előkerülhetnek ezeknek reductiói is [cf. Nyelvtud. III. 31]. Ennek korolláriuma, hogy 'könnyű' és 'nehéz' sorok szigorúan szét nem tarthatók [cf. HIRT, Der idg. Abl. 73—76].

A II—VIII. fejezetek tartalma a *šwā* secundum különnyelvi reflexei és idg. vagy különnyelvi modificatiói. Vázlatos ismertetesünk itt nem a fejezetek egymásutánjában, hanem a systematikus összefoglalás [p. 127—128] sorrendjében halad.

Megjegyzendő mindenek előtt, hogy a szerző nézete szerint a rövid vokálisok reductiója egységes *a*. Ez a thesis kézzelfogható haladás azzal az eddig uralkodó felfogással szemben, hogy az *á, é, ő* triasnak megfelelően *a, e, o* trias veendő föl [HIRT, Abl. 9. Hb.² 104, 107. BRUGMANN, KVG. 141—142 etc.]. A szerző eredménye a különnyelvi adatokon épül fel, de általános ablauttheoretikus alapon is a priori várható: ha *á, é, ő* hosszú vokálisok reductiója egységes vokálisnak van felvéve, akkor consequenter az *á, é, ő* rövid vokálisok reductiója is egységes vokálisnak veendő fel. A dolog valósággal Columbus tojása.

A mi már most a *šwā* secundum spontán különnyelvi reflexeit illeti [II.—IV. fej.], ezek a következők: árja, örmény, görög, albán, italiai és kelta *a*, germán *u*, litván *i* és ószláv *ъ*; v. ö. pl. gör. *διδάσκω*: lat. *decet*; lat. *patere*: gör. *πέτασσαν*; óir *gataim*: óisl. *geta*; gót *widuwō*: gör. *ήίδος*; lit. *midūs*: *medūs*; ószl. *þeci*: *pekq* etc. A spontán megfelelés természetesen nagyjában nasalisok és liquidák előtt is megfelelő; -- v. ö. pl. gör. *μανῖνα*, lat. *minēti*, ószl. *mǫnēti*, gót *munan*, ói. *mǫnyatē* = gör. *μαίνεσθαι*: gör. *μᾶνον*, gót *man*; lat. *manēre*: gör. *μᾶνω* etc. és gör. *βαρύς*, gót *kairus*: gót *qair-nus*; lat. *pario*: lit. *periū*; lat. *salix*: gör. *ἐλίχι* etc. E szerint az *rr an* etc. symbolumok, a melyek még mindig kísértenek, elutasítandók. Mindez rég ismeretes és a *šwā* secundum felvételének absolute szükségyszerű folyománya. Az *eré, ené* etc. hangcomplexumok *e* vokálisa az expiratorikus accentus hatása folytán csak kétféleképpen alterálódhatik: megsemmisülhet [*ré, né* etc.] vagy redukált vokálissá válhatik [*eré, ené* etc.]. Non datur tertium! A rövid vokálisok reductiója tehát nem 'Stellungslaut', hanem egészen önálló idg. vokális, a mely nem csupán theoretikus postulat, a 'mint ezt BRUGMANN hiszi [KVG. 142], hanem a nyelvhagyományból directe kimutatható.

A rövid vokálisok reductiója részben már az alapnyelvben, részint egyes különnyelvekben alterálódott.

Az alapnyelvi kombinatórius változások a következők. 1) Idg. *ai, au* antevokális helyzetben mint *i, u* és anteconsonantikus helyzetben mint *i, u* folytatódik [VIII. fej.]; — v. ö. pl. ói. *šišriyē*, gör. *κακίαιται*: gör. *κλίνι*, lit. *paszlyti*: ói. *šráyati*, litv. *szlęjū* etc. és ói. *šušruvē*, gör. *κλώω*: gör. *κλῶθι*, ahd. *hlūt*: ói. *šrávus*-, gör. *κλέος* etc. [HIRT, Abl. 14, 17. Hb.² 107, 117—118. Ref. Nyelvtud. III. 29—31]. A szerzőnek az a nézete, hogy *ai, au* csak secundär accent alatt lépett volna fel

i, *u* alakban [p. 121, 128], nincs bizonyítva és nem bizonyítható. Mert ugyan hogyan folytatódhatott volna másképpen accentuálatlan *ei*, *eu*? Ha antevokális *ei*, *eu* az accentustól függetlenül *ij*, *uu* lett, akkor antekonsonantikus *i*, *u* < *ei*, *eu* sem függhet az accentustól. — 2) Idg. *a* labiálisok és labiovelárisok szomszédságában (szórványosan talán gutturálisok mellett is) már az alapnyelvben *u*-színezetűvé lett *s* különnyelviileg mint *u* folytatódik [VII. fej.]; — v. ö. pl. gör. πορφόρω, ói. jár-bhurāna- < idg. *bher-bhēr-; lat. gurglio, ói. jalguliti, litv. gurklīs < idg. *g^her-g^her- etc. Egy és más itt kétséges marad, így pl. ói. mūni- bizonynyal nem < *māni-, cf. mānyate < *mānietai [p. 99].

A különnyelvi alteratiók a következők. 1) Az ó-indben *er* mint *ir* és — jobbra labiálisok mellett — mint *ur* lép föl; v. ö. ói. giri- [av. gairi-] < *gəri-: ószl. gora; ói. purú-: píparti etc. — 2. A görögben *a* egyszerű consonans mellett, ha a következő szótagban *i*, *ī* vagy *u*, állott, mint *i* jelentkezik [II. fej.]; v. ö. pl. ἴσθι: ἔσθι és πίσις: τέσις etc. Ugyancsak a görögben *a* nasalisok vagy liquidák és labiálisok, labiovelárisok vagy velárisok közötti helyzetben mint *u* lép fel, ha a következő szótagban *i*, *ī* következett [III. fej.]; — v. ö. pl. ὀπρῶχος: bréxω, μῶλλω: ószl. melja etc. Az összes esetek magyarázata persze nem meggyőző. Így pl. ἴδρῶ *u* eleme miatt aligha < *sədruiō; ἴππος aligha < *əkuos [cf. Ref. Kísérlet az idg. gutturális probléma megoldására, 59]; γυνή *u* eleme bizonynyal nem az obliquus casusokban fellépő γυναικ- i-diphthongusának hatása alatt keletkezett, hanem γυνή < idg. *gunā, s hasonlóképpen κύκλος sem < *q^ha-q^hlō-, hanem < *qu-q^hlō- [Ref. Kísérlet, 60–61] etc.

Az *a* természetesen kétagú nehéz basisokban is fel léphet [IX. fej.]. Szépen mutatják ezt oly ismeretes esetek, mint gör. θάνατος: ói. ádhrañt; gall tri-garanus: gör. γέρανος; lat. palma [= gör. παλάμη]: gör. πέλανος, ói. pūrná-: páriman-, jīrná-: jarimān- etc. 'Somit stehe ich dem Ansatz von idg. *r* *l* techt zweifelnd gegenüber' — mondja a szerző [p. 117]. Néze-rem szerint azonban itt egy pillanatig sem lehet habozni: a ki az *rr*, *ll* formatiókat elvetette, annak consequenter az *r̄* *l̄* formatiókat is fel kell adnia [cf. KRETSCHMER, KZ. XXXI, 396. HIRT, Abl. 58 etc. JOH. SCHMIDT, Kritik der Sonantentheorie, 166–187].

A rövid vokálisok reductiója, a mennyire még megállapítható, valószínűleg a következő feltételek alatt lépett fel [IX. fej., cf. HIRT, Abl. 174–175. Hb.² 122–124]: 1) ha a redukált szótag utólagosan a főaccentust kapta [cf. HIRT, Abl. 67–68], pl. θάνατος, κάματος, κάρηνον, κάλαθος etc.; — 2) a főhangsúly-

tól két v. több szótagnyi távolságban: — 3) közvetlenül a szó-
accentus előtt, ha hosszú vokális állott előtte, jelesül nyílt szótag-
ban; 5) az S-fokozat helyett nehezen ejthető consonans-
csoportok ejtésének megkönnyítésére, pl. *patnāmi [= gör. *πίτ-
νῆμ.*] e h. *ptnāmi: — 6. abszolút szó- és mondatkezdésben, pl.
ói. ved. *syām*: *syām*, *duvāu*: *dvāu*.

Egyéb, a főthémával kapcsolatos részletek közül felemlítendő még az az uralkodó felfogással ellenkező, de bizonyynyal helyt álló eredmény, hogy alapnyelvi sonantikus *r* *l* reflexe a görögben csak *ρα*, *λα* és nem egyúttal *αρ*, *αλ* is [p. 71; cf. HIRT, Hb.² 109. Abl. 13.], a keltában csak *ri*, *li* s nem egyúttal *ar*, *al* is [p. 64—66], a germánban csak *ur*, *ul* és nem egyúttal *ru* *lu* is [p. 80—81], mert gör. és kelta *ar*, *al* < *er*, *el* és germ. *ru*, *lu* < *rə*, *lə*; — v. ö. pl. gör. *χάρτα* [: gót *hardus*], óír *tart* [: gör. *τέρσοματ.*], gót *fruma* = gör. *πράμος* [: gör. *πρόμος*] etc.

További részletek felsorolása, resp. kritizálása már helyszükében sem lehetséges, de felesleges is. A fűdolog, a rövid vokálisok reductiója minden megkívánható világossággal ki van mutatva s ezzel a 'sonans-theoria' annyit vitatott problémája is minden lényeges pontban meg van oldva. A mint ezt HIRT [IF. VII. p. 138 et seqq.] megmutatta, bizonyos tekintetben mind a két pártnak igaza volt: voltak alapnyelvi sonantikus liquidák és nasalisok [*r* *n* etc.] és voltak *s*wā* secundumból és consonantikus liquidákból vagy nasalisokból álló kapcsolatok [*er*, *rə* etc.]. BRUGMANN már rég úgy ítélte, hogy a szőnyegen forgó kérdésben HIRT talán legjobban megközelítette az igazságot [Grundr. I.² 1897. p. 396], de noha közeledett hozzá, egészben véve ingadozó álláspontot foglalt el [v. ö. KVG. 1902. p. 141-142 és 121-122]. A szerző részletekben sok mindent változtatott HIRT theóriáján, de a mint ez vázlatunkból kitűnik s a mint maga is verbis expressis kimondja [p. 100], velejében igazat ad neki, s mivel könyve a ma élő indogermanisták legnagyobbikának *ægise* alatt és neki dedikálva jelenik meg, a további habozásnak és ingadozásnak immár semmi helye sincsen: apró-cseprő részletek tekintetében bőségesen marad még tisztázni való, de a *s*wā* secundum fenntartás nélkül felveendő az indogermanisztika armatúrájába.

SCHMIDT JÓZSEF.

Dr. Gerő János, A cseh-tót nyelvegység ügye. Budapest 1918. 51 l.

Ez az irat az országos néptanulmányi egyesület első és, ha jól tudom, egyetlen kiadványa. Már azért is bizonyos figyelmet érdemelne, de olyan nagyszabású tudományos terv középpontjában áll, hogy egyenesen vétek volna róla hallgatni. A társaság

elnöke egy a kormányhoz intézett beadványában erről az értekezésről így emlékezik meg: «Előadónk (értse Gerő János) *alapos fejtegetései* alapján, melyek a tót nyelvnek a cseh nyelvtől való különállását *meggyőzően mutatták ki*», és nyilván főleg erre támaszkodva és GERŐ JÁNOS nagy tudományában bízva egy nagy specziálisan tót programmot fejt ki. Ennek az élén egy teljes tót-magyar szótár állana, a melynek adatgyűjtése «Dr. Gerő János és Podhradszky György kezében lenne». Ehhez természetesen sok pénz kellene, «évenként legalább 20000 korona», hogy hány éven át, azt nem mondja meg. Látni való, hogy itt nagy dologról van szó, a mely megéri azt a fáradságot, hogy egy kicsit közelebből megvizsgáljuk az iratot, illetőleg «előadást», a mely, mint az elnök úr beadványából kitűnik, erre megadta a lökést. Egyet nem ígérhetek, hogy ugyanis a bírálótomból az egész kérdésről tiszta áttekintést nyerhet az olvasó, mert az teljességgel hiányzik GERŐ előadásában is. Ő nem indul ki az egész nyelvből, voltaképp nem is méri össze az egyik nyelvet a másikkal, hanem híven ragaszkodik az alcímben olvasható kijelentéshez: «cseh nyelvemlékek és a mai népnyelv hangtani különbségei», azaz a cseh nyelvről, akár újról, akár régiről, voltaképp nem is szól, hanem mindig csak kis nyelvemlék-töredékekből indul ki, a melyekről, mint egyes helyekből egészen kétségtelenül kitűnik, maga sem tudja, miképp olvasandók, és ez írott szöveg betűivel állítja szembe az élő tót nyelvnek — a hangjait. A szövegeket rövidítve, csontkítva közli, úgy hogy akár hányszor maga sem érti és az összefüggésnek ellentmondó módon magyarázza.

No de nézzünk egy példát, mindjárt a legeslegelsőt, a melyet fölhoz, és hogy mennél tisztább képet kapjunk eljárásáról, hallgassuk meg előbb a szerzőt, hadd lássuk, miképp vezeti be olvasóit a részletekbe.

«A XIII. századból való cseh glosszákbán, mondja G. a 8. l., találunk ilyen szokat: *credica, pocai, padena*. Ezen szókból arra kell következtetnünk, hogy az *a* a jés mássalhangzók után még nem ment át az *e* hangba, mert a nevezett szók később és most is így hangzanak: *črědice, padenie, padenní*. Az *a*-nak eme tulajdonsága most is megmaradt a tót nyelvben, pl. a *c* után (*tekvica, terkvica, cirkvenica, terkelica*), de az *n* után igékből képezett főneveknél *ie* áll, a csehben pedig: *i* (*platenie, platení*). Eredetileg tehát eme főnevek *-a*-val végződtek. A tót népnyelv azonban *-ie* helyett ilyenkor gyakran használja az *-ia*-t, pl. *platenie* helyett *platenia*, ez pedig a *platená*-ból ered. Az *a* hangnak eme használatában, különösen a *c* után, a tót népnyelv egyezik a szlovén nyelvel, általában közelebb áll a délszlávokhoz, mint a csehhez.

A szerző mindössze három szóról beszél. könnyű lesz tehát megismerni és még a teljesen laikus ember számára is megállapítani, hogy G. ért-e egyáltalában ezekhez a dolgokhoz. Beszélni fogunk tehát 1. *credica*, 2. *pocal* és 3. *padena* szóról.

1. *credica*, később és ma *crédice*, tótban *criedica* — rendszerben van. Erre vonatkozik nyilván, a mit a bekezdés utolsó mondatában olvasunk: «Az *a* hangnak eme használatában, különösen a *c* után, a tót népnyelv egyezik a szlovén nyelvvel, általában közelebb áll a délszlávokhoz, mint a csehhez». Ezt már nem értjük. A régi cseli nyelvben a szó végén még *a* hangzott, akár a tót nyelvben, és mégis a tót nyelv közelebb áll a délszláv nyelvekhez! Már miért? talán csak nem azért, mert azonos volt még a XIII. sz.-ban a cseh és tót *-ica* képző vége?! És miért áll a tót közelebb épen a délszláv nyelvekhez, hiszen valamennyi szláv nyelvben az a kicsinyítő képző *-ica*-nak hangzott és hangzik még ma is, a csehben is úgy hangzott, csak később változott meg a hangzása, megváltozott, akár édes testvére a tót, akár nem.

2. *pocal*. *Pocal*?! hát ez micsoda? hogy kerül ez ide? Hát a szerző még azt sem tudja, hogy ez a szó még ma is úgy hangzik, hogy *počal* (*a*-val!)? és hogy ez tökéletesen rendszerben is van? mert a csehben a régi *a* jés mássalhangzó után csak akkor változott *e*-vé, ha a szó végén állt, mint pl. az épen említett *-ica* képzőben, vagy ha palatalis mássalhangzó következett rá: *počal* többes száma valamikor *počeli* volt, a mai *počali* az egyesszámú alakkal való kiegyenlődés következménye. De a szerző annyira nincs tisztában a dologgal, hogy a *pocal* szóhoz hozzá sem mer szólni, sem át nem írja, sem azt nem mondja hogy mikép olvasandó, ma mikép hangzik és a tótban mi felel neki meg. Három szó közül egyet teljesen kifelejtteni, mikor rákerül a sor, hogy az ember igazolja, hogy miért is írta ki, az még szórakozottságnak is kicsit sok volna, azért azt kell hinnem, hogy a szerző tudva úgy tett, mintha nem látná ezt a *pocal* szót, mert a legvégén, ámbár előbb nem tudott mit kezdeni vele, mégis hasznát veszi. Mert úgy-e csak úgy mondhatta azt, hogy «különösen *c* után» tapasztaljuk a cseh-tótban ezt a különbséget. No igen, ha három szó közül az *a* kettőben *c* után áll (*credica*, *pocal*), ez nyilván a többség! Hogy a *pocal*-ban a *c* *cs*-nek olvasandó, az nem baj, hisz a szerző soha sem hasonlít össze hangokat, hanem mindig csak betűket! Mert különben semmi alapja sem volna annak az állításnak, hogy az *a* épen «különösen *c* után» változott meg *e*-vé, megváltozott az minden más palatalis mássalhangzó után is a már említett föltételek alatt.

3. *padena*. Még az is, a ki csodálkozva olvasta, hogy a

szerző hogy bánt el a két első szóval, elég okot találhat elsőnyfiködni a harmadik szó tárgyalásán. Egy cseppet sem akadok fönn azon, hogy a *padena* szó *padenie*, *padenní*-nek van átírva és szó nélkül kijavítom az utóbbit *padení*-vé, de a mi azután következik, az igazán messze túl megy még azon is, a mit a legdilettansabb írótól is elvárhatunk. A szerző előbb azt mondta, hogy «Ezen szavakból (értsd *credica*, *pocal*, *padena*) arra kell következtetnünk, hogy az *a* a jés mássalhangzók után még nem ment át az *e* hangba», később pedig azt állítja, hogy «Az *a*-nak eme tulajdonsága most is megmaradt a tót nyelvben, pl. a *c* után, de az *n* után az igékből képezett főneveknél *ie* áll, a csehben pedig *i* (*platenie* *platení*). Eredetileg tehát eme főnevek -*a*-val végződtek»!! Ez már több a bolondnál. Valamennyi szláv nyelv arról tanuskodik, hogy a part. præt. pass.-ból *ije*-vel elvont főnevek képződnek, a tótban is *platen* ptc.-ből *platenie* 'fizetés' főnév képződik, csakúgy mint a csehben *placen*-ből *placeni**) (régábban *placenie*). És a szerzőnek van hátorsága azt állítani, hogy «Eredetileg tehát(?) eme főnevek -*a*-val végződtek». — Hát akkor a cseh *padena* talán nem is tartozik ide? De igenis ide tartozik, csakhogy a szerző nem értette meg, hogy milyen jogon. A *padena*-nak ugyanis a tótban semmikep sem felelhetne meg *padenie (v. ö. orosz *падение*), hanem csakis *padenia, azaz nem az egyes nom. acc., hanem a többes nom. acc., mert *padena*, a mint a szövegből kitűnik, többes accusativus és a latin *ruinas* szót adja vissza! A szerző igaz azt nem mondja meg az olvasónak és azt nagyon rosszul teszi, mert *padena* (olv. *padenia*) lehetne akár egyes genitivus is, csak az nem lehet, a mire a szerző egyre gondol — egyes nom. acc.! Azt hiszem, ez a kis próba elegendő, hogy az olvasó megtudja, hogy a szerző mennyire nem ért a dologhoz, csak mert talán dilettans is elolvassa soraimat, és mert a kérdés ránk nézve annyira fontos, folytatom, de természetesen lehetőleg rövidre fogva a dolgot, hiszen tudományos vitába nem bocsátkozhatom a szerzővel, mert hiányzik benne minden föltétel, hogy azt megértse. Csak a köv. bekezdést fogom még pontról pontra követni, hogy az olvasó lássa, hogy a szerzőnél ez az előadásmód rendszer.

A szerző, a helyett hogy nagy vonásokban jellemezné akár a régi, akár a mai cseh nyelv jelenségeit, egyes nyelvemlekekből kiragad egy pár szóalakot és egészen rendszertelenül azonosít velük tót szóalakokat, akár egymáshoz tartoznak akár nem. A már említett 8. l., közvetetlenül a fönt jellemzett bekezdés

*) *platení a csehben nincs, azt a szerző, a ki nem tud csehül, rosszul képezte a tót szó-mintájára!

után, a következőket állapítja meg: «A XIV. században a cseh nyelvemlékekben előforduló *e* hangzónak a mai tót népnyelvben megfelel: 1. *ia*, 2. *a*, 3. *i*, 4. *o*, 5. *oj*, 6. *ej*. A részleteknek, a feltételek finomabb körvonalazásának, a hangtani fejlődés okainak firkészésének sehol semmi nyoma. 1. alatt három példát említ a szerző, az első és a harmadik egyenmű, a középső merően más jelenség, a melynek semmi köze ahhoz, hogy a cseh nyelvben palatalis mássalhangzó után a szó végén *a*-ból *e* lett: alez owoteze drzewa (tótul: z ovotcia dreva), iakožto bohove (tótban: jako bohovia), w prostrzedka rage (tótban: v prostriedku raja). A cseh *bůh* 'isten' több. nom.-a bohove megőrizte a szó végén az eredeti *-e*-t, a mely indogermán *-es*-ből lett: az *ov* voltaképp a tőhöz tartozik és az egész alak a régi *u*-tövéektől terjedt el az egytagú *-o*-töví szavakra (az *-u*-tövék mind egytagúak voltak és az egyes nom.-ban alakjuk azonosak voltak az *o*-tövéekkel: synъ (*u*-töví szó, bogъ *o*-töví). Synъ: synove mintájára lett bogъ-ból is bogove, p. o. a bolgárban, így lett a cseh bohove is. Ez a bohove korán átment az *i*-tövék hatása alatt bohové (hosszú *é*-vel hangzó) alakká, a mit igaz a régi tökéletlen írás ritkán tüntet föl. A tót bohovia alakban hangzó *-ia*, a mely megint más képzések hatása alatt keletkezett (vö. brat frater: bratia fratres), hangtanilag nem felel meg a cseh bohove—bohové alakoknak, ezek régiebbek, eredetiebbek amazoknál!

A 2. pont szerint a cseh *a* megfelel tót *a*-nak. (toğecz (tótul stojacz?). Különös, hogy az 1. pont utolsó példája szerint az ócseh rage (olv. raje): tót raja arról tanuskodik, hogy a cseh *-e* tót *-ia*-nak felel meg és nyomban rá a 2. pont alatt említett szakasztott olyan cs. (toğecz: t. stojac már nem azt bizonyítja, hanem azt, hogy *e* puszta *a*-nak felel meg. Hát ez onnan jön, hogy a szerző sohasem törődik a hangfejlődés igazi okaival, nem tudja, hogy az *a*—*e* változásnak milyenek a föltételei.

A 3. pont is egyszerűen törlendő, mert a cs. diable: t. diabli nem hangtani megfelelés, tót *i* nem váltakozik hangtani fejlődésnél fogva cseh *e*-vel, a tót diabli-nak igenis a csehben is diabli felel meg a régi forrásokban, de mellette előfordul az *i*-tövék hatása alatt más ragot öltött diable is, a mely diablének olvasandó (vö. diablee při jeho skončení Pass. 1475). Még czifrább a 4. pont (cs. *e* = t. *o*), a melyben a szerző négy példát említ és csak kettő állja meg valahogy a helyét. Tény, hogy a régi *ъ*-ból a csehben úgy mint pal. párjából, az *ъ*-ból, mindig *e* lett, ha csak el nem tűnt nyom nélkül; a középső tótban ellenben annak *o* felel meg. Ez a tót nyelvnek egy annyira sajátos jellemvonása, a melyet érdemes lett volna egészen külön kiemelni, hiszen e tekintetben a tóthoz nem

hasonlít egy szláv nyelv sem, csak az orosz. De a szerző, a ki soha sem törődik a hangjelenségek eredetével, meg sem említi azt, hogy a cseh *e* ilyenkor dehogy is régi, eredeti *o*-ból lett, hanem egyszerűen szembe állítja a cseh *e*-t tót *o*-val, a mikor pedig nyilván való, hogy ez az *e* soha sem volt a csehben és hogy a tót *o* sem eredeti, hanem úgy mint a cseh *e* ilyen esetekben *ъ*-ból lett. Ez vonatkozik a két első példára (lucyperem: luciferom és mezemreli: mezomreli), de a harmadik és negyedik példa nem csak hogy nem tüntetnek föl azonos jelenséget, hanem részben egyenesen az állított megfelelés visszáját tükröztetik! Egészen nyilván való ez a 3. példában, a melyben az *o* hang a cseh nyelvben található, az *e* meg a tótban: 'pro kratkost (tótul: pre krátkost)'!! De a negyedik példa is nem azt bizonyítja, hogy a cseh *e* *o*-ból lett, mert *v nyemz* (olv. v *němž*) megőrizte a régi, eredeti *e*-t -- vö. óbolgár *vr. n'embže* —, a tót analogia következtében más névmásoktól átvette az *-om* ragot: *v ňom*, hiszen a szláv nyelvek eredetileg *o* hangot és mássalhangzók után nem is tűrnek (de p. o. *to* locativusa igenis óbg. *ръ томъ*, cs. *v tom*, t. *v tom*!). Az *e* tehát tót *o*-nak igenis rendesen nem felel meg, ha mégis megfelel, vagy nem eredeti *o*-val van dolgunk, vagy későbbi szórványos kiegyenlődéssel.

5. cs. *e* = t. *oj*. Első pillanatra a szakértő bizonyára csodálkozni fog ezen az azonosításon, hiszen *oj* megmarad változatlanul *oj*-nak a csehben is: *boj* harc, *roj* raj stb. stb. a csehben csak úgy hangzanak, mint a tótban, úgy hogy az ember el sem képzelhetné, hogy mire gondolt a szerző, ha példákat nem hozna föl. Szerencsére megmondja, hogy olyan esetekre gondol, mint *fwemu*: *svojmu*, *twemu*: *tvojmu*, *meho*: *mojho*. Hja, vagy úgy! Tehát nem *oj*-ból lett *e*-re gondol, hanem *oje*-ből összevont hosszú *é*-re! No de hogy lehet ezt olyan ügyetlenül kifejezni! Mert hogy a teljes alak *oje*-vel hangzott, azt még G. is tudja és vallja is a 29. lapon, a hol azt olvassuk, hogy a *moj* meus birtokos névmásnak 'genitivusa eredetileg *mojego*, dat. *mojemu* és így van ma is a tót népnyelvben: *mojeho* v. *mojho*, *mojemu* v. *mojmu*'! és a hol azt is megtudjuk, hogy a csehben ezek az (összevont) alakok hosszú *é*-vel hangzanak: *mého*, *mému*! Tehát *e*: *oj* megfelelésről szó sem lehet!

A 6. pont *e* = *ej* rendben van, csak elhallgatja a szerző, hogy a cseh *e* hosszú (é).

De lehetetlen mind azt a botlást szóvá tenni, a melyektől csak úgy hemzseg az értekezés. Azért a következő lapról már csak egy érdekes esetet ragadok ki. A szerző teljesen megfélekezve arról, a mit az előtte levő lapon a *pudenie*, *plutenie*-féle képzésekről mondott, egyszerre csak egészen okosan kezd róluk

beszélni: 'Az *ie*-nek a szó végén való használata egyezik a tót nepnyelvvel, pl. vmoczenye, tótul: umučenie'. Az előtte való lapon még azt állította, hogy a tót *platenie* 'platená-ból ered', a mi egyenesen szörnyűséges állítás.

Áttérek egy fontosabb esetre. Egy szövegről a szerző azt mondja: 'Legfeltűnőbb a szövegben, hogy *r* (*rz*) nem fordul elő benne, hanem a tót *r*-rel találkozunk (krestanstvo, otvorili)' l. 11. l. Mindenesetre föltűnő, hogy a szerző azt állítja, hogy az *r* hang jelölésére a szóban levő kézirat írója egyáltalában kísérletet sem tett, mert igenis öt esetben jelöli (kétszer *rf*, egyszer *rz*, kétszer *zr* jellel), de nem ez a 'legfeltűnőbb', hanem az, hogy a szerző azt az állítását, hogy a szerző jól ismerte 'a kemény *r* és jés *r* különbségét', azzal véli bebizonyíthatni, hogy az *r* vocalist, a szótagot képző *r*-t az író *ir*, *yr*, *ri*-vel jelzi! Ha GERŐNEK igaza volna, hogy a 'jés *r* (*ř*)' a kéziratban 'mindenütt' egyszerű *r*-rel van írva, akkor semmikép sem lett volna szabad azt mondania, hogy 'Az ének szerzője tehát jól ismerte a cseh *r* és a tót *r* között való különbségét', mert a 'kemény *r*'-t már igazán mindenütt puszta *r*-rel írja, a mint egyébiránt minden néven nevezendő cseh forrás, vö. cralu (olv. kraľu), craffe (krasše), roľcoľnie (rozkosně) stb. stb. De ez mind semmi ahhoz képest, a mit a lap végén olvasunk. 'Az *r* és *ř* ingadozását, mondja a szerző, megtaláljuk az *R. P.* nyelvemlékben is. Akadnak ott ugyanis *umorz* (umor, tótul umor), hrzyeffy (e helyett hrzyechy, helyesen [?]: *hríchy*, tót: *hriechy*) jelenségekre; a következő szóban: *w dobrej* már kemény *r* áll, tehát egészen tótos: *r dobrej* (e helyett *w dobrzey*). Hasonlóképen: a *dobrych* e helyett *dobrzych*. Ezen szavakban a jés *r* (*ř*) megfelel ugyan a lengyel írásnak (*rz*), de nem nevezhető lengyel hatásnak a kemény *r* használata a jés *r* helyett; ez inkább a tót nyelvnek tulajdonítható, a mely *r* nélkül szűkölködik'.

Álljunk meg azoknál a szavaknál, hogy ebben a kéziratban *w dobrzey* 'helyett' 'egészen tótosan' *v dobrej* áll és *dobrzych* helyett *dobrych*. G. tehát nem tudja, hogy a *dobrej* (ma *dobré*) illetőleg *dobrych* az egyetlen lehetséges és ma is kizárólag használt alak, hogy itt nem volt soha sem jés *r*, tehát nem is keletkezhett a csehben *ř*! A célzás a lengyelre nehezen érthető, de ha a szerző már a lengyelre gondolt, igazán próbára tette volna tudományát, hisz valahányszor a csehben *ř*-t találunk, a lengyelben *rz* felel meg, ha tehát ilyen esetekben a lengyel is következetesen tiszta, 'kemény' *r*-t ejt, egészen nyilván való, hogy soha itt jés *r* nem is hangzott, a tót nyelv pedig nem hatott sem az illető régi cseh kéziratra, még kevésbé az egész cseh meg lengyel melléknévi ragozásra, hanem hogy a szerző egyszerűen nem ismeri a szóban forgó alakok

keletkezését. A hol igazán *r* ill. *rz* hangzik, ott könnyen átlátjuk az okát is, ott palatalis hangzó következett az *r* után és megtámadta — ilyen eset csak egy van a cseh *dobří*, l. *dobrzy* több. nom. = óbg. *dobri*; az esetek túlnyomó többségében azonban eredetileg mély hangzó követte az *r*-t — ilyen eset a fönt említett *dobrych* (l. *dobrych*) = óbg. *dobrychъ* ill. *dobryichъ*; a hátralevő kevés alak követte a túlnyomó többséget, így keletkezett a régi cseh *dobrej* (ma *dobré*), lengy. *dobrej* is, a melynek óbg. *dobrěj* felel meg. A tényállás roppant egyszerű, az egészen távolálló nyelvész is könnyen megértheti, csak össze kell mérnie a cseh és lengyel alakokat egymás közt, mind a két csoportot pedig az óbolgár alakokkal. A tótban igaz az utoljára említett alaknak *dobrej* felel meg, de nem csak azért, mert az *r* jésülése ott elveszett, hanem igenis első sorban, mert a rag ott is az esetek többségéhez simult és jésítő erejét elvesztette. Mutatja azt a szakasztott úgy mint a *dobry* ragozott *peknyj* 'szep'; annak egyes nön. loc.-a a tótban *peknej* tiszta *n*-nel hangzik, pedig az *n* a tótban igenis jésülhet, vö. a *pekni* (olv. peknyi) alakot és vö. cseh *pekné* (olv. *pekné*) de *pekni* (olv. peknyi) vagy lengyel *peknej* (olv. peknej) de *pekni* (olv. peknyi)! A tót melléknevek ragozása tehát dehogy is mutat mélyre menő különbséget, sőt annyira összevág a cseh nyelvével, hogy az is dokumentálja a két nyelv azonos szerkezetét, a mely még régibb időre is visszautal, a közös 'nyugoti szlávság korára. Hogy az *r* palatalis affectiója, a melynek a tótban meg kellett valamikor lennie, nem fejlődött tovább, hogy nem keletkezett belőle olyan hang, mint a cseh *r* vagy a lengyel *rz*, hogy ellenkezőleg eldurvult az *r* és összeesett megint a tiszta *r*-rel, az nem nagyobb választófal a két nyelv között, mint akár a magvarban az *ly*-ből itt *l*-lé ott *j*-vé való válás; azért azt mondani, hogy a Dunán túl más nyelvet beszélnek, mint a Dunán innen, az kész komikum volna. A mi szerzőnkkel szemben azonban ezt az állítást bátran meg lehetne kockáztatni, mert nem több jogosultsággal állítja, hogy 'a tót már ezen oknál fogva sem lehet cseh nyelvjárás'.

Hogy valaki, a ki nem ismeri a legegyszerűbb tényeket sem, milyen kalandos gondolatokra jöhet, azt csattanósan bizonyítja a 13. l. 'Dal'-ban az instrumentalis *-em* helyett *-y* (*i*)-re is végződik, pl. *nechzy tebe judczy gmyety* (e helyett *sudcem*), tótul: *nehcem tebã sudcom maf* (nem akarlak téged bírómul). Ebben a nőnemű főnevek egyes számú instrumentálisának analogiáját látjuk. A hány szó, annyi botlás. A szláv nyelvekben vannak úgy, mint a latin nyelvben (*scriba*, *nauta*) főnevek, a melyek alakra nézve nőneműeknek látszanak, de mert hímnemű személyeket jelentenek, tényleg hímneműek. Ilyen szó p. o. a

szláv *sluga* 'szolga'. Ragozásuk eredetileg szakasztott olyan volt, mint a nőnemű *a*-töví szóké: a cseh *sluha* instrumentális még ma is *sluhou* csak úgy, mint a *žena* szóé *ženou*. A tótban a régi alak elveszett, győzelmeskedett a nyelvtani nem a külső alakon: *žena*-ból az instr. *ženou*, mint a csehben, de *sluha*-ból *sluhom* (vö. *brat*: *bratom*!). A cseh *ženou*, *sluhou* régiebb alakjai *ženú*, *sluhú*, a rag tehát -ú, de minthogy jés mássalhangzó után a csehben *u* > *i*-vé, *ú* > *i*-vé lesz. a régi *duša* (ma *duše*) főnévnek az egy. instr.-a egészen szabályos fejlődés következtében *duš* és már nem *dušú* és minthogy alakra nézve azonos a *súdca* (ma *soudce*) 'bíró' szó is (vö. tót *sudca*), ennek is az instr.-a *súdci* volt, ebből pedig semmi más nem is lehetett, mint *súdci*, később és ma *soudci*! A tótban a régi alak elveszett. ép úgy mint a *sluha* szóból, és a hímnemű szók analogiájára egészen új alak (*súdcom*) keletkezett, a melyhez természetesen semmi köze sincs a cseh alaknak. De a cseh *soudci*-ban mást, mint megőrzött régi alakot keresni, semmi okunk sincs; a szerző, csak mert nem ismeri a cseh nyelv történetét, mondhatja: 'Ebben a nőnemű főnevek egyes számú instrumentálisának analogiáját látjuk'. Mert ha régi nőnemű alakú szóval van dolgunk és ezt kezdettől fogva csakis nőnemű instrumentális rag illette meg, akkor nem áll az alak *súdcom* helyett, nem is 'analogia' hatása következtében keletkezett az alak, hiszen az alak tényleg és mindig is nőnemű is volt, természetesen *a*-töví és nem *i*-töví! De abból, a mi a szerzőnél az idézett szavak után következik, kiténik, hogy az út, a melyen olyan egyszerűen eljutunk a modern *soudci* alak magyarázatához, a szerző számára, a ki a nyelvtényeket nem ismeri, túlságosan egyszerű. Ő nem tudja, hogy *súdca*-ból *súdci* volt az instr., ép úgy mint a régi *duša*-ból *dušú* és hogy abból egészen szabályosan *soudci* lett, a mint *dušú*-ból a mai *duši*, és ok nélkül belekeveri az *i*-töví főneveket, a *smrt*, *radost*-féleket, a melyek instr.-a szintén *i*-re végződik: *smrtí*, *radostí*. De mert a hímnemű *i*-tövíek ragja más, elutasítja ezek hatását (kár volt egyáltalában csak meg is említeni, mikor analogicus hatás nélkül is simán megmagyarázható az alak!) és egészen meglepő megoldást ajánl: 'A cseh *smrti* és *radosti* instrumentálisok tehát nem azonosíthatók a tót jés-végű nőnemű szavak instrumentálisával [dehogy is nem!; ezek a cseh -y, -i-végű plur. [!] instrumentális egyszerű átvételei]. Hát ez a dolog olyan 'egyszerű', hogy a szláv nyelvek egész nagy területén párja nincsen! És ehhez a nyaktörő föltevéshez kellett a szerzőnek folyamodnia, hogy egy alakot megmagyarázzon, a melynek a régi alakból való magyarázata a cseh hangtan valamelyes ismerete mellett játszva sikerül. Azokról a badarságokról, a me-

lyek ebben a kapcsolatban még a köv. lapon is olvashatók, nem szölok, ahhoz nincs elég helyem.

A szerző a nyilván való tényeket nem egyszer egészen bátran letagadja és így mesterségesen különbséget construál a tót és cseh nyelv közt ott is, a hol különbség nincs. Így a 14. l. csodálkozva olvassuk hogy 'Az *R. J.*-ben előforduló «*pan-namî*» plur. instrumentalis annyira tótos, mint a «*yablkom*»'. A cseh nyelvemlékekben ugyanis a plur. instrum. nőnemű végzete nem *-mi*, hanem *-ma*, pl. *rukama*, *nohama*?. Hát ez már kész vakság! A cseh nőnemű szók többes instr. ragja igenis akárhányszor *-mi* (*ryba* hal: *s rybami*), a régi forrásokban is az. I. GEBAUER ócseh szótárában: *babka* a.: nad mými *babkamy*, *brána* a.: branami *osadichu město*, *báda* a.: co jest *budami* *rozuměti*. *kniha* a.: ze *knihamy* stb. stb.). Szerzőnk ez ellen arra hivatkozik, hogy azt mondják a csehben, hogy *rukama*, *nohama*. Hát bizony mondják, és helyesen mondják, mert ez nem a többes számnak, hanem a kettes számnak szabályos alakja, de hogy mennyire él még a cseh nyelvben a többes számú alak is, azt semmi sem bizonyítja fényesebben, mint az, hogy még kézről-lábról is, a melyek megfelelői mint párosan meglevő testrészek nevei szeretnek dualisban állani, a többes számú *rukami*-*nohami* instr. is használatos, I. GEBAUER híres történeti cseh nyelvtenát III: I: 181. Úgy látszik a szerző megfélekedzett arról, hogy a szláv nyelvekben volt valamikor kettes szám is, mert mégis csak jellemző, hogy annak bebizonyítására, hogy a cseh nyelvben a nőnemű *a*-tövék többes instr.-a nem *ami*, hanem *ama*-ra végződik, egyetlen egy többes számú alakot sem idéz, hanem csupán három dualis alakot (*a rukama*, *nohama*-n kívül azt, hogy: *mezi dvěma vodoma* két víz közt)! Ebből az egész zűrzavaros fejtegetésből azután leszűri azt a bölcseséget, hogy 'A tót nyelv tehát e tekintetben közelebb áll a szerb-horváthoz és lengyelhez'.

A tények nemismerése vagy egyszerű letagadása még kivívóbb egy másik esetben, a melyre G. különös súlyt vet. A 21. l. 'A cseh *u* és a tót *m* származása, továbbá az a nyelvtény, hogy a cseh nyelvben a praes. sing. első személy *u*-ra (*i*-re) és csak a fentebb említett néhány igenél *m*-re végződik, a tótban pedig kizárólag csak az *m* fordul elő, oly választófalat alkot a két nyelv között, milyen egy nyelv és nyelvjárásai között nem lehetséges'. A főt említett néhány ige, a melyek a szerző szerint *m*-re végződnek, a praes. egyes 1. sz.-ben a következők: *jsem*, *dám*, *jiem* (ma *jím*), *jmám* (ma *mám*)! Hát ez vagy hallatlan tudatlanság, vagy a legmerészebb falsificatio, mert tény az, hogy a cseh igeek nagy többségében a praes. ez az alakja *m*-en végződik, minden ige, a melyek MIKLOŠICH

beosztása szerint a IV. o.-hoz tartoznak (a *prosím*-félék), az V. o. 1. csoportja (a *délám*-félék), azonkívül az egész III. o. (az *umím*- és *trpím*-félék)!! Ha G. még azt sem tudja, hogy a cseh nyelvben az *m* rag, a mely eredetileg mindössze őt igét illetett csak meg, milyen nagyon elterjedt, honnan tudhatja azt, hogy a praes. egyes 1. sz. ragja oly választófalat alkot a két nyelv között, milyen egy nyelv és nyelvjárásai között nem lehetséges? Hát szabad-e valakinek, a kinek látóköre olyan végtelenül korlátolt, ilyen általános állítást kockáztatnia?! (Olvassa el, a mit MILETIČ egyes bolgár nyelvjárásokról mond (Schriften d. Balkankom. Ling. Abth. X. 62) és látni fogja, hogy mennyire nincs igaza.

A 29. l. a szerző azt a semmivel sem igazolható sejtést hangoztatja, hogy Legvalószínűbb, hogy a cseh összevonatlan alakok [a *moj* birtokos névmásról van szó] a tót, illetőleg a szlovén himn. *moj* szerint keletkeztek akkor, a midőn a cseh és tót, illetőleg a szlovén érintkezés még sűrű volt?! Hát hol laktak akkor a lengyelek, a kiknek a nyelvében még nagyobb mértékben váltakoznak a teljes és az összevont alakok?! De nem erről kívánok szólni, hanem arról, hogy a szerző itt is egyszerűen ridegen letagad olyan nyelvtényeket, a melyekre lepten-nyomon rábukkanunk. Hogy a fenti cseh nyelvemlékben előforduló *moj*, *tvój* nem cseh alakok, bizonyítja még az is, hogy más nyelvemlékekben nem fordulnak elő l. u. o. Szól pedig a szerző itt egy R. P.-vel jelzett kéziratról, vö. G. l. 11. pont; ugyanaz a szerző a 18. l. egy másik W. 7. jelzésű kéziratból, vö. G. l. 13. p., 11 sort idéz és ó csodák csodája a más nyelvemlékekben elő nem forduló *moj* és *tvój* itt is megvan, csak úgy, mint az R. P.-ben, és ezen nincs is mit csodálkoznunk, hiszen a *moj*, *tvój* (olv. mój, tvój = a mai *můj*, *tvůj*) az egyetlen régi cseh megfelelője a latin *meus*, *tuus*-nak, tehát hogy is ne fordulna elő, előfordul az unos-untig, de a szerző bátor legény, letagadja az még a csillagokat is az égről és — a mi tudományos viszonyainkra jellemző és végtelenül szomorú — akad ember, a ki hisz neki!

Az épen említett régi cseh *mój* 'meus' (ma *můj*) nőnemű alakja *moje* (valamikor még *moja*, a melyből az összevont *má* keletkezett), köznemű alakja *moje* (v. *mé*), több. nom. *moji* (összevont alak nincs!), szakasztott így a tótban *môj* (olv. *muoj*) de *moja*, *moje*, *moji* rövid hangzóval. Más szók egytagú alakjában is találunk nyújtott hangzót, szemben a két- v. többtagú alakokban csengő rövid hangzóval: p. o. *boh* isten (később *buoh*, most *bůh* [ejtsd búch]), gen. *boha*, dat. *bohu* s így végig. A lengyelben is hosszú volt valamikor a hangzó az egytagú nom.-ban, meg ma is *boj*-nak írják, de az *o* ma már rövid *u*-

nak a jele, gen.-a *boga*; a kisoroszbán is (*bih: boga!*) eredetileg nem a tőhangzó kvalitása, hanem quantitása különböztette meg az egytagú alakot a többtagúaktól. A cseh *bůh: boha*-féle váltakozás tehát ősrégi kvantitásváltozáson alapul, a melynek megőrzése a cseh nyelvnek egy jelessége. A tót nyelv is ismeri még ezt a váltakozást, a mint éppen a *môj: moja* esetből láttuk, de az alakok kiegyenlődése itt már sokkal tovább haladt, mint a csehben, egyebek közt a *boha, bohu* stb. alakokhoz is alkalmazkodott a nom. és az istent ma *boh*-nak hívják. A mi szerzőnk ezt az érdekes tényállást így állítja be: 'Megfigyelésre méltó, mondja, a tót nyelvtől eltérő *bohove* plur. nom. A nyelvemlék korában sing. nom.-a még *buoh*, de a plur. képzésénél már a *boh*, teljesen tótos alak, tövet használnák a csehek', l. 25. l. Hát bizony ez a 'teljesen tótos alak' végig megy a ragozott alakokban valamennyi szláv nyelven (csak a *h* helyett a legtöbbször még az eredetibb *g* hangzik), gen.-a *boga* ill. *boha*-nak hangzik mindenütt, de mindenütt, voc.-a pedig, a hol csak szlávul beszélnek *bože* (*g e* előtt *ž*-vé lett)!

Sietek, hogy még egy kérdést szóvá tehessek. A szerző ok nélkül és semmi esetre sem okosan nem az élő cseh nyelvből indult ki, hanem régi cseh nyelvemlékek töredékeiből, a melyeket, az egészen kétségtelen, sem el nem tudott helyesen olvasni, sem meg nem értett. Kiindulok DALIMIL krónikájából, mert ezzel G. egy pár évvel ezelőtt foglalkozott, kéziratban maradt értekezést is írt róla; tehát ezt csak megértette. A mint már fent, l. 74. l., láttuk, ott előfordul ez a mondat: *nehczy* tebe *fafudecny**) gmyety 'nem akarlak téged bíról'; négy sorral odább G.-nél a 30. l. azt olvassuk: '*nehczem* (előbb volt: *nehczy*) *chcem* muzye gmyety'. A tót fordításban mind a három helyen *chcem* (ill. *nehcem*) áll, tehát mindenből nyilván való, hogy a szerző, amibár tudja, hogy a tót *chcem*-nek a csehben *chci* felel meg, a 2-ik és 3-ik helyen a cseh *chcem* alakot tótos egyes l. szem.-nek tartja, de ezt a köv. lapon világosan meg is mondja. Már pedig ez képtelenség, a *chcem*, *nehcem* az illető helyen többes l. szem., soha nem is lehet más. Ha a szerző nem tépett volna ki fozslányokat, hanem összefüggő szövegeket közölt volna, ez nyomban ki is tűnt volna az összefüggésből, és csak azon lehet csodálkozni, hogy olvasás közben maga ezt észre nem vette. LÍRUSA alattvalói összegyűlnek és mind egy szívvel kiáltják (*křikú* všickni jedniem hlasem, a német krónikában: *si schrien* also):

*) A *fudecny* előtt ott kihagyta a *fa* = *za* instr.-sal álló praepositiót, de a 9. és 30. l. a szöveg helyes.

Juž ti déle *nechcem* hověti,
Chcem mužě za hospodu jmieti*)

‘Már nem akarunk téged kimélni, férfit akarunk úrnak’. A német krónika ezen a helyen azt mondja: *Wer weln* [= *wir wollen*!] is nit lenger sparen, nach einem herren *wiln wir* varn. Igaz, hogy a præs. többes 1. sz. alakja az irodalmi nyelvben úgy mint a tótban is: *chceme*, előfordul a régi forrásokban ez is, de gyakran találunk ilyen tisztségben és csakis ilyen tisztségben a rövidebb *chcem* alakot is és ezen a szerzőnek legkevésbé volt joga főnakaadni, hisz ő maga egy pár sorral odább a *Budem* alakot így magyarázza: ‘(fut. plur. 1. sz. *e* nélkül)’! De azért még mindig nem veszi észre tévedését, hanem a köv. l. tetézi: ‘A *Dal.*-ban, mondja, találtuk ugyanis a: *nehczy* (nem akarok), yuz dele *nehczem* (már tovább *nem* akarok), *ěhcem* muzye gmyety (akarok férfit birni) igealakokat. A mai cseh nyelvben ilyenek *nincsenek*, hanem a *nehcem* helyett *nehci*, *chcem* helyett *chci* fordul elő. Ugyan honnan került a régi cseh nyelvemlékbe a *chcem* alak, midőn ugyanabban a szövegben a *chczy* is előfordul s ezt az utóbbit a mai cseh nyelv is használja? Csak a tót nyelvből, melynek *chcem*-je közelebb áll a szlovén *hočem*-hez, mint a cseh *chci*-hez’. És egy képtelen, hangtani saltomortallékkal fűszerezett magyarázat után, a mely szerint a cseh *chci* a — ‘horvát *hoču*-ból keletkezett’, újra ismétli: ‘Azonban a *chcem* csak a tót nyelvből került a *Dal.*-ba’. Szegény Dalimil! és ez az ember értekezést akart írni a te krónikádról.

De vége-hossza nem volna, ha minden hibát szóvá akarnék tenni, a mely ezt az iratot elégteleníti. És mégis! Fölvehetné valaki azt a kérdést, okos-e mindezeket épen most elmondani, mikor az események amúgy is a tótokat a csehek karjaiba hajtják? Hát bizony a tótok édes-keveset törődnek azzal, hogy mit mond Gerő vagy mit mondok én; ha nem ménti meg őket erős akarat, hogy önállóságukat megőrizték, önálló irodalmi nyelvüket is megőrizték, mi bizony nem fogjuk őket megmenteni. Olyan okoskodások, a milyenek G. értekezésében olvashatók, csak szégyent hozhatnak fejünkre, egyenesen bántó a tótokra nézve az a tájékozatlanság, a mely a magyar országos néptanulmányi egyesület e kiadványában megnyilvánul. Strucczpolitikával nem érünk el semmit sem, csak nevetségessékké tesszük magunkat. Hogy én mennyire nem kívánom a

*) L. *Fontes rerum bohemicarum* III. 10. l. 43. és 44. v. Az a kiadás, a melyet G. használt, nem állt most rendelkezésemre, de az nem baj; *nehczem* *meskaty* azt jelenti: nem akarnak tovább időzni.

cesh és tót irodalom összeolvadását, hogy en azt nemcsak ránk nézve károsnak tartom, hanem első sorban magukra a tótokra nézve, azt kifejtettem nyugodtabb időkben, mikor az a gyanu nem érhetett, hogy a zajos napi események bármikép befolyást gyakorolhattak volna véleményemre. Ide iktatom azért szóról-szóra, a mit 1908-ban e kérdésről mondtam és a magyarok istenére bízom, hogy a jövő mit hoz nekünk.

JAGÓ ez álláspontja, mondom a *Nyelvtudomány* II. k. 132. l., a melynek jogosultságát bizonyos szempontból természetesen nem lehet tagadni, beleseng már a cseh nyelvről írt magvas fejezetbe, a mely most következik, de leghatározottabb kifejezést a tótokról szóló rövidke pár sorban talál, melyek így kezdődnek: «Die der slawischen Rasse angeborene Zersplitterungssucht brachte im Laufe des 19. Jahrhunderts auf dem farbenreichen Sprachenteppich einige neue Figuren zum Vorschein, darunter auch die slowakische Literatursprache. In dem von den Slowaken bewohnten nordungarischen Gebirgsland geht es allerdings dialektisch recht bunt zu, doch alle Mundarten der Slowaken werden durch Ostmähren als das Verbindungsglied mit Böhmen zu einer grossen Sprachgruppe verbunden, die unter normalen Verhältnissen nach dem Beispiel anderer Völker und Länder (Deutschlands, Frankreichs, Italiens) ganz gut und vernünftig mit einer Literatursprache sich hätte begnügen können. Und doch kam es anders».

Érdekes, folytatom u. o., hogy itt is a vallás irányította, igaz csak rövid ideig, a fejlődést: az evangélikusok eleinte ragaszkodtak az egyházban is dívó cseh nyelvhez, míg a katolikusok, a kiket ilyen kapocs nem fűzött a cseh nyelvhez, korábban kezdenek a nép nyelvéhez folyamodni. Ma a vallásfelekezeti nem választja már el a tót írókat, a cseh irodalmi nyelvnek pedig híve már nincs is. És ez érthető dolog. Ha a tót író népére akar hatni és népével szoros kapcsolatban akar maradni, csakis ennek a nyelvén szólhat hozzá. Igaz, hogy a tót nyelvet a legszorosabb rokonság fűzi a csehhez, de a tót nyelv megmaradt a fejlődés egy régebbi stadiumában, míg a cseh nyelv olyan sajátságos, az egész nyelvet alapjában megtámadó hangtani változásokon ment át, hogy hangzása erősen idegenszerű a tót fülnek. A mi pedig a cseh irodalmat illeti, senki sem tagadhatja gazdag, universalis voltát, de abban vajmi kevés a tót népnek való táplálék található.'

ASBÓTH OSZKÁR.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben	1.60
— Szláv jövevényszavaink I.	2.-
— A j > gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelv- járásokban	1.20
Bálint Gábor. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3. füzet. Egy-egy füzet	2.-
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr	—40
— Baronyai Deesi János és Kis-Viczay Péter közmondásai	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat	—60
— A mondat dualismusa	1.20
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a com- mentátorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra	—80
— Szórend és accentus	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn- ugor nyelvészet» című II. értekezésére	—40
— Erdei- és hegyi-cseremisz szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisz szógyűjteményéből és az Ujtestamentum cseremisz fordításából	1.-
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan	1.-
Calepinus latin-magyar szótára. Kiadta Melich János	10.-
Coellus (Bánffy) Gergely. Szent Agoston reguláinak magyar fordítása (1537) Kiadta Dézsi Lajos	2.-
Finály Henrik. A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvművek a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérté és teljes szömutatókat — készített hozzá	4.-
Földi János magyar grammatikája. Közzéteszi Gulyás Károly	6.-
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metenzéfi német nyelvjárás hangtana	1.50
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében	1.-
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjeplugi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta	6.-
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid keresandói lapp szó- jegyzékkel	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján	6.-
— A számlálás módja és az év hónapjai	—40
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve	1.20
Joannovics György. Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében)	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész	—60
— Szórendi tanulmányok II. rész	—80
Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua Hungarica donatae. Krakó 1533.	6.-
Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére. Előadások. 1. szám. Gróf Kuun Géza: — Ismereteink Tibetről	1.50
2. szám. Goldziher Ignác: A buddhismus hatása az iszlámra	—80
3. szám. Thury József. A középázsiai török nyelv ismertetése	—80
Kúnos Ignác dr. Három karagöz-játék	2.-
— Kis-Azsia török dialektusairól	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzé- tekkel ellátta	3.-
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet	10.-
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban	1.-
Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	—80
— A sémi magánhangzókrol	—75
— Adatok Krim történetéhez	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex — integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.-
Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 1. Gedeon A. Az alsó- metenzéfi német nyelvjárás hangtana	1.50
2. Lindenschmidt Mihály: A verbászi német nyelvjárás	—90
3. Gréb Gyula: A székesi felföld német nyelvjárása	1.80
4. Hajnal Márton: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana	1.20

Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 5. Kräuter Ferencz	
A niezkylfalvai német nyelvjárás hangtana	1.—
6. Schäfer Illés: A kalazsnói nyelvjárás hangtana	1.20
7. Mráz Gusztáv: A dobainai nyelvjárás	2.40
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	1.20
Mellich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-törődék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Mellyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? (A középfrank nyelvjárás térképével)	1.20
— A brassói latin-magyar szótár-törődék	—60
— Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből	3.—
— Révai Miklós nyelvtudománya	1.—
Molnár Albert. (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetéssel: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-törődék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-törődék	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—
Pestl Gábor. Wy Testamentum magyar nyelven	6.—
Réval Joan Nicolaus. Elaborator grammatica hungarica. Vol. III. Ed. Sigismundus Simonyi	6.—
Simonyi Zsigmond. A jelzők mondattana	5.—
Szegedi Gergely Énekeskönyve 1569-ből	5.—
Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában. Irta: Dr. Csánki Dezső. I. k. 1890. XII és 790 lap. Ára	14.—
II. k. 1894. VIII és 862 lap. Ára	14.—
III. k. 1897. VI és 698 lap.	14.—
V. k. 1913. VIII és 973 lap.	20.—

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia Könyvtáráhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*